

อภินิเวสภาวะโต โลกเนเว สทุธิ ปวตุตติ, น
โทเสน.

ยทา หิตีอาทิ โลกมุลจิตตานัน
ปวตุตติอาการทสสนัน. มิจฉาทิฏฐินติ อุกุเจต-
ทิฏฐิอาทิ มิจฉาทิฏฐิ. ตาย หิ วิปลลตุตติจตุตา
สตุตา "ดาว เอดาวโก ชีววิสโย ยาว
อินทริยโคจโร"ติ ปรัโลกัน ปฏิกุชิปิตุวา
"นตุติ กามะสุ อาทินโว"ติ ยถา ตถา กามะสุ
ปาตพยุตติ อาปชชนตุติ.

อาทิ-สทุเทเน "เอส ปนุโถ ปเคเว วิหิตโต
เทวยานะ, เยน ยนตุติ ปตุตตวนุโต วิโสกา. ตัน
ปสสุสนตุติ ปสโว, ปกุชิโน จ, เตะน เตะ มาตริปิ
เมถุนัน จรนต์"ติอาทิโน นเยน ปตุตตมุขทสสนัน

ในทริฐินันไม่ คือสภาวะเป็นอย่างนั้นเอง
เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ทิฏฐิจกตฺ แผลว่าทริฐิ
ไป. ทริฐินันเป็นไปกับด้วยโลหะเท่านั้น,
ไม่ใช้กับโทสะ เพราะเป็นความยึดมั่นว่า
"นี้เท่านั้นจริง, อย่างอื่นเปล่า".

คำว่า กัในกาลโค เป็นต้น เป็นคำ
แสดงอาการเป็นไปแห่งโลกมุลจิตทั้งหลาย.
คำว่า มิจฉาทิฐิ ได้แก่ มิจฉาทิฐิ มี
อุกุเจตทิฐิเป็นต้น. กัสัตถ์ทั้งหลายมีจิต
วิปลาส ด้วยมิจฉาทิฐินัน ปฏิเสธปรัโลกว่า
"วิสัยของชีวะ มีตราบเท่าที่อารมณ์ของ
อินทริยมีอยู่เท่านั้น" ดังนั้นแล้ว ย่อมถึงความ
เป็นผู้ตกไปในกามทั้งหลาย โดยประการใด
ประการหนึ่ง ด้วยเห็นว่า "โทษในกาม
ทั้งหลายทามีไม่" ดังนี้.

ด้วย อาทิ-กัพท์ ท่านอาจารย์ย่อมรวมเอา
มิจฉาทิฐิ มีอาทิอย่างนี้ คือการเห็นหน้าของ
บุตรก็เป็นทางแห่งสวรรค์และนิพพานได้โดย
นัยมีอาทิว่า "นี้เป็นทางที่เป็นเหตุให้คนมี

คุณทวีพร หุตะมงคล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

สกุคโมกขมคโคติ
สงคณทาติ.

เอวมาทิกั มิจฉาทิฏฐิ

บุตรทั้งหลาย ผู้ปราศจากความโศก เดินไป
ซึ่งได้เตรียมไว้ในยานของเทพก่อนที่เดียว.
ปศุสัตว์ทั้งหลายและนกทั้งหลาย ย่อมเห็น
ทางนั้น, คัวยเหตุ นั้น มันจึงประพฤติเมณ
แม่ในมารคาได้".

กาเม วาติ เอกถ วา-สทโท
อนิยมภูโจ, เตน พุราทมณานํ สุวณฺณทรณเมว
อทินนาทานเน สาวชฺชํ, อิตริ อนุวชฺชํ.

วา-คัพฺพ ในบทว่า กาเม วา นี้
มีอรรถเป็นอนิยม, คัวยวาคัพฺพนั้น ท่าน
อาจารย์ย่อมรวมเอาการถือผิดมีอาทิอย่างนี้
คือ การนำเอาทองคำของพราหมณ์ทั้งหลาย
ไปนั้นเทียว ในเพราะอทินนาทาน มีโทษ,
นอกนี้ ไม่มีโทษ.

กรุนํ กุนฺนํ อตฺตโน ชีวิตสฺส วิวาหสฺส จ
อตฺถาย มุสาวาทอ อนุวชฺชโ, อิตโร สาวชฺชโ.
กรอุทินํ อตฺถาย เปสฺสวณฺณทรณํ อนุวชฺชํ,
อิตริ สาวชฺชํ. ภารตยทุทฺธสีตาทรรณาทิกถา
ปาปวูปสมาย โทตีติ เอวมาทิกเก มิจฉาคาเท
สงคณทาติ.

มุสาวาท เพื่อประโยชน์แก่ครูทั้งหลาย แก่
โคทั้งหลาย แก่คน แก่ชีวิต และแก่การ
แต่งงาน ไม่มีโทษ, นอกนี้มีโทษ. การ
ส่อเสียด และการนำไปเพื่อประโยชน์แก่
ครูเป็นต้น ไม่มีโทษ, นอกนี้ มีโทษ. การ
เล่าเรื่องการตยทุทฺธ และเรื่องชิงนางสีดา
เป็นต้นย่อมมีเพื่อสงบบาบ ท่านอาจารย์ย่อม
รวบรวมการถือเอาที่ผิดเป็นต้นตั้งว่ามานี้.

ทิจฺจมฺกฺลาทีนํ ทิจฺจสุตฺตมฺกฺลานิ. สฺภาว-
ติกฺเขนาติ โลกสุส มิจฺจาภินิเวสสุส วา วเสน
 สรเสเนว ติจฺชเณน กุรุเรน. มนฺเทนาติ ทนฺธ
 อติชฺชเณน. ตาทิสฺมฺปน อตฺตโน ปรสฺส วา
 สฺมฺสฺสาทเนน ปวตฺตตีติ อาท "สฺมฺสฺสา-
เตนา"ติ.

คำว่า ทิจฺจมฺกฺลาเป็นต้น ได้แก่ ทิจฺจมฺกฺล
สุตฺตมฺกฺลและมฺตมฺกฺล. คำว่า กล้ำแข็ง
โดยสฺภาว ได้แก่ กล้ำแข็ง คือ คม โดย
 กิจของตนนั่นเอง ด้วยอำนาจความโลภ
 หรือความยึดถืออย่างผิด ๆ. คำว่า เจือยชา
 คือ ชักช้า ไม่กล้ำแข็ง. กิจิตเช่นนั้นย่อม
 เป็นไปโดยการชักจูงของตนเองบ้าง ของ
 คนอื่นบ้าง เพราะฉะนั้น ท่านอาจารย์จึง
 กล่าวว่่า "ถูกชักจูง".

ปรภณฺทํ วา หฺรตีติ วา-สฺทฺเทน ตถา
 ปวตฺตทนฺกมฺสฺวาทาทีนํปิ สงฺกโห ทฏฺฐพฺโพ.
กามานํ วา อนุภฺยฺยमानานํ. วา-สฺทฺเทน
 ปรสนฺตกฺสุส วา^๑ อยถาธิปฺเปตตาย ยํ ลทฺธํ,
 ตํ กเหตุพฺพนฺติ. กเหตุทิกํ สงฺกณฺทาติ.

ด้วย วา-ศัพท์ว่า ปรภณฺทํ วา หฺรตี ฟังเห็น
 การรวม แม้มุสาวาทที่ให้เป็นไปอย่างนั้น
 เป็นต้น. แห่งกามทั้งหลาย ที่เสวยอยู่ก็ดี.
 ด้วย วา-ศัพท์ ท่านอาจารย์ย่อรวมการ
 ถือเอาเป็นต้นว่า สิ่งใดที่ได้มาเพราะความ
 ที่สิ่งของอันเป็นของบุคคลอื่น มิใช่เป็นสิ่งที่
 เป็นไปตามประสงค์, สิ่งนั้นควรถือเอาได้.

ทฺวิธเมว โหตี สฺมฺปยุตฺตธฺมฺมวเสน
 เกทาภาวโต. ยทิ เอวํ กสฺมา "โทมนสฺสสฺหคตํ

ชื่อว่า มี ๒ อย่างเท่านั้น เพราะ
 ไม่มีความต่างกัน ด้วยอำนาจสัมปยุตธรรม

^๑ ม. ปรสนตฺกสุส.

ปฏิสมฺปยุตฺตุน"ติ วุตฺตุนติ ? อสํชาเรณ-
 ฐมฺเมหิ ตสฺส จิตฺตสฺส อุลกฺขณตฺถํ.
ปาณาตฺปิปาตาทีสุติ ปาณาตฺปิปาตนาทีสุ. อาทิ-
 สทฺเทน อทินฺนาทานมฺสาวาทเปสฺสญฺญพฺรุตฺ-
 สมฺพปฺลาปพฺยาปาเท สงฺกณฺหาติ.

ถามว่า ถ้าอย่างนั้นท่านจึงกล่าวว่า "สหรคต
 ด้วยโทมนัส สัมปยุตด้วยปฏิสม" เล่า ?
 ตอบว่า ท่านกล่าวไว้เพื่อเข้าไปกำหนดจิต
 นั้น ด้วยธรรมที่ไม่ทั่วไป. บทว่า ปาณา-
ตฺปิปาตาทีสุ ความเท่ากับบาลีว่า ปาณา-
 ตฺปิปาตนาทีสุ แปลว่า มีการทำปาณะให้ตก
 ล่วงไปเป็นต้น. อาทิ-ศัพท์ ท่านรวมถึง
 อทินนาทาน มุสาวาท เปสฺสญฺญวาท ผรุสวาท
 สัมพปลาป และพยาบาทเข้าด้วย.

สภาวตฺติกฺขํ หุตฺวา ปวตฺตมานํ จิตฺตํ
 อสงฺขารเมว โทติ, อิตฺรํ สสงฺขารนฺติ
 อธิปฺปาเยนาห "ติกฺขมนทปฺปวตฺตติกาเล"ติ.
 มนฺทมนฺนํ หุตฺวา ปวตฺตมานํ เอกํเสน
 สสงฺขารเมวาติ น สกฺกา วิญฺญาตฺถํ. ยํ
 สสงฺขารเณ สปปโยเคน ปวตฺตติ, ตํ มนฺทเมว
 โทตีติ กตฺวา ตถา วุตฺตุนติ ทฏฺฐพฺพํ.

ท่านอาจารย์กล่าวว่า "ในกาลที่เป็นไป
กล้าแข็งและเฉื่อยชา" ด้วยความประสงค์
 ว่า จิตที่เป็นไป จิตที่เป็นธรรมชาติกล้าแข็ง
 โดยสภาพ เป็นไปอยู่เป็นอสสังขารนั่นเอง.
 นอกนี้เป็นสังขาร. ส่วนจิตที่เป็นธรรมชาติ
 เฉื่อยชาเป็นไป เป็นสังขารอย่างเดียว
 โดยส่วนเดียว เพราะฉะนั้น จึงไม่อาจ
 รู้ได้. พึงเห็นว่า ท่านกล่าวไว้อย่างนั้น
 เพราะอธิบายว่า จิตใดเป็นไปด้วยสังขาร
 อันประกอบด้วยปโยค, จิตนั้นเป็นธรรมชาติ
 เฉื่อยชาอย่างเดียว.

โมเทกเหตุกั จิตต์ มุลนุตรวิรทโต
 อติมุพพิ, วิจิกิจฉาอุทฺธจโยคโต จณฺจลณฺจติ
อุเบกขาสทคตเมว โทติ, น ตสฺส กทาจิปี
 สภาวติกุชตา อตฺถิ. อารมฺมณเ ทิ
 สํสฺปนฺนวเสน, วิกุชฺฌปนฺนวเสน จ ปวตฺตมานสฺส
 จิตฺตทฺวยสฺส กิทัสเส กิจฺเจ สภาวติกุชตายน
 อุตฺตสาเหตุพฺพตายน วา ภวิตฺตพฺพิ, ตสฺมา น
 ตตฺถ สงฺขารภเวโท อตฺถิ.

จิตที่มีเหตุเดียวคือโมหะ เป็นจิตที่
 หลงยิ่ง เพราะเว้นจากมูลอื่น, และเป็นจิต
 หนึ่งเดียว เพราะประกอบด้วยวิจิกิจฉาและ
 อุทฺธจจะ เพราะฉะนั้น จึงเป็นจิตที่สทคต
ด้วยอุเบกขาอย่างเดียว, ความมีจิตอันมี
 เหตุเดียวคือโมหะนั้น เป็นธรรมชาติกล้า
 โดยสภาพ จะมีอยู่แม้ในกาลบางครั้งก็หา
 ไม่. กิจิต ๒ ดวง ซึ่งเป็นไปอยู่ ด้วย
 อำนาจความกระสับกระส่าย และด้วย
 อำนาจความฟุ้งซ่านในอารมณ์ จะต้องมี
 ความเป็นธรรมชาติกล้าแข็งโดยสภาพ หรือ
 ความเป็นธรรมชาติที่จะต้องให้อุตสาหะ อยู่
 ในกิจเช่นไรเล่า, เพราะฉะนั้น ความ
 ต่างแห่งสังขาร ในจิต ๒ ดวงนั้น จะมีอยู่
 ก็หาไม่.

อณฺเณสุ อกุสลจิตฺเตสุ ลพฺภมานมฺปิ อุทฺธจํ
 วิเสสโต เอตฺถเว พลวํ, ตโต เอว สมฺปยุตฺต-
 ธรรมเมสุ ปธานํ ทุตฺวา ปวตฺตตีติ อิทฺเมว
 อุทฺธจฺเณ วิเสเสตฺวา วุตฺตํ "อุทฺธจฺจ-

อุทฺธจจะ แม้ได้อยู่ในอกุศลจิตอื่น ก็มีกำลัง
 ใจจิตดวงนี้เท่านั้น โดยเฉพาะ, เพราะ
 ฉะนั้นแหละ จึงเป็นประธานเป็นไปอยู่ ใน
 สมฺปยุตฺตรรรมทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น จิต

นายแพทย์ธวัช - แพทย์หญิงประพิทย์ สุคนธปฏิบัติภาค

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สัมปยุตตน"ติ.

ดวงนี้แหละ ท่านจึงกล่าวให้พิเศษไว้ ด้วย
อุทัจจะว่า "สัมปยุตด้วยอุทัจจะ".

ตถา หนี ปาฬิย^๑ อธิ สรูปโต อุทัจจ
อาคต, เอว อสารณปธานธมฺวเสน
โมหมูล "วิกิจฉาสมปยุตต, อุทัจจ-
สัมปยุตตน"ติ ทูวิธ วุตตนติ ทฏฺจพฺพ.
อสนนิฏฺจาน สสโย. วิกฺเขโป อวฺปสโม,
ภนตตาคิ อจฺโถ.

จริงอย่างนั้น ในพระบาลี อุทัจจะมาแล้ว
โดยสรุปในที่นี้, จิตที่มีโมหะเป็นมูล ด้วย
อำนาจธรรมที่เป็นประธาน อันไม่ทั่วไป
อย่างนี้ ฟังเห็นว่า ท่านกล่าวไว้ ๒ อย่าง
คือ "สัมปยุตด้วยวิกิจฉา ๑ สัมปยุตด้วย
อุทัจจะ ๑". ความตกลงใจไม่ได้ ได้แก่
ความสงสัย. ความฟุ้งซ่าน ได้แก่ ความไม่
เข้าไปสงบ, อธิบายว่า ภาวะที่พลุกพล่าน.

ตยิทํ ทฺวาทสฺวิธมฺปิ อกฺุสลจิตฺตํ
ฉสุ อารมฺมณฺเณสุ ยํ วา ตํ วา อาลมฺพิตฺวา
อุเปกฺุขาสทฺทคตาเหตุกฺิริยามโนวิญญานธาทา-
นนฺตรํ กายทฺวาราทฺทิตฺตี ทฺวาทเรทฺติ
กายกมฺมาทิวเสน ยถารทํ ปาณาติปาตาทฺติ-
กมฺมปถวเสน เจว กมฺมวเสน จ อฺุปปชฺชตฺตี
เวทิตพฺพ.

อกุสลจิต แม้ทั้ง ๑๒ ดวงนั้น ฟัง
ทราบว่าห่วงเอาอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง
ในบรรดาอารมณ์ทั้ง ๖ เกิดขึ้นด้วยอำนาจ
กรรมบถมีปาณาติบาตเป็นต้น และด้วย
อำนาจกรรมตามควร เนื่องด้วยกายกรรม
เป็นต้น ทางทวารทั้ง ๓ มีกายทวารเป็นต้น
ในลำดับแห่งมโนวิญญานธาตุ อันเป็น
อเหตุกิริยาสหจรคด้วยอุเบกขา.

^๑ อภ. ส. ๓๔/๑๒๓.

ตตถ จเปตวา อุตฺตจฺจสทคตฺ สเสถ
 เอกาทสวธิมฺปิ จตุสฺปิ อปาเยสุ ปฏฺิสนฺธิ
 เทติ ปวตฺตวิปากํ สุกตฺยมฺปิ. อุตฺตจฺจสทคตฺมฺปน
 ปวตฺตวิปากเมวาทิ. เอตฺถาท : กิมนฺ การณํ
 สพฺพทฺพฺพลํ วิจิกฺกฉาสมฺปยุตฺตํ ปฏฺิสนฺธิ
 เทติ, อธิโมกฺขสพฺภาวโต ตโต พลวนฺตมฺปิ
 อุตฺตจฺจสทคตฺ น เทตฺติ ? ทสฺสเนน
 ปหาคพฺเพสุ อวุตฺตคฺตฺตา.

ในบรรดาอกุศลจิต ๑๒ ดวงนั้น เว้น
 อกุศลจิตที่สทรคตด้วยอุทฺธจฺจจะที่เหลื่อทั้ง ๑๑
 ดวง ย่อมให้ปฏฺิสนฺธิในอบายทั้ง ๔ ทั้งยอม
 ให้วิปากในปวัตติกาล ในสุกตฺยุมิ. ส่วน
 อกุศลจิตที่สทรคตด้วยอุทฺธจฺจจะให้วิปาก ใน
 ปวัตติกาลอย่างเคียว. ในอธิการนี้หากจะ
 มีผู้สงสัยท้วงว่า : ก็เหตุอะไรเล่า อกุศล-
 จิตที่สัมปยุตด้วยวิจิกฺกฉา ซึ่งอ่อนกำลังกว่า
 อกุศลจิตทั้งปวง ย่อมให้ปฏฺิสนฺธิได้, อกุศล-
 จิตที่สทรคตด้วยอุทฺธจฺจจะ แม้มีกำลังกว่า
 อกุศลจิตที่สัมปยุตด้วยวิจิกฺกฉานั้น เพราะมี
 สภพตฺตสินอารมณฺ์ได้ จึงไม่ให้ปฏฺิสนฺธิเล่า?
 ตอบว่า เพราะเหตุว่า อกุศลจิตที่สทรคต
 ด้วยอุทฺธจฺจจะ มิได้ตรัสไว้ในธรรมที่โสคา-
 ปัตติมรรคจะพึงละ.

อิทฺถนฺทํ ปฏฺิสนฺธิ เทนฺตํ อปาเยสุ ทเทยฺย,
 อปายคมนิยฺยจฺ ทสฺสเนนปฺปหาคพฺพนฺติ ตตฺถ
 วุจฺเจยฺย, น จ วุตฺตํ. ตสฺมา ปฏฺิสนฺธิ น
 เทติ, ปวตฺตวิปากทานมฺปนฺสสฺ น สกฺกา
 ปฏฺิภฺชิปิตฺ. ปฏฺิสมฺภิทาวิกฺกฉเ "อุตฺตจฺจสทคเต

ด้วยว่า อกุศลจิตที่สทรคตด้วยอุทฺธจฺจจะนี้เมื่อ
 ให้ปฏฺิสนฺธิก็จะพึงให้ในอบายทั้งหลาย และ
 ธรรมที่จะยังสัตว์ให้ไปสู่อบาย ก็เป็นธรรม
 ที่โสคาปัตติมรรคจะพึงละ เพราะฉะนั้น
 ควรจะตรัสไว้ในธรรมที่โสคาปัตติมรรค จะ

คุณประไพ อมาตยกุล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ฌาณ ฌมฺมปฏิสมฺภทา ตสฺส วิปาเก ฌาณ อุตฺตปฏิสมฺภทา"^๑ วจนโต. ฟังละนั้น, แต่ก็หาตรัสไว้ไม่. เพราะฉะนั้น จึงไม่ให้ปฏิสนธิ, ส่วนการให้วิบากใน ปวัตติกาลของอกุศลจิตที่สทรคด้วยอุทฺธจจะ นั้น ใคร ๆ ไม่อาจปฏิเสธได้. เพราะตรัส ไว้ในคัมภีร์ปฏิสมฺภทาวังค์ว่า "ฌาณใน ธรรมที่สทรคด้วยอุทฺธจจะ ชื่อว่า ฌมฺม- ปฏิสมฺภทา ฌาณในวิบากแห่งธรรมที่สทรค ด้วยอุทฺธจจะนั้น ชื่อว่า อุตฺตปฏิสมฺภทา".

อปเร ปนาหุ : ปุณฺณชนสฺส อฺปฺปชฺชมานํ อฺทฺธจฺจสฺสทคฺคํ ทสฺสเนปฺปหาตพฺพสฺสทหายสฺสทภาวโต อุกฺกยวิปากมฺปิ เทติ, น เสกฺขสฺส ตทภาวโตติ. อิทเมตฺถ วิจาเรตพฺพํ, ยสฺส วิปากทานํ วุตฺตํ, กิณฺตํ ภาวนาย ปหาตพฺพํ, อฺทาทุ โนติ ? กิณฺเจตฺถ : ยถิ ตาว ภาวนาย ปหาตพฺพํ, ปฏฺฐาเน ภาวนายปหาตพฺพสฺส นานากฺขณิก- ปจฺจยภาโว^๒ วุตฺตพฺโพ สียา. อถ น ภาวนาย ปหาตพฺพํ, ทสฺสเนปฺปหาตพฺพตฺติเก "เนว-

ส่วนอาจารย์อีกพวกหนึ่ง กล่าวว่า : อกุศลจิตที่สทรคด้วยอุทฺธจจะ อันเกิดขึ้น อยู่แก่ปุณฺณ ย่อมให้แม้วิบากทั้ง ๒ เพราะ มีธรรมที่โสคาปตฺติมรรค จะฟังละเป็น สหาย, สำหรับพระเสขะไม่เป็นเช่นนั้น เพราะไม่มีธรรมที่โสคาปตฺติมรรค จะฟังละ เป็นสหายนั้น. ในข้อนี้ควรพิจารณา ดังนี้, ตามว่า ท่านกล่าวการให้วิบากแก่ธรรม ใด, ธรรมนั้นอันมรรค ๓ เบื้องบนฟังละ,

^๑ อภ. วิ. ๓๕/๔๐๔.

^๒ ฉ. นานากฺขณิกกมฺมปจฺจยภาโว.

ทสฺสเนนภวานายปทาตพฺพ^๑มิจฺจสฺส วิภงฺเก หรือไม่ฟังละเล่า ? ตอบว่า ในข้อนี้มีคำที่
 วัตถุประสงค์ ลีลา. จะต้องพูดอยู่นิดหน่อย : ถ้ามรรค ๓ ใน
 เบื้องบนจะฟังละก่อนไซ้, ในคัมภีร์ปฏิฐาน
 ก็ชอบที่จะฟังตรัสถึงความที่ธรรมอันมรรค ๓
 ในเบื้องบนจะฟังละ เป็นกรรมปัจจัยมีขณะ
 ต่างกัน. ถ้ามรรคทั้ง ๓ ในเบื้องบนไม่ฟัง
 ละ, ในทสฺสเนนปทาตพฺพติกะ ก็ชอบที่จะฟัง
 ตรัสไว้ในวิภังค์แห่งบทนี้ว่า "เนวทสฺสเนน-
 ภวานายปทาตพฺพ" แปลว่า อันโสคาปัตติ-
 มรรคจะฟังละก็ไม่ใช่ อันมรรค ๓ ใน
 เบื้องบนจะฟังละก็ไม่ใช่.

ยถิ ตพฺพพิรุทฺธสภาวตาย ตตฺถ น วุจฺเจยฺย, ถ้าจะไม่ฟังตรัสไว้ ในทสฺสเนนปทาตพฺพติกะ
 เอวมฺปิ ตสฺมี ติกเก ตสฺส น วัตถุประสงค์ นั้น เพราะมีสภาพต่างกัน จากบทนั้นไซ้,
 อาปชฺชตฺติ ? นاپชฺชติ, ก็ การณ์ ? แม้อย่างนี้ บทนั้นก็ควรจะเป็นบทที่ไม่ควรจะ
 จิตฺตฺตฺปาทกณฺเฑ^๑ อากตานิ ทฺวาทสนฺนํ กล่าวในติกะนั้น ? ที่ไม่ต้อง, เพราะเหตุ
 อุกุสลจิตฺตฺตฺปาทานํ ทฺวํหิ ปเทหิ สงฺกฺหิตตฺตา อย่างไร ? เพราะไม่มีจิตฺตฺตฺปาทใด ๆ
 วิภชิตฺวา ทสฺเสตพฺพสฺส นิชฺยคโต กสฺสจि โดยการประกอบเข้า ซึ่งจะต้องจำแนก
 จิตฺตฺตฺปาทสฺส อภาวา, ยถา อุปฺปนฺนตฺติเก แสดงเหตุที่อุกุสลจิตฺตฺตฺปาททั้ง ๑๒ ดวง ที่

^๑ อภ. ล. ๓๔/๑๐๘.

คุณประไพ อมาตยกุล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อดีตาทัน น วตฺตพฺพตา น วุตฺตา, เอวเมว-
ตสฺสาปี.

อถวา ภาวนาย ปหาตุ อสกุญฺเณยฺยสฺสาปี
ตสฺส ปุณฺณชเน ปวตฺตมานสฺส ภาวนาย
ปหาตพฺพสภาวสวณฺณโต สาวชฺชโต จ
ภาวนาย ปหาตพฺพปริยาโย วิชฺชตีติ นตฺติ
นวตฺตพฺพตาปสฺงกฺโทโส. นีปฺปริยาเยน จ น
ภาวนาย ปหาตพฺพนฺติ ตสฺส วเสน
นานากฺขณิกกมฺมปฺจฺจยาภาโวปี น วุตฺโต.

มาแล้ว ในจิตตปาทกัณฑ์ ทรงสงเคราะห์
เข้าด้วยบทที่ ๒, ความที่ธรรมมีอดีตเป็นต้น
เป็นธรรมที่ไม่ต้องพูดถึง มิได้ตรัสไว้ใน
อุปันนัตติกะ ฉนฺได แม้ความที่แห่งธรรมอัน
มรรค ๓ ในเบื้องบน จะพึงละนี้ฉนฺได
เหมือนกัน.

อีกประการหนึ่ง เพราะอกุศลจิตอันสทรค
ด้วยอุทฺธัจจะนั้น ซึ่งเป็นไปอยู่ในปุณฺณ แม้
ไม่พึงอาจละได้ด้วยมรรค ๓ ในเบื้องบน
เป็นธรรมที่เสมอกันโดยสภาพ ที่เป็นธรรม
อันมรรค ๓ ในเบื้องบนจะพึงละ และเป็น
ธรรมที่มีโทษ จึงมีคำกล่าวอ้อม ๆ ว่า เป็น
ธรรมอันมรรค ๓ ในเบื้องบนจะพึงละ
เพราะฉะนั้น จึงไม่มีข้อเสีย ในการเกี่ยว-
ข้องกับความเป็นธรรมที่ไม่ควรจะพูดถึง. แต่
ว่าโดยตรง ก็ยังไม่ใช่เป็นธรรมที่มรรค ๓
ในเบื้องบนจะพึงละ เพราะฉะนั้น ท่านจึง
ไม่กล่าว แม้ว่าปจฺจยที่มีอยู่ในขณะ
ต่างกัน ด้วยอำนาจของอกุศลจิตที่สทรค
ด้วยอุทฺธัจจะนั้น.

คุณประไพ อมาตยกุล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ทสฺสนปทาตพฺพปจฺยสฺสาปี อุตฺถจฺจสฺหคตฺสฺส
 สหายเวกฺลฺลมตฺตเมว ทสฺสเนน กตฺ, น โกจฺปี
 ภาโว อนุปฺปาทธมฺมตฺ ตสฺส อปาทีโตติ
 เอกนฺเตน ภาวนาย ปทาตพฺพตา วุตฺตา. อถวา
 อปายคณฺนียสภาวาเปกฺขี ทสฺสนปฺปทาตพฺพ-
 วจฺนตฺติ ตทภาวโต ตํ วิภขฺนํ วุตฺตฺนตฺติ.

โสคาปัตติมรรคก็ทำหน้าที่ เพียงแต่ทำให้
 ธรรมที่เป็นสหาย ของอกุศลจิตที่สทรคด้วย
 อุทฺธจฺจจะ แม้มีธรรมอันโสคาปัตติมรรคจะฟัง
 ละเป็นปัจจัยให้บกพร่องไปเท่านั้น, ไม่มี
 ภาวะแม้จะไร ๆ ที่โสคาปัตติมรรคจะทำให้
 ถึงความที่อกุศลจิต อันสทรคด้วยอุทฺธจฺจจะ
 นั้น มีความไม่เกิดขึ้นเป็นธรรมดา เพราะ
 ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า อกุศลจิตที่สทรค
 ด้วยอุทฺธจฺจจะนั้น เป็นธรรมอันมรรค ๓ ใน
 เบื้องบนจะฟังละ โดยส่วนเดียว. อีกอย่าง
 หนึ่ง คำกล่าวถึงธรรมที่โสคาปัตติมรรคจะ
 ฟังละ ก็เล็งถึงภาวะที่เป็นธรรมที่จะยังสัตว์
 ไปสู่อบาย เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวคำ
 จำแนกนั้นไว้ เพราะความเป็นธรรมอันจะ
 ยังสัตว์ไปสู่อบายนั้น.

๔๕๔. "วิญญาณนฺ"ติ ปทํ อเปกฺขิตฺวา
 "อพฺยาคตํ วิปាកนฺ"ติ อาทิโก นปฺสฺกนิตฺเตโส,
 ตโต เอว อธิกตาพฺยาคตาเปกฺขาย ทฺวิธฺนตฺติ
 วุตฺตํ. อถวณฺธา รูปนิตฺพฺพานานมฺปิ อพฺยาคต-
 ภาวโต ตํ จตฺตพฺพิธฺนตฺติ วุตฺตพฺพํ สียา.

๔๕๔. การแสดงเป็นนปฺงสฺกฺลิ่งค์ มี
 คำว่า "อพฺยาคตํ วิปាកํ" เป็นต้น เล็งถึง
 บทว่า "วิญญาณํ", เพราะการแสดงเป็น
 นปฺงสฺกฺลิ่งค์นั้นนั่นแหละ ท่านจึงกล่าวว่า
 ทฺวิธํ โดยเล็งถึงความเป็นวิญญาณมีจำนวน

คุณประไพ อมาตยกุล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

มากและความเป็นอัพยากฤต. เมื่อถือเอา
โดยประการอื่น อัพยากฤตนั้นก็ชอบที่จะ
กล่าวว่า จตุพพิธ เพราะแม้รูปและนิพพาน
ก็เป็นอัพยากฤตด้วย.

วิปากสุส กามาวจราทิภาโว กุสเล วุตตนเยเนว
เวทิตัพโพ. อเหตุกตา สเหตุกตา วิย
สมฺปยุตฺตเหตุวเสน, น นิพฺพตฺตกเหตุวเสน.
วิปากสุส ทิ สเหตุกตา สเหตุกกมฺมวเสน
สีชฺฌมานาปี สมฺปยุตฺตเหตุวเสนเนว วุจฺจติ,
อณฺณตา อเหตุกานมฺปิ สเหตุกตา
อาปชฺเชยฺยาคี.

ความที่วิปากเป็นกามาวจรเป็นต้น ฟังทราบ
ตามนัยที่กล่าวแล้วในกุศลนั้นแหละ. ความที่
จิตเป็นอเหตุกะ ด้วยอำนาจสัมปยุตเหตุ
เหมือนกับความเป็นสเหตุกะ, ไม่ใช่ด้วย
อำนาจนิพพิตเหตุ. จริงอยู่ ความที่วิปาก
เป็นสเหตุกะ แม้สำเร็จอยู่ด้วยอำนาจกรรม
ที่เป็นสเหตุกะ ท่านก็กล่าวไว้ด้วยอำนาจ
สัมปยุตเหตุอย่างเดียวกัน, เมื่อถือความอย่าง
อื่น แม้อเหตุกะทั้งหลาย ก็จะต้องเป็น
สเหตุกะไป.

กสฺมา ปน สเหตุกสุส อเหตุโก วิปาก
โหตีตี ? ตตฺถ การณํ วุตฺตเมว. กิณฺจ
อารมฺมณานิปาตมตฺเตสุ ปณฺจสุ วิญฺญาเนสุ
ยถา อโลภาทิสมฺปโยโค น สมฺภวตี, เอว
มนุทฺตรมนุทฺทกิจฺเจสุ สมฺปฏฺิจฺจนสนฺตฺรเณสุตี

ถามว่า ก็เพราะเหตุอะไร วิปากที่เป็น
อเหตุกะ จึงมีอยู่แก่สเหตุกวิปากเล่า ?
ตอบว่า เหตุในข้อนั้น ได้กล่าวไว้แล้ว
ทีเดียว. ยังมีอีกนิตหนึ่งคือ ในวิญญาณ ๕
พอบ่ายหน้าสู่อารมณ์ ก็ยังไม่มีประกอบ

คุณประไพ อมาตยกุล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

เหตุนี้ อุปฺปตฺติยา อสมฺภวโตปิ เนสฺ อเหตุกตา
ทฎฺฐพฺพา.

ด้วยเหตุมีอโลภะเป็นต้น ฉนฺใด, ใน
สัมปฏิจฉนฺนะและสันตฺติรณะซึ่งมีหน้าที่อ่อนและ
อ่อนกว่า ก็ฉนฺนั้น เพราะฉนฺนั้น ฟังเห็น
ความที่วิปากจิตเหล่านั้นเป็นอเหตุกะ แม้
เพราะความไม่มีความเกิดขึ้น ของเหตุทั้ง
หลาย.

มโนวิญญานโต อุปฺปชฺชนวิสิฎฺฐมณน-
กิจฺจํ อภาวโต มโนมตฺตา ธาตุ มโนธาตุ.

ธาตุสัฎฺกว่า มโน เพราะไม่มีกิจคือ
ความรู้พิเศษ โดยเกิดขึ้นทางมโนวิญญาน
ชื่อว่า มโนธาตุ.

จกฺขุสนฺนิสฺสิตํ หุตฺวา รูปสฺส วิชานนํ
ลกฺขณํ เอตฺสฺสาติ จกฺขุสนฺนิสฺสิตฺรูปวิชานน-
ลกฺขณํ. ตตฺถ จกฺขุสนฺนิสฺสิตฺวจเนน รูปารมฺมณํ
อณฺณํ วิญญานํ นินฺตฺเตติ.

การเป็นธรรมชาติอาศัยจักขุ ฐึแจ้ง
ซึ่งรูป เป็นลักษณะของจักขุวิญญานนี้ เหตุนี้
จักขุวิญญานชื่อว่า จกฺขุสนฺนิสฺสิตฺรูปวิชานน-
ลกฺขณํ แปลว่า มีความเป็นธรรมชาติอาศัย
จักขุรู้แจ้งซึ่งรูปเป็นลักษณะ. ในข้อนี้ ด้วย
คำว่าอาศัยจักขุ ท่านอาจารย์ยอมห้าม
วิญญานอื่น อันมีรูปเป็นอารมณ์.

วิชานนคฺคหณฺเนน จกฺขุสนฺนิสฺสิตฺเต ผสฺสฺสาทิเก
นินฺตฺเตติ. จกฺขุรูปคฺคหณฺเนน นิสฺสยโต,
อารมฺมณโต จ วิญญานํ วิภาเวติ

ด้วยศัพท์ว่ารู้แจ้ง ท่านอาจารย์ยอมห้าม
ธรรมทั้งหลาย มีผัสสะเป็นต้น ที่อาศัยจักขุ.
ด้วยศัพท์ที่ว่าจักขุและรูป ท่านอาจารย์ยอม

คุณประไพ อมาตยกุล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อุภยาธินวุตติกตฺตา. ยถิ หิ จกฺขุ นาม น
 สียา อนุธาปี รูปํ ปสฺเสยฺยํ, น จ ปสฺสนฺติ.
 ยถิ จ นีลาทีรูปํ นาม น สียา, เทสาทีนียเมน
 น ภวิตพฺพํ, อตฺถเว จ นียโม, เอกนฺต-
 สารมฺมณตา จ จิตฺตสฺส วุตฺตาคี "อารมฺมณน
 วินา นีลาทีอาภาสํ จิตฺตํ ปวตฺตี"ติ เอว
 ปวตฺโต วาโท มิจฺฉาวาโทติ เวทิตพฺพํ. เตนาท
 ภควา "จกฺขุญฺจ ปฏฺิจฺจ รูปे จ อุปฺปชฺชติ
 จกฺขุวิญญาณนฺ"ติอาที.

ทำวิญญาณให้แจ่มแจ้ง โดยที่อาศัยและโดย
 อารมณ์ เพราะมีความเป็นไปอาศัย ซึ่งจักขุ
 และรูปทั้ง ๒. ก็ถ้าว่า ชื่อว่า จักขุ ไม่พึง
 มีไฉรั แม้นบอดทั้งหลายก็จะพึงเห็นรูป,
 แต่ก็ไม่เห็น. และถ้าชื่อว่ารูปมีสีเขียวเป็นต้น
 ไม่พึงมีไฉรั, การกำหนดเทศะเป็นต้น ก็จะ
 ไม่พึงมี, แต่การกำหนดมีอยู่ที่เดียว และ
 ท่านก็กล่าวว่า จิตเป็นไปกับด้วยอารมณ์โดย
 ส่วนเดียว เพราะฉะนั้น พึงทราบว่า วาตะ
 ที่เป็นไปอย่างนี้ว่า "จิตที่ยังรูปมีสีเขียว
 เป็นต้น ให้ปรากฏ เว้นจากอารมณ์ ก็เป็น
 ไปได้" ดังนี้ เป็นมิจฉาวาตะ. ด้วยเหตุนี้
 พระผู้มีพระภาค จึงตรัสว่า "จักขุวิญญาณ
 อาศัยจักขุและรูปเกิดขึ้น" เป็นต้น.

กสฺมา ปเนตฺถ วจนเกโท กโตติ ?
 เอกมฺปิ จกฺขุ วิญญาณสฺส ปจฺจโย โทติ,

ถามว่า ก็ในพระบาลีนี้ พระผู้มี-
 พระภาค ทรงกระทำความต่างแห่งวจนะไว้

๑ ม. มุ. ๑๒/๒๒๖-๔๗๖, ม. อุ. ๑๔/๕๑๐
 ๕๑๖, ๕๑๘, ส. นิ. ๑๖/๘๖,
 ส. สฬา. ๑๘/๔๐, อภี. ก. ๓๗/๓๖๑.

รูปมฺปน อเนกเมว สหฺตฺนฺติ อิมฺสฺส วิเสสฺส
ทสฺสนฺตฺถิ. กมฺปน การณํ เอกมฺปิ จกฺขุ
วิญฺญาณสฺส ปจฺจโย โหติ, รูปมฺปน
อเนกเมวาทิ ? ปจฺจยภาววิเสสโต.

เพราะเหตุไร ? ตอบว่า เพื่อจะทรงแสดง
ความต่างกันตั้งนี้ว่า จักขุแม้อย่างเดียวกัน ก็
เป็นปัจจัยแก่วิญญานได้, ส่วนรูปรวมกัน
หลายอย่างทีเดียวกัน จึงเป็น. ถ้ามว่า ก็เหตุ
เป็นอย่างไร จักขุแม้อย่างเดียวกัน จึงเป็น
ปัจจัยแก่วิญญาน, ส่วนรูปต้องหลายอย่าง
เล่า ? ตอบว่า เพราะความต่างแห่งความ
เป็นปัจจัย.

จกฺขุ ทิ จกฺขุวิญฺญาณสฺส นิสฺสยปุเรชาต-
อินฺทฺริยวิปฺยัคคฺตปจฺจเยหิ ปจฺจโย โหนฺตํ
อตฺตภาเวเนว โหติ, ตสฺมี สติ ตสฺส ภาวโต
อสฺติ อภาวโต. ยโต ตํ อตฺตอวิคคฺตปจฺจเยหิสฺส
ปจฺจโย โหตีติ วุจฺจติ, ตนฺนินิสฺสยตา จสฺส น
เอกเทเสน อลฺลียนวเสน อิจฺฉิตพฺพา
อรูปภาวโต, อถโข ครุราชาทิสฺส สิสฺสราชา-
ปุริสาทินํ วย ตปฺปฏิพทฺธวตฺติตาย.

จริงอยู่ จักขุเมื่อเป็นปัจจัย โดยนิสยปัจจัย
ปุเรชาตปัจจัย อินทรียปัจจัยและวิปยุตปัจจัย
แก่จักขุวิญญาน ย่อมเป็นโดยความเป็น
อัติปัจจัยเท่านั้น เพราะเมื่อมีจักขุนั้น
วิญญานนั้นจึงมี เพราะเมื่อไม่มีก็ไม่มี.
เพราะจักขุนั้น ท่านย่อมกล่าวว่าเป็นปัจจัย
แก่วิญญานนั้น โดยอัติปัจจัยและอวิคตปัจจัย
และไม่ต้องปรารณา ความที่วิญญานนั้นมี
จักขุนั้นเป็นที่อาศัย ด้วยอำนาจความติดกัน
โดยเอกเทศ เพราะวิญญานเป็นอรูป, โดย
ที่แท้ จำปรารณาเพราะความที่วิญญานนั้น
มีความเป็นไปเนื่องด้วยจักขุนั้น เหมือนครู

คุณสินทรัพย์ เจริญเลิศ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

กับศิษย์ และพระราชากับราชบุรุษเป็นต้น
มีความเกี่ยวข้องกัน.

อิตเร ปน ปจฺจยา เตน เตน วิเสเสน
เวทิตพฺพา. สุวํยํ ปจฺจยาภาโว น เอกสมฺมึ น
สมภวตฺตีติ เอกมฺปิ จกฺขุ วิญฺญาณสฺส ปจฺจโย
โทตฺตีติ จกฺขุญฺจ ปฏฺิจฺจาติ เอกวจนฺน นิตฺเทโส
กโต.

ส่วนปัจจัยนอกนี้ ฟังทราบโดยความต่างกัน
นั้น ๆ. ความเป็นปัจจัยนั้นนั้น ย่อมไม่สำเร็จ
ในสิ่งเดียวกันก็ทำไม่ เพราะฉะนั้น จักขุแม้
อย่างเดียว ก็ย่อมเป็นปัจจัยแก่วิญญานได้
เพราะฉะนั้น จึงทรงกระทำนิตเทศ ด้วย
เอกวจนะว่า จกฺขุญฺจ ปฏฺิจฺจ.

รูปมฺปน ยทิปี จกฺขุ วยิ ปุเรชาตอตุติ-
อวิกตปจฺจเยทิ ปจฺจโย โหติ ปุเรตรํ หุตฺวา
วิขุชฺชมานกฺขณฺเนเยว อุกการกตฺตา, ตถาปี
อนเนกเมว สํหตํ หุตฺวา ปจฺจโย โหติ
อารมฺมณภาวโต.

ส่วนรูป แม้จะเป็นปัจจัยโดยปุเร-
ชาตปัจจัย อตฺถิปจฺจย และอวิกตปัจจัย
เหมือนจักขุ เพราะเป็นธรรมชาติมีอยู่ก่อน
จึงเป็นอุปการะในขณะที่มีอยู่นั้นเอง ก็จริง
อยู่, แมดังอย่างนั้น ก็เป็นธรรมชาติที่รวม
กันหลายอย่างก็เดียว จึงเป็นปัจจัยได้
เพราะความเป็นอารมณ์.

ยณฺทิ ปจฺจยธมฺมํ สภาวภูตํ, ปริกฺกปิตาการ-
มตฺตํ วา วิญฺญาณํ วิภาเวนฺตํ ปวตฺตติ,
ตทณฺเณสฺสณฺจ สติปี ปจฺจยาภาเว โส ตสฺส

จริงอยู่ รูปใด เป็นปัจจัยธรรม เป็นสภาวะ
หรือเป็นเพียงอาการที่กำหนดเอา ย่อมยัง
วิญญานให้แจ่มแจ้งเป็นไป, ก็แม้เมื่อความ

คุณสินทรัพย์ เจริญเลิศ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

สารมมณสภาวะตาย^๑ ยงกัญจิ อนาคตพิทวา
 ปวตฺติตฺตํ อสมตฺถสฺส โอลุพฺภ ปวตฺติการณตาย
 อาลมฺพนียโต อารมมณํ นาม.

ที่ธรรมเหล่านี้จากรูปนั้น เป็นปัจจัยมีอยู่
 ภาวะนั้น ก็ชื่อว่าเป็นอารมณ์ เพราะความที่
 วิญญาณนั้น ไม่สามารถที่จะไม่ยึดเอาธรรม-
 ชาติอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นอารมณ์เป็นไปได้
 เพราะความเป็นธรรมที่มีสภาวะ ที่เป็น
 ธรรมรับอารมณ์ได้ เป็นธรรมชาติที่จะหวัง
 เอามาเป็นอารมณ์โดยภาวะที่ยึดเอาเป็นไป.

ตสฺส ยสฺมา ยถา ตถา สภาวุปฺพลทฺธิวเสน^๒
 อารมมณฺพจฺยลาโภ, ตสฺมา จกฺขุวิญฺญาณํ
 รูปํ อารพฺภ ปวตฺตมานํ ตสฺส สภาวํ
 วิภาเวนฺตเมว ปวตฺตติ. สํ จสฺส อินฺทฺริยา-
 ธินฺวตฺติกสฺส อารมมณฺสภาวุปฺพลทฺธิ, น
 เอกทฺวิกลาปคตวณฺณวเสน โทติ, นปิ
 กติปยกลาปคตวณฺณวเสน, อถไซ อโภคานุ-
 รูปํ อาปาถคตวณฺณวเสนาคิ อเนกเมว รูปํ
 สหจฺจการิตาย วิญฺญาณสฺส ปจฺจโย โทติติ
 ทสฺเสนฺโต ภควา "รูปเ จา"ติ พหฺวจเนน
 นิตฺทิสี.

การที่วิญญาณนั้นได้อารมณ์ปัจจัย ก็ด้วย
 อำนาจการได้สภาวะ ประการใดประการ-
 หนึ่ง, เพราะเหตุนั้น จักขุวิญญาณที่ปรารภ
 รูปเป็นไปอยู่ ย่อมเป็นไป ยังสภาวะของรูป
 นั้นให้แจ่มแจ้งนั่นเอง. กิริยาที่วิญญาณนั้น มี
 ความเป็นไปอาศัยอินทรีย์ โดยสภาวะคือ
 อารมณ์ก็อันนั้น, ย่อมมีด้วยอำนาจวาระที่
 จัดอยู่ในกลาปเดียว ๒ กลาปก็หาไม่, ทั้ง
 จะมียุทธ์ด้วยอำนาจวาระที่มีอยู่ในกลาปเล็ก
 น้อยก็หาไม่, โดยที่แท้ ย่อมมีด้วยอำนาจ
 วาระที่ถึงคลองแล้ว ตามควรแก่การนึก,

^๑ ก. อารมมณสภาวะตาย.

^๒ ม. สภาวุปฺพลทฺธิวิญฺญาณสฺส.

คุณสินทรัพย์ เจริญเลิศ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาค เมื่อจะทรง
แสดงว่า รูปหลายอย่างที่ได้ยว ย่อมเป็น
ปัจจัยแก่วิญญาน เพราะเป็นธรรมชาติที่
รวมกันกระทำ จึงทรงแสดงไขด้วยพหุวจนะ
ว่า "รูปเป จ".

ยมฺปน "รูปายตฺนํ จกฺขุวิญญานธาตฺยา
ตํสมฺปยุตฺตกานญจ ธมฺมานํ อารมฺมณปฺจฺเยน
ปฺจฺจโย"ติ^๑ วุตฺตํ, ตํ กถนฺติ ? ตมฺปิ ยาทิสํ
รูปายตฺนํ จกฺขุวิญญานสฺส อารมฺมณปฺจฺเยน
ปฺจฺจโย โหติ, ตาทิสเมว สนฺธาย วุตฺตํ.

ถามว่า ส่วนคำใดที่ตรัสไว้ว่า "รูปา-
ยตนะ เป็นปัจจัยโดยอาร์มณปัจจัย แก่จักขุ-
วิญญานธาตุ และแก่ธรรมอันสัมปยุตด้วย
จักขุวิญญานธาตุนั้น", คำนั้น เป็นอย่างไร?
ตอบว่า แม้คำนั้น ก็ตรัสหมายเอาเฉพาะ
รูปายตนะเท่านั้นที่เป็นปัจจัย โดยอาร์มณปัจจัย
แก่จักขุวิญญานนั้นเท่านั้น.

กิตฺติสมฺปนฺน ตนฺติ ? สมฺมทิตฺตนิ ปากโฆยมตฺโต.
เอวญจ กตฺวา ยเทเก วทฺติ "อายตฺน-
สฺส ลลฺกฺขณวเสน จกฺขุวิญญานาทโย
สฺส ลลฺกฺขณารมฺมณา, น ทพฺพสฺส ลลฺกฺขณ-
วเสน"ติ, ตมฺปิ ยุตฺตเมว โหติ. น เจตฺถ

ถามว่า ก็รูปายตนะนั้นเป็นเช่นไร ? ตอบว่า
เป็นรูปายตนะที่รวมกันเข้า เพราะฉะนั้น
เนื้อความข้อนี้ชัดเจนแล้ว. ก็เพราะอธิบาย
อย่างนี้ อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวคำใดไว้ว่า
"ธรรมทั้งหลายมีจักขุวิญญานเป็นต้น มีการ

^๑ อภี. ป. ๔๐/๑.

สมุทธารมมณตา อาสงกิตพพา สมุททา-
โภกสเสว อภาวโต.

กำหนดได้เป็นอารมณ์ ด้วยอำนาจการ
กำหนดอายตนะ, ทาใช้ด้วยอำนาจการ
กำหนดทรัพย์ไม่", แม้คำนั้น ก็ย่อมถูกต้อง
ทีเดียว. ก็ในข้อนี้ไม่ต้องสงสัย ความเป็น
ธรรมที่มีการรวมกันเป็นอารมณ์ เพราะไม่
ต้องพะวงถึงธรรมที่รวมกันนั่นเอง.

สมุทิตา ปน วรรณธมมา อารมมณปัจจยา
โหนติ. กถมฺปน ปจฺเจกํ อสมตฺตา สมุทิตา
อารมมณา ปจฺจยา โหนติ, น ทิ ปจฺเจกํ ทฏฺฐํ
อสกฺโกนฺตา อนฺธา สมุทิตา ปสฺสนฺตึติ ?
นยิทเมกนฺตึกํ วิสฺสํ วิสฺสํ อสมตฺตานํ
สิวิกาวหนาทีสฺส สมตฺตตาย ทสฺสนโต.

ก็ธรรมคือวรรณะทั้งหลาย ที่รวมกันเข้าแล้ว
ย่อมเป็นอารมณ์ปัจจัยได้. ถาว่า ก็ธรรม
คือวรรณะทั้งหลายที่ไม่สามารถเฉพาะแต่ละ
อย่าง รวมกันเข้าแล้วจะเป็นอารมณ์ปัจจัย
ได้อย่างไร, คนตาบอดทั้งหลาย ผู้ไม่อาจ
เห็นได้เฉพาะแต่ละคน รวมกันเข้าแล้วจะ
เห็นได้ก็หาไม่ได้ ? ตอบว่า ข้อนี้ มิได้เป็น
ไปโดยส่วนเดียว เพราะคนตาบอดที่ไม่
สามารถแต่ละคน ๆ ก็ยังแสดงความเป็นผู้
สามารถในการหามวอไปเป็นต้นได้.

เกสาทีนญจ ยสฺมี จาเน จิตานํ ปจฺเจกํ วรรณํ
คเหตุํ น สกฺกา, ตสฺมีเยว จาเน สมุทิตานํ
วรรณํ คเหตุํ สกฺกาติ ภิโยปิ เตสํ

อนึ่ง ใคร ๆ ไม่อาจถือเอาวรรณะแต่ละ
อย่างของโกฏฐาสมีผมเป็นต้น ซึ่งอยู่ใน
ที่ใด, แต่ก็อาจถือเอาวรรณะของโกฏฐาส

คุณสุชาดา อรรถวิจิตรจรรยาธิษ และบุตรธิดา
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

สัจจการิตา ปริพยุตตา. เอเตน จกฺขุ-
วิญญาณสฺส ปรมานูรูป อารมฺมณฺ, อุทาทุ
คํ สมุททาโยติอาทิกา โจนฺทา ปฏิกฺขิตฺตาคิ
เวทิตฺตพฺพา.

มีผมเป็นต้น ซึ่งรวมกันอยู่ในที่นั้นนั่นเองได้
เพราะฉะนั้น ความที่โกฏฐาสมีผมเป็นต้น
เหล่านั้นรวมกันอยู่ จึงชัดเจนแม้อย่างยิ่ง.
ด้วยเหตุนี้ พึงทราบว่ ท่านได้ห้ามการท้วง
ว่ รูปปรมาณู เป็นอารมณ์ของจักขุวิญญาณ,
หรือความรวมของรูปปรมาณูนั้น เป็นอารมณ์
เป็นต้น.

"โสตถฺจ ปฏิจฺจ สทฺเท จา"ติอาทิสฺปิ เอเสว
นโย. เอวํ อุภยาริณฺวตฺติกตถาย จกฺขุวิญญาณสฺส
นิสฺสยโต อารมฺมณโต จ วิภาวนํ กตํ, เอวํ
โสตฺวิญญาณาทิสฺปิ ยถารทํ วตฺตพฺพํ.

แม้ในคำว่ "โสตถฺจ ปฏิจฺจ สทฺเท จ"
เป็นต้น ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. เพราะมีความ
เป็นไป อาศัย ๒ ข้ออย่างนี้ ท่านจึงทำคำ
อธิบายไว้ โดยนิตยปัจจัยและโดยอาร์มณ-
ปัจจัย แก่จักขุวิญญาณ, แม้ในโสตฺวิญญาณ
เป็นต้น ก็พึงกล่าวตามควรอย่างนี้.

รูปมตตารมฺมณรสฺส รูปายตน-
มตฺตสฺเสว อารมฺมณกรณรสฺ. มตฺตสทฺเทน
ยถา อารมฺมณนฺตรํ นีวตฺเตติ, เอวํ
รูปายตนเปปี ลพฺภมาเน เอกจฺเจ วิเสเส

บทว่ รูปมตตารมฺมณรสฺ แปลความ
ว่ มีอันกระทำเพียงแต่รูปายตนะอย่าง-
เดียว ให้เป็นอารมณ์ เป็นรส. ด้วย
มตตคัพพํ ท่านอาจารย์ยอมห้ามซึ่งความ

๑ ม. ม. ๑๒/๒๒๖, ๔๗๖,
ม. อ. ๑๔/๕๑๐, ๕๑๖, ๕๑๘.

นิวัตเตติ. น ทิ จกฺขุวิญญาณํ วรรณมตฺตโต
 อณฺณํ กิณฺจ วิเสสํ ตตฺถ กเหตุํ สกฺโกติ.
 เตนาท ภควา "ปณฺจหิ วิญญาเนหิ น กิณฺจ
 ฌมฺมํ ปฏฺวิชานาติ อณฺณตฺร อภินิปาต-
 มตฺตา"ติ.

ต่างกันทั้งหลายบางอย่าง ที่ได้ย่อมแม้ใน
 รูปายตนะ เหมือนอย่างห้ามอารมณ์อื่น.
 เพราะจักขุวิญญาณ ไม่สามารถถือเอาความ
 ต่างกันอะไร ๆ อย่างอื่น จากอารมณ์
 เพียงแต่วรรณะไว้ในรูปายตนะนั้น. ด้วย
 เหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า "เว้น
 จากอาการเพียงแต่การมุ่งหน้าไป ย่อมไม่รู้
 แจ้งเฉพาะธรรมอะไร ๆ ทางวิญญาณทั้ง๕".

จกฺขุวิญญาณํ อูปฺปชฺชมานํ รูปารมฺมณเ เอว
 อูปฺปชฺชชฺนโต ตทภิมุขภาเวน คยฺหตีติ วุตฺตํ
 "รูปาภิมุขภาวปจฺจปฏฺฐานน"ติ. อตฺตโน
 อนนฺตรํ อูปฺปชฺชमानานํ อรูปฌมฺมานํ
 สมฺนนฺตรวิคฺตา อรูปฌมฺมา ปวตฺติโอกาสฺทาเนน
 อนนฺตรสมฺนนฺตรนตฺถิวิคตปจฺจเยหิ อูปการกา
 นิสฺสยารมฺมณธฺมมา วิย อาสนฺนการณนฺติ
 ทสฺเสนโต อาท "รูปารมฺมณาย กิริยมโน-
 ธาตุยา อปคฺมปทฏฺฐานน"ติ โสต-
 วิญญาณาทีสุปี วุตฺตนเยเนว อตฺโต เวทิตฺพุโพ.

จักขุวิญญาณ เมื่อเกิดขึ้น ท่านย่อมถือเอา
 โดยภาวะที่มุ่งหน้าไปหารูปารมณนั้น เพราะ
 เกิดขึ้นในรูปารมณนั้นเอง เพราะเหตุนี้
 ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "มีการมุ่งหน้า
ไปหารูปเป็นปัจจปฏฐาน". ท่านอาจารย์
 เมื่อจะแสดงว่า อรูปธรรมทั้งหลายที่เป็น
 สมันตรปัจจัยและวิคตปัจจัย ของอรูปธรรม
 ทั้งหลาย ที่เกิดขึ้นในลำดับของตน เป็นเหตุ
 ใกล้เคียง เหมือนกับธรรมที่เป็นนิสยปัจจัยและ
 อารมณปัจจัย ซึ่งเป็นตัวอุปการะโดยเป็น

๑ อภิ. วิ. ๓๕/๓๔๐.

คุณสุชาติ อรรถวิจิตรจรยารักษ์ และบุตรธิดา
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อนันตรปัจจัย สมนันตรปัจจัย นัตถปัจจัย
และวิคตปัจจัย ด้วยการให้โอกาสใน
ประวัติศาสตร์ จึงกล่าวว่า "มีการไปปราศ
แห่งกิริยามโนธาตุ ซึ่งมีรูปเป็นอารมณ์เป็น
ปทัฏฐาน". แม้ในโสทวิญญาณเป็นต้น ก็พึง
ทราบความโดยนัยที่กล่าวแล้วนั้นแหละ .

จกขุวิญญาณาติคหิตํ รูปาธิอารมฺมณํ
ตทนนฺตรเมว อปริปตฺนํ กถฺวา สมฺปฺปฺจฺจนํ
คณฺหนฺตํ วย โทคฺคิตํ วุตฺตํ "รูปาธิสมฺปฺปฺจฺจน-
รสา"ติ. ตถาภาเวน สมฺปฺปฺจฺจนภาเวน
ปจฺจฺปตฺติฏฺฐคฺคิตํ ตถาภาวปจฺจฺปฏฺฐาณา.

ท่านกล่าวว่า "มโนธาตุมีการรับ
อารมณ์มีรูปเป็นต้นเป็นรส". ทั้งนี้ เพราะ
เป็นเหมือนรับอยู่ คือถือเอาอยู่ ซึ่งอารมณ์
มีรูปเป็นต้น ที่วิญญาณมีจักขุวิญญาณเป็นต้น
ถือเอาแล้ว กระทำไม่ให้ตกไปอยู่ในลำดับ
แห่งวิญญาณ มีจักขุวิญญาณเป็นต้นนั้น
แหละ. ชื่อว่า มีภาวะอย่างนั้นเป็นปัจจุ-
ปฏฐาน เพราะความหมายว่า เข้าไปตั้งอยู่
เฉพาะ ด้วยภาวะอย่างนั้น คือด้วยความ
เป็นสัมปฏิจจนะ .

ฉสุ อารมฺมณฺเสสุ กทาจิ ปณฺจนุํ ตโต
วา กตฺติยานํ วิชานนสภาวาปิ ฉพารมฺมณ-
วิชานนลกฺขณา วุตฺตา ตํสภาวานตฺิวตฺตฺนโต,

มโนวิญญาณธาตุ แม้มีสภาพรู้อารมณ์
๕ อย่างในบรรดาอารมณ์ทั้ง ๖ ได้ใน
บางคราว หรือรู้อารมณ์เล็ก ๆ น้อย ๆ

คุณสุชาดา อรรถวิจิตรจรรยาภักษ์ และบุตรธิดา
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ฉเสว วา อิตเรส อารมฺมณานํ อนฺโตคฺคตฺตา. สนฺตฺรณาทิกิจฺจาติ สนฺตฺรณตทารมฺมณกิจฺจา วา, สนฺตฺรณตทารมฺมณปฏิสฺนฺธิภวํจฺจติ กิจฺจา วาติ อธิปฺปาโย.

จากอารมณ์ทั้ง ๕ นั้น ท่านก็ยกกล่าวว่า มี การรู้อารมณ์ทั้ง ๖ เป็นลักษณะ เพราะไม่ เป็นไปล่วงพ้นสภาวะอันนั้นไปได้, หรือ เพราะหยั่งลงภายในอารมณ์นอกนั้นในบรรดา อารมณ์ทั้ง ๖ นั้นเอง. คำว่า มีสนฺตฺรณะ เป็นต้นเป็นกิจ อธิบายว่า มีสนฺตฺรณะ- ตทารมฺมณะเป็นกิจก็มี, มีสนฺตฺรณะ ตทารมฺมณะ ปฏิสฺนฺธิ ภวังคะ และจฺติเป็นกิจก็มี.

"ททยวตฺตูปทฏฺจนา"ติ อิทํ อิมาสํ ทฺวินฺนํ มโนวิญฺญาณธาตุนํ เอกนฺเตเนว ททยวตฺตฺ- สฺนฺนิสฺสยตาย วุตฺตํ. เหฏฺฐา วุตฺตนฺเยเนว ปน ตํตํอนนฺตราตีตฺวิญฺญาณูปคฺมปทฏฺจนาติปิ วตฺตํ วฏฺฏฺติเยว. ตฺสฺสา ภฺโถติ "ตฺสฺสา" วิปากมโนวิญฺญาณธาตฺยา "ทฺวิธา"ติ วุตฺตตาย ทฺวิธตาสงฺขาโต ภฺโถ.

คำว่า "มีหทัยวัตถุเป็นปฏฺฐฐาน" นี้ ท่าน กล่าวไว้ เพราะมโนวิญฺญาณธาตุทั้ง ๒ ดวง นี้ มีหทัยวัตถุเป็นที่อาศัยอยู่ โดยส่วนเดียวนั้นเอง. แต่จะกล่าวแม้ว่ามีไปปราศแห่ง วิญฺญาณที่ล่วงไปแล้ว ในลำดับของมโน- วิญฺญาณธาตุนั้น ๆ เป็นปฏฺฐฐานตามนัยที่ได้ กล่าวไว้แล้วในหนหลัง ก็ควรอยู่เหมือนกัน. คำว่า ความต่างกันแห่งมโนวิญฺญาณธาตุนั้น ได้แก่ความต่างกันกล่าวคือความเป็น ๒ ดวง แห่งมโนวิญฺญาณธาตุที่เป็นวิปากนั้น ซึ่งท่าน กล่าวไว้ว่า "มี ๒ ดวง".

คุณสุชาดา อรรถวิจิตรจรรยาภิรักษ์ และบุตรธิดา
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

เอกนตมิฏฐารมมณเฑติ เอกนเตเนว อิฏฐเ
อารมมณเ, อติวีย อิฏฐารมมณเฑติ อตุโถ.
ปณจทวารเ เจว ชวนาวसानเ จติ เอตถ
ปณจทวารเ สมปฏิจจนโวฏฐพพนา อนุตราพี
จัน, อิตรตร ชวณภวงคานนติ เอว
ทวิฏฐานา โทติ. อิตรรายปี สนตীরณตทา-
รम्मณกาลเ ยถาวุตตเมว จัน, ปฏิสนธิ-
อาทิกาลเ ปน จติภวงคาน อนุตราพี
ปฏิสนธิยา, ปฏิสนธิอาวชชานนถ
ตทารมมณาวชชาน ชวนาวชชาน
โวฏฐพพนาวชชานนถ อนุตราพี ภวงคสส,
ตทารมมณปฏิสนธิ ชวณปฏิสนธิ วา
อนุตราพี จติยา จันนติ เวทิตพพ.

บทว่า เอกนตมิฏฐารมมณเ แปลว่า ใน
 อิฏฐารมมณโดยส่วนเดียนั้นเอง, อธิบายว่า
 ในอิฏฐารมมณเกินที่จะเปรียบได้. ในคำนี้ว่า
ในปณจทวารและในวิถีวิญญาณ อันมีวิถีสวณะ
เป็นที่สัคนันเทียว ความว่า จัดเป็นทวิฐาน
 อย่างนี้คือ ในปณจทวาร มีฐานในระหว่าง
 สัมปฏิจจนะกับโวฏฐัพพะ, ในวิถีวิญญาณ
 นอกนั้นก็มิฐานะระหว่างชวณะกับภวังค์. แม้
 มโนวิญญาณนอกนี้ ก็มีฐานตามที่กล่าวแล้ว
 นั้นแหละ ในกาลแห่งสันตীরณะและตทารัมณะ,
 ส่วนในกาลแห่งปฏิสนธิเป็นต้น ระหว่างจติ
 กับภวังค์ ฟังทราบว่าเป็นฐานของปฏิสนธิ,
 ระหว่างปฏิสนธิกับอาวัชณะ ตทารมมณกับ
 อาวัชณะ ชวณะกับอาวัชณะ และโวฏฐัพพะ
 กับอาวัชณะ ฟังทราบว่าเป็นฐานของภวังค์,
 ระหว่างตทารมมณกับปฏิสนธิ หรือระหว่าง
 ชวณะกับปฏิสนธิ ฟังทราบว่าเป็นฐานของจติ.

ฉสูติ เอตถ ปุพเพ วุตตนเยเนว
วิภาโค เวทิตพโพ. กายนิสสยภูตान นาติอิฏฐ-

ในคำว่า อารมณ ๖ นี้ ฟังทราบ
 วิภาค ตามนัยที่ได้กล่าวไว้แล้ว ในก่อน

๑ ฉ. กายสส นิสสย...

คุณสุชาดา อรรถวิจิตรจรรยาธิษ และนุตรธิดา
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

๒
๓
๔
๕
๖
๗
๘
๙
๑๐
๑๑
๑๒
๑๓
๑๔
๑๕
๑๖
๑๗
๑๘
๑๙
๒๐
๒๑
๒๒
๒๓
๒๔
๒๕
๒๖
๒๗
๒๘
๒๙
๓๐

โผฏฐพพุทธานัน ปฏิมุฏฐานันนัสนัสส พลวภาวโต
 ภายวิณณานัน สขสมปยุตตัง. อุปาทายรูปานันเยว
 ฆฏฐานา ทุพพลาติ จกขุวิณณานาทีน
 อุกเขชาสทกทานัน. เตนาท "เสสสิ อุกเขชา-
 ยุตตน"ติ. เสสสิ ฉพพิธมปิ.

นั้นแหละ. กายวิณญาณ ชื่อว่า สัมปยุตด้วย
สุข เพราะการกระทบและเสียดสีภูตรูป
 อันเป็นที่อาศัยของกาย เป็นโผฏฐัพพะที่
 ไม่ใช่อดีตอิฏฐารมณัน เป็นอาการอันมีกำลัง.
 การกระทบของอุปาทายรูปทั้งหลาย อย่าง-
 เดียวอ่อนกำลัง เพราะฉะนั้น วิณญาณ
 ทั้งหลายมีจักขุวิณญาณเป็นต้น จึงสหรัคด้วย
 อุกเขชา. ด้วยเหตุนี้ ท่านอาจารย์จึง
 กล่าวว่า "วิณญาณที่เหลือ ประกอับด้วย
อุกเขชา". วิณญาณที่เหลือ ได้แก่ วิณญาณ
 ทั้ง ๖.

อโลภาโทสาโมหา เจว อโลภาโทสา จ
 อโลภาทโย, เตหิ อโลภาทีหิ วิปากเหตุหิ
 สมปยุตตัง อโลภาทีวิปากเหตุสมปยุตตัง.
กามาวจรกุสลัง วีย โสมนัสสาทีเกทโตติ ยถา
 กามาวจโร กุสลัง โสมนัสสุเปกขานานสงขาร-
 เกทโต อฏฐวิธัง, เอวมิทมปิติ อฏฐวิธตาย
 สทิสตัง ทสเสตี.

อโลภะอโทสะอโมหะ และอโลภะ
 อโทสะ ชื่อว่า วิปากเหตุมือโลภะเป็นต้น,
 อัพยากตจิต ที่สัมปยุตด้วยวิปากเหตุทั้งหลาย
 มือโลภะเป็นต้นเหล่านั้น ชื่อว่า อโลภาที-
วิปากเหตุสมปยุตตัง แปลว่า ด้วยวิปากเหตุ
 มือโลภะเป็นต้น. คำว่า โดยความต่างแห่ง
สัมปยุตธรรมมีโสมนัสเป็นต้น เหมือนกามา-
วจรกุสล ความว่า แม้อัพยากตจิตนั้นก็เหมือน
 อย่างกามาวจรกุสลจิตซึ่งมี ๘ ดวง โดย

คุณสุชาดา อรรถวิจิตรจรรยารักษ์ และบุตรธิดา

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ความต่างแห่งโสมนัส อุเบกขา ญาณ และ
สังขาร เพราะฉะนั้น ท่านอาจารย์จึงแสดง
ความเหมือนกันโดยสภาวะที่มี ๘ ดวง.

กามาวจรภาวโต ทัณาทิตโย โยนิสุ อูปตฺติตโต
จ สทิสฺสเมว, สมฺปยุตฺตธมฺมโต ปน อารมฺมณโต
ปวตฺตติอาการโต จ วิสทิสฺส. ตถา ทิ กุสลํ
กมฺมทวารวเสน ปวตฺตติ, น อิทํ วิปากานํ
อวิญญตฺตติชนกตฺตา.

ว่าโดยความเป็นกามาวจร ชื่อว่าเหมือนกัน
ทีเดียว โดยความเป็นธรรมชาติเลวเป็นต้น
และโดยความเกิดขึ้นในกำเนิตทั้งหลาย, แต่
ว่าโดยสัมปยุตธรรมนั้น ต่างกันทั้งโดย
อารมณ์และโดยอาการเป็นไป. จริงอย่าง
นั้น กุศลจิตย่อมเป็นไป ด้วยอำนาจกรรม
และทวาร, อัพยาทจิตนี้ หาเป็นอย่างนั้น
ไม่ เพราะวิปากจิตทั้งหลายไม่ยังวิญญูติให้
เกิดขึ้น.

อูปตฺตติทวารวเสน ปน อิมสฺสสํปิ อตฺถเว
ปวตฺตติภเว ปณฺจทวารมโนทวารเสสุ มหา-
วิปากานํ ตทารมฺมณวเสน ปวตฺตติสมฺภวโต.
ยถา ปน กุสลํ คติวเสน ปณฺจวิธํ, วิญญานภู-
จิติวเสน สตฺตวิธณฺจ, น เอวมิทํ ตเทกเทศ
เอว อูปตฺตชฺชนโต.

แต่ความต่างแห่งความเป็นไป ก็มีอยู่ที่เดียว
แม้แก่อัพยาทจิตนี้ ด้วยอำนาจการเกิดขึ้น
และทวาร เพราะมหาวิปากจิตทั้งหลาย มี
ความเป็นไปด้วยอำนาจตทารมณ ในปัญจ-
ทวารและมโนทวาร. เหมือนอย่างว่า
กุศลจิตมี ๕ อย่าง ด้วยอำนาจคติ และมี

๑ อย่าง ด้วยอำนาจวิญญาณฐิติ ฉันทิ,
อัพยากตจิตนี้ หาเป็นเหมือนอย่างนั้นไม่
เพราะเกิดขึ้นในเอกเทศ แห่งกุศลจิตนั้น
เท่านั้น.

ตตถ อารมมณโต เอกจฺจบวตฺติอาการโต จ
วิสทิสํ ทสฺเสตํ "ยถา ปนา"ติอาทิ วุตตํ.
ฉสฺ อารมมณฺเสตฺติ ปริตฺตาทีอตีตาทีอชฺฌตฺตา-
ทีปฺปเกเทสฺ ฉสฺ อารมมณฺเส.

เพื่อจะแสดงความต่างกันโดยอารมณ์ และ
โดยอาการแห่งความเป็นไปบางส่วน ท่าน
อาจารย์จึงกล่าวคำว่า "ยถา ปน" เป็นต้น
ในสเหตุกอัพยากตจิตนี้. คำว่า ในอารมณ์ ๖
ได้แก่อารมณ์ ๖ อันมีประเภทเป็นปริต-
ตารมณฺ์เป็นต้น อตีตารมณฺ์เป็นต้น และ
อัชฌัตตารมณฺ์เป็นต้น.

อาคมนาทีวเสนาตี อาคมนปจฺจยวเสน.

ตตถ เอกจฺจานํ อาริยานํ มเตน มุเข
จลิตเ อาทาสตเล มุขนิมิตฺตํ จลนํ วิย
อสงฺขารสฺส กุสลสฺส วิปาโก อสงฺขารโ,
สสงฺขารสฺส กุสลสฺส วิปาโก สสงฺขารโรติ
เอวํ อาคมนวเสน.

คำว่า ด้วยอำนาจแห่งที่มา เป็นต้น
ได้แก่ ด้วยอำนาจที่มาและปัจจัย. ใน ๒ ข้อ
นั้น ด้วยอำนาจแห่งที่มาอย่างนี้ว่า ตามมติ
ของอาจารย์ทั้งหลายบางพวก วิกากของ
กุศลที่เป็นอสังขารก็เป็นอสังขาร, วิกาก
ของกุศลที่เป็นสังขารก็เป็นสังขารเปรียบ
เหมือนเมื่อน้ำไหวแล้ว เงามน้ำบนพื้น
กระจกก็ไหว.

พันตำรวจเอกเทียน - คุณนิตยา สุโกศล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

เอกจฺจนมฺปน อางริยานํ มเตน พลวนฺเตหิ ด้วยอำนาจแห่งปัจจัยอย่างนี้ว่า ส่วนตาม
 วิญฺเฑหิ ปจฺจเยหิ กมฺมาทีหิ อูปฺปนโน มติของอาจารย์ทั้งหลายบางพวก วิชา
 อสงฺขารโ, ทุพฺพเลหิ สสงฺขารโโรติ เอิว ที่เกิดจากกรรมเป็นต้น อันเป็นปัจจัยที่
 ปจฺจยวเสน. สมฺปยุตฺตธมฺมานนฺติ ปาฬิยํ ชัดแจ้ง มีกำลัง ก็เป็นอสังขาร, ที่เกิดจาก
 สรฺูปโต อากตสมฺปยุตฺตธมฺมานํ. เตสฺสยหิ กรรมเป็นต้นที่อ่อนกำลัง ก็เป็นสังขาร.
 วเสน กุสลโต วิปากสุส วิเสสาภาโว. คำว่า แห่งสัมปยุตธรรมทั้งหลาย คือแห่ง
 สัมปยุตธรรมที่มาแล้วโดยสรูป ในพระบาลี.
 เพราะวิชาไม่มีความต่างกันจากกุศล ด้วย
 อำนาจแห่งสัมปยุตธรรมทั้งหลายเหล่านั้น.

นิริสฺสาหนฺติ เอตฺถ อุสฺสาโท นาม ในบทว่า นิริสฺสาหํ นี้ มีอธิบายว่า ที่ชื่อว่า
 อนฺุปจฺฉินฺนาวิชฺชาตณฺหามานสนฺตानเ วิปากุป- อุตสาหะ ได้แก่ความชวนชวายกล่าวคือ
 ปาหนสมตฺถตาสงฺขาโต พฺยาปาโร, โส ความเป็นธรรมชาติ สามารถในอันยังวิชา
 วิปากสุ นตฺถิตี ตํ นิริสฺสาหํ. กุสฺเลสฺ ปน ให้เกิดขึ้น ในสันดานแห่งสัตว์ผู้มีวิชา
 อภิญฺญาวสฺปฺปวตฺเตสฺปิ อตฺถเววาทิ ตํ ตัดทา และมานะยังตัดไม่ได้, ความอุตสาหะ
สอฺสฺสาหํ. นั้น ย่อมไม่มีในวิชาจิตทั้งหลาย เพราะ
 ฉะนั้น วิชาจิตนั้น จึงชื่อว่า นิริสฺสาหํ
 (แปลว่าไม่มีอุตสาหะ). แต่ในกุศลทั้งหลาย
 แม้ที่เป็นไปด้วยอำนาจแห่งอภิญญา ยังมี
 ความอุตสาหะอยู่ที่เดียว เพราะฉะนั้น จึง
 ชื่อว่า สอฺสฺสาหํ (แปลว่า มีอุตสาหะ).

โลภาทิณิ เอกนุตสาวชชตาย อโยนิโส-
มนสิการเหตุกานัน นตฺถิ วิปากภาโว,
อโลภาทิณมฺปิ เอกนุตอนวชชสภาวานัน การณสฺส
ตพฺพิชฺฐตตาย นตฺถเว อกฺุสลวิปากภาโวติ อาท
"อกฺุสลวิปากํ อเหตุกเมวา"ติ.

ความเป็นวิปาก ย่อมไม่มีแก่จิตซึ่งมี
อโยนิโสมนสิการเป็นเหตุ เพราะธรรม
ทั้งหลายมีโลภะเป็นต้น มีโทษโดยส่วนเดียว,
ความเป็นอกุศลวิปาก ก็ไม่มีเหมือนกัน
เพราะความที่เหตุแห่งธรรม แม้มีโลภะ
เป็นต้น ซึ่งเป็นสภาวะไม่มีโทษโดยส่วน-
เดียว เป็นเหตุต่างจากธรรมมีโลภะเป็นต้น
นั้น เพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า
"เป็นอกุศลวิปากจิต เป็นอเหตุกะอย่าง-
เดียว".

ยถา อติอิกฺุญฺเจ อิกฺุญฺจมชฺชตฺเต จ อารมฺมณ
เวทนาภทสพฺภาวโต กุสลวิปากมโนวิญฺญาณ-
ธาคฺ ทฺวิธา โทติ โสมนสฺสสทฺคตา, อุกฺุขา-
สทฺคตาติ, น เหว อติอนิกฺุญฺเจ อนิกฺุญฺจมชฺชตฺเต
จ อารมฺมณ เวทนาภโท อตฺถิติ อกฺุสล-
วิปากมโนวิญฺญาณธาคฺ เอกเมวาติ
"สฺตฺตฺตฺวิธน"ติ วุตฺตํ. สติ หิ ตตฺถ เวทนาภเท
อติอนิกฺุญฺเจ โทมนสฺสเสน ภวิตพฺพํ, น จ ปฏฺิฆเน
วินา โทมนสฺสํ อุกฺุปชชตีติ.

มโนวิญญานธาคฺซึ่งเป็นอกุศลวิปากมี ๒ อย่าง
คือ ที่สทรคตด้วยโสมนัส สทรคตด้วย
อุเบกขา เพราะมีความต่างแห่งเวทนา
ในอติอิกฺุญฺจารมณฺ และในอิกฺุญฺจมชฺชตฺตารมณฺ
ฉนฺใด, ความต่างแห่งเวทนาในอติอนิกฺุญ-
จารมณฺและในอนิกฺุญฺจมชฺชตฺตารมณฺ หามี
เหมือนฉนนั้นไม่ เพราะฉนั้น ท่านอาจารย์
จึงกล่าวว่า "อกุศลวิปากจิตมี ๑ อย่าง".
ก็เมื่อความต่างแห่งเวทนา ในมโนวิญญาน-

ธาตุที่เป็นกุศลวิบากนั้นมีอยู่ ก็ควรจะมี
โทมนัสในอติอนิฏฐารมณ, แต่โทมนัสเว้น
จากปฏิมะ ย่อมเกิดขึ้นก็ห้ามได้แล้ว.

กายวิญญาณสุส ทุกขสหคตตา กุศล-
วิปาเก วุตตวิปริยาเยน เวทิตพฺพา. อุกฺเขขา
หีนาคี เอกนฺตนิหีนสุส อกุสฺลสุส วิปากภาวโต
อุเปกฺขาปิ สมานา หีนา เอว ทุกฺขสหคตตา.
เตนาท "ทุกฺขํ วิย นาคิตฺติชิตฺวา"ติ. ยถา ทุกฺขํ
อติวิย ติชิตฺถํ กญฺจํ, น เอวมยํ, ตถาปิ
ทุกฺขสหคตตา เวเนว ปวตฺตติ.

ความที่กายวิญญาณ สหคตด้วยทุกข์
พึงทราบโดยปริยาย อันตรงกันข้ามจากที่
กล่าวแล้วในกุศลวิบาก. คำว่า เป็น
อุเบกขาอย่างเลว ความว่า แม้เป็น
อุเบกขาก็เป็นอย่างเลวนั่นเอง เพราะมี
สภาวะเป็นทุกข์ โดยที่เป็นวิบากของอกุศล
ซึ่งเลวทรามโดยส่วนเดียว. ด้วยเหตุนี้
ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "ไม่กล้าแข็งนัก
เหมือนอย่างทุกข์". ทุกข์เป็นเวทนาที่
กล้าแข็ง เผ็ดร้อนเกินที่จะเปรียบได้ฉันใด,
อุเบกขานี้ หากเป็นเหมือนฉันนั้นไม่, แม้ถึง
อย่างนั้น ก็ย่อมเป็นไปโดยสภาวะที่เป็น
ทุกข์อยู่นั่นเอง.

น หิ อกุสฺลสุส วิปาโก อทุกฺโข โหติ.
อุเปกฺขากาโว จสุส พลวตา พาธียมานสุส

เพราะว่า วิบากของอกุศलय่อมจะไม่เป็น
ทุกข์ก็ห้ามไม่ได้. ก็ความที่อกุศลวิบากนั้นเป็น

คุณญฺลลือ เถาสกุล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ปฏิบัติ^๑ อสกุโณตสฺส ทุพฺพลสฺส ปุริสสฺส อุเบกขา พึงเห็นว่า เปรียบเหมือนกิริยาที่
 เตน กริยามานพาธาย อุเปกฺขนา วิทยาติ บุรุษผู้ทรพลที่ถูกคนมีกำลังเบียดเบียนอยู่ ไม่
 ทฎฺฐพฺโพ. อิตเรสุติ กุสลวิปาเกสุ. สามารถจะตอบโต้ได้ ก็วางเฉยต่อการ
 เบียดเบียนที่เขาทำอยู่ ฉะนั้น. บทว่า
อิตเรสุ โยค กุสลวิปาเกสุ แปลว่า ใน
 กุสลวิปากจิตนอกรนี้.

รูปาวจรนฺติ รูปาวจรวิปากวิญญานํ. บทว่า รูปาวจรํ แปลว่า รูปาวจรจิต
 วิปากกถา เหาติ. กุสลํ วิทยาติ รูปาวจรกุสลํ วิปากจิต. ก็กถานี้ เป็นกถาว่าด้วยวิปาก
 วิทยา. น หิ รูปาวจรวิปากโก ททณฺณกุสลสฺสทิสฺโส. แล. บทว่า กุสลํ วิทยา แปลว่า เหมือน
 อปิง สมฺพนฺธิสฺสททา เอเต, ยทิทํ "กุสลํ, รูปาวจรกุสล. เพราะรูปาวจรวิปากเหมือน
 วิปากโก"ติ จ. กับกุสลอื่นจากรูปาวจรกุสlnั้น ก็หามิได้.
 อีกประการหนึ่ง คัพท์เหล่านี้คือ "กุสลํ และ
 วิปากโก" เป็นศัพท์ที่ต้องมีสัมพันธะ (คือ
 ฉกฺขวิภักติเข้ามาประกอบด้วย).

ตสฺมา ยถา "มาตริํ ปยิริปาสติ"ติ วุตฺเต เพราะฉะนั้น เหมือนอย่างเมื่อพูดว่า
 อตฺตโน มาตริณฺติ อวุตฺตมฺปิ สิหฺตเมเวตํ เอว "มาตริํ ปยิริปาสติ" แปลว่า เข้าไปหาแม่
 อธิปติ อตฺตโน กุสลํ วิทยาติ อตฺถ. แม้มิได้พูดว่า อตฺตโน มาตริํ แปลว่า แม่

^๑ จ. ปฏิปฺปหริตฺ.

กุสลสทิสตา เจตถ ฐมฺโต อารมฺมณโต จ เวทิตพฺพา. ตถา หิ เย ผสฺสาทโย กุสฺเล ลพฺภนฺติ, เต วิปาเกปี ลพฺภนฺติ. ยสฺมิณฺจ อารมฺมณเ กุสลํ ปวตฺตติ, ตตฺถเว อัย วิปาโกปี ปวตฺตติ.

ของตน ความข้อนี้ เขาก็เข้าใจกันฉันใด, แม้ในคำว่า กุสล วิปาโก นี้ ก็เหมือนฉันนั้น เพราะฉะนั้น จึงมีความเท่ากับว่า อุตฺตโน กุสลํ วย(เหมือนอย่างกุศลของตน). ก็ความ เหมือนกันกับกุศล ในรูปาวจรวิปากจิตนี้ พึง ทราบโดยธรรมและโดยอารมณ์. จริงอย่าง นั้น ธรรมทั้งหลายมีผัสสะเป็นต้นเหล่าใด ย่อมได้ในกุศล, ธรรมเหล่านั้นก็ย่อมได้ใน วิปาก. และกุศloy่อมเป็นไปในอารมณ์ ได้, แม้วิปากนี้ ก็ย่อมไปในอารมณ์นั้น.

ยมฺปนฺเนตฺถ ปญฺจมชฺฌานจิตฺตํ อภิญฺญาปฺปตฺตํ, ตสฺส วิปาโก เอว นตฺถิ. กสฺมา นตฺถิ ? อสฺมภวโต อานิสฺสภุตตฺตา จ. ตถหิ วิปากํ เทนฺตํ รูปาวจรเมว ททฺเขยฺ. น หิ อณฺณภูมิกํ กมฺมํ อณฺณภูมิกํ วิปากํ เทติ. กมฺม- นิमितฺตารมฺมณตา จ รูปาวจรวิปากสฺส วุตฺตาคี น หิ^๑ ตํ อณฺณํ อารพฺภ ปวตฺตติ. ปริตฺตารมฺมณาธิการมฺมณฺจ ตํ น โทสฺสตี

อนึ่ง ในรูปาวจรวิปากจิตนี้ ปญฺจมชฺฌานจิตฺโต ถึงอภิญญา, วิปากของปญฺจมชฺฌานจิตนั้น นั้นเที่ยวไม่มี. ไม่มีเพราะเหตุไร ? เพราะ ไม่เกิด และเพราะเป็นอานิสงส์. ด้วยว่า ปญฺจมชฺฌานจิตนั้น เมื่อจะให้วิปาก ก็พึงให้ เฉพาะรูปาวจรเท่านั้น. เพราะกรรมอัน เป็นไปในภูมิอื่น จะให้วิปากอันเป็นไปใน ภูมิอื่น ก็หาไม่ได้. อนึ่ง ท่านกล่าวว่า

^๑ ฉ. หิสทโท น หิสสตี.

อยมสมภโว. ฌานสุส อานิสฺสภูตฺ^(๑) รูปาวจรวิบาก มีกรรมนิमितเป็นอารมณ์
 ทานาทินฺ ทสฺมี อตฺตภาเว ปจฺจยลาโภ วิทยาติ. เพราะฉะนั้น ก็ปัญจฌานจิตนั้น จะปรารภ
 วิบากอื่นเป็นไป ก็หาไม่ได้. อนึ่ง ปัญจ-
 ฌานจิตนั้น ซึ่งมีอารมณ์ปริตติกรรมเป็นต้น
 ย่อมไม่มี เพราะฉะนั้น อันนี้จึงไม่มีความ
 เกิด. และชื่อว่าเป็นอานิสฺสของฌาน
 อุปมาเหมือนการได้ปัจจัย ในอรรถาพจน์
 เป็นอานิสฺสของท่านเป็นต้นแล.

ปวตฺตติโต ปน วิปากสุส กุสลสุส จ ทั่วโดยความเป็นไป ความต่างของ
 อตฺตเถว เกโทติ ตํ ทสฺเสตฺ "กุสลมฺปนา"ติอาทิ วิบากและของกุศลมีอยู่ที่เดียว เพราะฉะนั้น
 วุตฺตํ. กุสลํ วย กสิณฺคฺขมาภิมากาสาติ- เพื่อจะแสดงความต่างนั้น ท่านอาจารย์จึง
 อารมฺมณเภทโต จตฺตพิธิ. ปวตฺตติเกโท กล่าวว่่า "ส่วนรูปาวจรกุศล" เป็นต้น. มี
 วุตฺตตนโยว ชวนวเสน ปฏิสนฺธิอาทิวเสน จ ๔ อย่าง โดยความต่างแห่งอารมณ์มีกสิณฺค-
 ปวตฺตตนโต. ขมาภิมากาสเป็นต้น เหมือนอย่างกุศล.
 ความต่างแห่งความเป็นไป มีนัยดังได้กล่าว
 มาแล้วเทียว เพราะเป็นไปด้วยอำนาจแห่ง
 ชวนวิถิ และด้วยอำนาจแห่งอุปบัติมีปฏิสนธิ
 เป็นต้น.

^๑ ฉ. () เอตฺตณฺตเร จสทฺโท อตฺตติ.

จตุมกคยตตจิตตผลตตาคี จตุหิ อริย-
 มกคเกหิ สมฺปยุตฺตกุสลจิตฺตสฺส ผลตฺตา,
 จตุพฺพิธสามณฺวผลสมฺปยุตฺตภาวโธตฺติ อตฺถโถ.
 มกควิธียํ ทฺวิกฺขตฺตํ ติกฺขตฺตํ วา ผลสมฺปาตฺตียํ
 อปริจฺจนฺนปริมาณํ ปวตฺตมานมฺปิ ทฺวิสฺสุ
 จาเนสฺสุ ปวตฺตียา "ทฺวิธา ปวตฺตตี"ติ วุตฺตํ.

คำว่า เพราะเป็นผลของจิตอัน
ประกอบด้วยมรรคทั้ง ๔ ความว่า เพราะ
 เป็นผลของกุศลจิตที่สัมปยุตด้วยอริยมรรคทั้ง
 ๔, อธิบายว่า เพราะเป็นธรรมชาติสัมปยุต
 ด้วยสามัญผล ๔ อย่าง. โลกุตรวินากจิตแม้
 ที่เป็นไปอยู่ในมรรควิถึ ๒ ขณะ หรือ ๓ ขณะ
 ก็ดี แม้เป็นไปอยู่ในผลสมาบัติ มีปริมาณ
 กำหนดไม่ได้ก็ดี ท่านก็กล่าวว่า "เป็นไป
๒ ทาง" เพราะเป็นไปในฐานะทั้ง ๒.

สพฺพมปีติ เตวีสตีวิธํ กามาวจรวิปากํ, ปณฺจวิธํ
 รูปราวจรวิปากํ, จตุพฺพิธํ อรูปาวจรวิปากํ,
 จตุพฺพิธเมว โลกุตฺตรวิปากนฺตฺติ สพฺพมฺปิ
 วิปากวิญฺญาณํ นาคิสฺสงฺเขปวิทฺถารนเยน
 ฉตฺตีสวีธํ โทตี.

คำว่า ทั้งหมด ความว่า วินากจิตทั้งหมด
 เมื่อว่าโดยนัยพิสดาร ไม่ย่อหนัก ก็มีจำนวน
 ๓๖ ดวง คือ กามาวจรวิปากจิต ๒๓ ดวง,
 รูปราวจรวิปากจิต ๕ ดวง, อรูปาวจร-
 วิปากจิต ๔ ดวง, โลกุตรวินากจิต ๔ ดวง
 เหมือนกัน.

ภุมิเภทโต ตีวิธํ โลกุตฺตรสฺส
 อภาวโต. โลกุตฺตรณฺหิ กิริยจิตฺตํ นตฺถิ
 เอกนฺตฺเตน อนนฺตรวิปากทายิปภาวโต. วุตฺตณฺหิ

ว่าโดยความต่างแห่งภูมิมี ๓ เพราะ
 โลกุตระไม่มี. จริงอยู่ กิริยาจิตฝ่าย
 โลกุตระไม่มี เพราะเป็นธรรมชาติให้ผล

บุตรและธิดา ในสกุล "สันตะกุล"
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

"สมาธิมานนตริกถณมาหุ"^๑

โทตุ ตาว เสกฺขานํ อุปฺปชฺชมานํ อนุตฺตรํ
 กุสลํ ปุคฺคณฺตฺรภาวูปนยฺนโต สผลํ, อรหฺโต
 ปน อุปฺปชฺชมานํ ปุคฺคณฺตฺรภาวูปนยฺนโต
 นิปฺผลํ, ตสฺส กิริยาโว กสฺมา น อิจฺฉิตฺติ?
 อิจฺฉิตฺตํโพ สียา. ยถิ ตสฺส ปุณฺปนํ
 อุปฺปตฺติ สียา, สกฺิเยว ปน โลกุตฺตรกุสลํ
 ปวตฺตติ. ยถิ ทิ ปุณฺปนํ ปวตฺตเตยฺย,
 มคฺคจิตฺตํ อรหฺโตปิ ปวตฺตติ โลกุตฺตรกิริยา-
 จิตฺตํ สียา, น เจตํ อตฺถิ, ปโยชนาภาวโต.
 ตสฺมา นตฺถิ โลกุตฺตรกิริยวิญญานํ.

ทันที โดยส่วนเดียว. ข้อนี้สมด้วยพระบาลี
 ที่กล่าวไว้ว่า "สมาธิมานนตริกถณมาหุ"
 บัณฑิตทั้งหลาย กล่าวสมาธิใดว่าเป็น
 อนันตริกสมาธิ (คือสมาธิที่ให้ผลทันที).

ถามว่า กุศลที่เป็นโลกุตระ ซึ่งเกิดขึ้นอยู่
 แก่พระเสขะทั้งหลาย มีผล โดยการนำเข้าไป
 ไปสู่ความเป็นบุคคลอื่นได้ จงยกไว้ก่อน,
 ส่วนที่เกิดขึ้นแก่พระอรหันต์ไม่มีผล โดยการ
 นำเข้าไปสู่ความเป็นบุคคลอื่นได้, ความที่
 โลกุตระกุศลนั้นเป็นกิริยา เหตุไรจึงไม่
 บรรารณาเล่า? ตอบว่า น่าจะบรรารณา.
 ถ้าโลกุตระกุศลนั้นจะพึงเกิดขึ้นบ่อย ๆ, แต่
 โลกุตระกุศล ย่อมเป็นไปครั้งเดียวเท่านั้น.
 เพราะถ้าจะพึงเป็นไปบ่อย ๆ, มรรคจิตก็
 จะเป็นไป แม้แก่พระอรหันต์ เพราะฉะนั้น
 กิริยาจิตที่เป็นโลกุตระก็พึงมี, แต่กิริยาจิต
 ที่เป็นโลกุตระนี้ หามิได้ เพราะไม่มี
 ประโยชน์. เพราะฉะนั้น กิริยาจิตที่เป็น
 โลกุตระ จึงไม่มี.

^๑ ข. ข. ๒๔/๖, ๓๖๘.

บุตรและธิดา ในสกุล "สันตะกุล"

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

กิริยวิญญาณนติ จ กิริยามตฺตํ วิญญาณํ, กุสลากุสลํ วย กิณฺจ วิปากํ อนุปฺปาเตตฺวา กิริยามตฺตเมว หุตฺวา ปวตฺตณกวิญญาณนติ อตฺโถ. กสฺมา ปเนตฺ วิปากํ น อนุปฺปาเตตฺติ ? วุจฺจเต : เอตฺถ หิ ยเตตฺ อวชฺชชนทฺวํ, ตํ อนุปฺจฺฉินฺนภวมฺลเปี สนฺตนาเนว ปวตฺตํ อนาเสวนตาย ทุพฺพลภาวโต อพีชสามตฺถิยํ วย ปุปฺผํ อผลเมว โหติ.

ก็คำว่า กิริยาจิต ได้แก่อจิตที่เป็นเพียง กิริยา. อธิบายว่า ได้แก่อจิตที่เกิดขึ้น เป็นเพียงกิริยาเท่านั้น มิได้ให้เกิดวิบากอะไรๆ เหมือนกุศลและอกุศล. ถามว่า ก็เพราะเหตุไร กิริยาจิตนี้จึงไม่ให้วิบากเกิดขึ้น ? ข้อนี้ขอเฉลยดังนี้ : ก็ในอธิการนี้ อวชชนะ ทั้ง ๒ นั้น, เป็นไปในสันดาน แม้มีมูลแห่งภพยังตัดไม่ได้มันทีเดียว ก็ย่อมไม่มีผลอยู่ที่เดียว เหมือนกับดอกไม้ซึ่งไม่สามารถใช้ เป็นพืชได้ เพราะความเป็นธรรมชาติทรพล โดยที่ไม่มีอาเสวนะ.

ยมฺปน อฺจฺฉินฺนภวมฺลเายํ สนฺตติยํ ปวตฺตํ อฏฺฐารสฺวิธํ วิญญาณํ, ตํ สมฺจฺฉินฺนภวมฺลเายํ ลตาย ปุปฺผํ วย ผลทายิ น โหติติ เวทิตฺพฺ. อณฺณสฺส อสมฺภวโต กิริยเหตุนา นาม อโลภาทินาว ภวิตฺพฺพนฺติ อาห "อโลภาทิกิริยเหตุวิรหิตน"ติ.

ส่วนจิต ๑๘ ดวง ที่เป็นไปในสันตติ ที่มีมูลแห่งภพอันตัดได้แล้วนั้น, ก็พึงทราบว่าเป็นธรรมชาติให้ผล เหมือนกับดอกไม้-เถาที่ถูกตัดครากแล้ว. เพราะไม่มีเหตุอย่างอื่น ชื่อว่าเหตุที่เป็นกิริยาจึงเป็นเหตุอันมีมือโลกะเป็นต้นเท่านั้น เพราะฉะนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "เว้นจากกิริยเหตุมือโลกะเป็นต้น".

บุตรและธิดา ในสกุล "สันตะกุล"
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

จกขุวิญญาณาทีนํ ปุเรจรา หุตฺวา
 ฐาปาทิอารมฺมณานํ วิชานนลกฺขณา จกขุวิ-
ญาณาทีปุเรจรรฐาปาทิวิชานนลกฺขณา. อฺยมฺปน
 มโนวิญญาณโต อฺปนฺนํปิ วิสิฏฺฐมฺน-
 กิจฺจาภาเวน มโนมตฺตา ธาตุติ มโนธาตุ.
 ตถา เหาสา มโนวิญญาณสฺส ปจฺจโย น โทติ.
 อฺยเมตฺถ สงฺเขโป, วิตฺถาโร ปน ธาตุนิเทศ^๑
 อากมิสฺสตี.

มโนธาตุมีความเป็นปุเรจร แห่ง
 วิญญาณทั้งหลาย มีจักขุวิญญาณเป็นต้น รู้แจ้ง
 ซึ่งอารมณ์ทั้งหลาย มีรูปเป็นต้นเป็นลักษณะ
 ชื่อว่า จกขุวิญญาณาทีปุเรจรรฐาปาทิวิชาน-
ลกฺขณา แปลว่า มีความเป็นปุเรจร แห่ง
 วิญญาณมีจักขุวิญญาณเป็นต้น รู้แจ้งอารมณ์
 มีรูปเป็นต้นเป็นลักษณะ. ก็ธาตุนี้แม้เกิดขึ้น
 จากมโนวิญญาณ ก็เป็นธาตูลึกลับกว่ารู้ เพราะ
 ไม่มีกิจ คือการรู้พิเศษ เพราะฉะนั้น จึง
 ชื่อว่า มโนธาตุ. จริงอย่างนั้น มโนธาตุนี้
 ย่อมไม่เป็นปัจจัยแก่มโนวิญญาณ. นี้เป็น
 ความย่อในที่นี้, ส่วนความพิสดารจักมา
ในธาตุนิเทศ.

อวชฺชนรสาคิ อาโภครสา, จิตฺตสนฺตานสฺส
 วา ปุริมาการโต อญฺญถา โอิโณชนรสาคิ.
ภวฺจวิจฺเจทปทฺฐจฺจนาติ ภวฺจกสนฺตานวิจฺเจท-
 ปทฺฐจฺจนา. อฺปนฺนํพารมฺมณา สกิทเว
 ปวตฺตมฺมานา สพฺพถา วิสยรลฺลํ อฺนุกฺวิตฺตํ น

บทว่า อวชฺชนรสาคิ แปลว่า มีความรำพึง
 เป็นรส หรือมีความนุ่มไป โดยประการอื่น
 จากอาการเดิมของจิตสันตานเป็นรส. คำว่า
มีความขาดแห่งภวังค์เป็นปทัฏฐาน ได้แก่
 มีความขาดแห่งความสืบทอดของภวังค์ เป็น

^๑ วิสุทธิมคค. ๓/๖๐.

สกุโกศีติ อภิฐาทีสุ สฬุตถ อุเปกชายุตดาว
โทติ.

ปัทฏฐาน. มโนธาตุที่มีอารมณ์ที่ไม่เคยเสวย
มาก่อนเป็นไปครั้งเดียวเท่านั้น ไม่อาจ
เสวยรสแห่งอารมณ์ โดยประการทั้งปวงได้
เพราะฉะนั้น จึงเป็นธรรมชาติประกอบด้วย
อุเบกษาอย่างเดียว ในอารมณ์ทั้งปวง มี
อภิวรรณธรรมเป็นต้น.

สาธารณาติ เสกขาสเสกขปฏฺชนานัน
สาธารณา. อสาธารณาติ อเสกขานันเยว
อาเวณิกา. โวฏฺฐพฺพนาวชฺชนรสฺสาคิ ปญจทวาร
สนฺตฺรณน คหิตารมฺมณํ วฏฺฐปณฺตฺตี วีย
ปวตฺตนโถ โวฏฺฐพฺพนรสา, มโนทวารุ ปน
วตฺตนเยน อาวชฺชนรสา.

คำว่า เป็นสาธารณะ ได้แก่ทั่วไปแก่
พระเสขะพระอเสขะและปฏฺชน. คำว่า
เป็นอสาธารณะ ก็เป็นส่วนเฉพาะแก่
พระอเสขะเท่านั้น. คำว่า มีโวฏฺฐพนะ
และอวชฺชนะเป็นรส ได้แก่ มีโวฏฺฐพนะใน
ปัญจทวารเป็นรส เพราะเป็นธรรมชาติ
เหมือนกำหนดอารมณ์ที่สันตฺรณะ ถือเอาแล้ว
เป็นไป และมีอวชฺชนะในมโนทวารเป็นรส
ตามนัยดังได้กล่าวไว้แล้ว.

ตถาภาเวน ปญจทวารมโนทวารุ ยถากุมํ
โวฏฺฐพฺพนาวชฺชนภาเวน ปจฺจปตฺติฏฺฐตฺตี
ตถาภาวปจฺจปฏฺฐานา. โวฏฺฐพฺพนกาเล
สนฺตฺรณกิจฺจนันํ ติสฺสนุนํ อเหตุกวิปากมโน-

มโนวิญญานธาตุ ย่อมปรากฏโดยภาวะ
อย่างนั้น คือโดยภาวะที่เป็นโวฏฺฐพนะใน
ปัญจทวารและอวชฺชนะในมโนทวาร ตาม
ลำดับ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ตถา-

๑๕๑-๑๕๒-๑๕๓-๑๕๔-๑๕๕-๑๕๖-๑๕๗-๑๕๘-๑๕๙-๑๖๐

บุตรและธิดา ในสกุล "สันตะกุล"
สร้างคันฉับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

วิญาณธาตุนิ อวชชนกาเล ยสฺส กสฺสจิ
ภวํกสฺสชาติ อิมสฺส อณฺเฏตราปคโม เอติสฺสา
อาสนุนการณฺติ อาท "อเหตุก ฯเปฯ
ปทฏฺจนา"ติ.

ภวํจฏฺจนา แปลว่า มีภาวะอย่างนั้น
เป็นปัจจุปัฏฐาน. ความไปปราศแห่งจิต
เหล่านี้ อย่างใดอย่างหนึ่ง คือแห่ง
อเหตุกวิปากมโนวิญาณธาตุ ๓ ดวง ซึ่ง
มีสันตฺรณะเป็นกิจ ในกาลแห่งโวฏฐัพพะ
แห่งภวังค์อย่างใดอย่างหนึ่ง ในกาลแห่ง
อวัชณะ เป็นเหตุใกล้แห่งมโนวิญาณธาตุนั้น
เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า "มีความ
ไปปราศ แห่งอเหตุกวิปากมโนวิญาณธาตุ
และภวังค์อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นปทัฏฐาน".

อรหตฺตนิ อรหตฺตเยว อสาธารณ-
ภาวโต. อนุฬาเรสุติ อฏฺฐิกสงฺขลิกเปตฺรปาทีสุ,
อณฺเณสุ วา อปฺปณฺเฑเตสุ วตฺตฺตฺสุ. หสิตฺตฺปาทน-
รสาติ หสิตฺตฺสเสว อฺปฺปาทนรสา. ตถาหิ^๑
จิตฺตํ "หสิตฺตฺปาทนฺน"เตว วุจฺจติ, น
อณฺเณสฺ หสิตฺตฺปาทกจิตฺตานิ อภาวโต.

คำว่า แก่พระอรหันต์ทั้งหลาย คือ
เฉพาะแก่พระอรหันต์ทั้งหลาย เพราะความ
เป็นอสาธารณะ. คำว่า ไม่โอฬาร ได้แก่
ในเพราะวัตถุทั้งหลาย มีรูปเปรตซึ่งมีแต่
โครงกระดูกเป็นต้น หรือในเพราะวัตถุอัน
ไม่ประณีตเหล่านี้. บทว่า หสิตฺตฺปาทนรสา
แปลว่า มีการยังความขมขื่นเท่านั้นให้
เกิดขึ้นเป็นรส. จริงอย่างนั้น จิตดวงนี้

^๑ ฉ. ตถา หิ ตํ.

ท่านเรียกว่า "หสิตุปบาทจิต" นั้นเอง, ไม่ใช่เพราะไม่มีจิตที่ทำให้เกิดความยิ้มแย้มอย่างอื่น.

อณฺเณปิ ทิ ทฺวาทส โสมนสฺสสทคตานิ เพราะวา กามาวจรกุศลจิตอกุศลจิตและ
 ปรีตฺตกุสลากุสลกิริยจิตฺตานิ ยถารท กามาวจรกิริยาจิต ที่สทรคตด้วยโสมนัส
 ปุณฺณชฺชนาทีนํ หสิตุปฺบาทกานิ วิชฺชนติ, ๑๒ ดวง แม้เหล่าอื่นที่ให้เกิดความร่าเริง
 อิทมฺปน จิตฺตํ วิจารณปณฺเณววิริทํ ปรีตฺเตสุ ก็ยังมีแก่ปุณฺณชฺชนเป็นต้น ตามสมควร, ส่วนจิต
 อปฺปณฺเณเตสุ อารมฺมณฺเณสุ อรหฺนฺตานิ ดวงนี้ เว้นจากวิจารณปณฺเณ ย่อมเกิดขึ้น
 โสมนสฺสมตฺตํ อูปฺปาเทนฺตํ อูปฺปชฺชติ. ทำให้เกิดขึ้นแต่เพียงโสมนัส แก่พระอรหันต์
 ทั้งหลาย ในเพราะอารมณฺ์ทั้งหลายที่เป็น
 กามาวจรอันไม่ประณีต.

ภควโตปิ อูปฺปชฺชตีติ อฏฺฐกถายํ^๑ วุตฺตํ, อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า คำที่ท่านกล่าวไว้
 ตํ อตีตํสาทีสุ อูปฺปฏฺฐิตถาวณํ วตฺวา "อิมหิ ในอรรถกถาว่า จิตดวงนี้ ย่อมเกิดขึ้นแม้แก่
 ตีหิ ธมฺเมหิ สมนฺนาคตฺสฺส พุทฺธสฺส ภควโต พระผู้มีพระภาค คำนั้นควรพิจารณา เพราะ
 สพฺพํ กายกมฺมํ ญาณปุพฺพกมฺมํ ญาณานุ- กล่าวถึงญาณที่ไม่ขัดข้อง ในส่วนที่เป็นอดีต
 ปรีวตฺตี"^๒ วจนโต วิจาเรตฺตพฺพนฺติ เอเก. เป็นต้น แล้วกล่าวว่า "กายกรรมทั้งปวง

^๑ สมุโฆทวิโนทนี. ๔๕๓, ๖๑๐.
^๒ ขุ. มหา. ๒๙/๒๑๘, ขุ. จุฬ. ๓๐/๒๓๘,
 ขุ. ป. ๓๑/๕๗๖.

ของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า ผู้ประกอบด้วย
ธรรม ๓ ประการนี้ มีญาณเป็นประธานเป็น
ไปตามญาณ".

ตตถ หลิตุปปาทจิตฺเตน ปวตฺตียมานมฺปิ
ภควโต สิตกฺรณํ ปุพฺเพนิวาสานาคตฺส-
สพฺพณฺณตณฺณานํ อนุวตฺตกตฺตา ญาณานุ-
ปริวตฺตียะวาทิ เอวมฺปน ญาณานุปริวตฺตีกาเว
สตี น โภจิ ปาฬิตฺถกถานํ วิโรธ.

ก็ในคำของอาจารย์พวกหนึ่งนั้น เมื่อมีความ
เป็นไปตามญาณอย่างนี้ว่า การกระทำการ
แย้มของพระผู้มีพระภาค แม้อันหลิตุปปาทจิต
ให้เป็นไปอยู่ ชื่อว่าเป็นไปตามญาณนั่นเอง
เพราะเป็นไปตามบุพเพนิวาสญาณ อนาคต-
ตังสญาณ และสัพพัญญุตญาณ จึงไม่ผิดพลาด
และอรรถกถาอะไร.

เอวญจ กตฺวา อฏฺฐกถายํ "เตสํ ญาณํ
จิณฺณปริยนฺเต อิทํ จิตฺตํ อุปปชฺชตี"ติ วุตฺตํ.
อวสฺสณฺจ เอตํ เอวํ อิจฺฉิตพฺพํ, อดฺดณฺธา
อดฺดณฺสสาปิ วิณฺณตฺติสมฺภูจายกสฺส อเหตุก-
จิตฺตสฺส ภควโต อุปปตฺติ น ยุชฺเชยฺย. น
หิ วิณฺณตฺติสมฺภูจายกสฺส ตฺสสมฺภูจิตาย
วิณฺณตฺตียา กายกมฺมาทีภาวํ อาปชฺชนภาโว
วิพนฺธตีติ เอกนตฺโต ททยวตฺถูปทฏฺฐานา
ปณฺจโวการภาเว เอว อุปปชฺชนโต.

ก็เพราะอธิบายอย่างนี้ ท่านจึงกล่าวไว้ใน
อรรถกถาว่า "จิตดวงนี้ ย่อมเกิดขึ้น ใน
ที่สุดแห่งญาณเหล่านั้น ที่ได้ประพฤติแล้ว".
ก็จิตดวงนี้ จำต้องปรารณาอย่างนี้แน่นอน,
เมื่อถือเอาเนื่อความ โดยประการอื่น
อเหตุกจิตที่ยังวิญญูติให้ตั้งขึ้นแม้อัน เกิดขึ้น
แก่พระผู้มีพระภาคนั้น ก็จะไม่พึงถูกต้อง.
เพราะความที่แห่งอเหตุกจิต อันยังวิญญูติ
ให้ตั้งขึ้นถึงความที่แห่งวิญญูติ ที่ตั้งขึ้นด้วย

ศาสตราจารย์พัน เอกสนธิ - คุณประไพ สุกกรี
อุทิศส่วนกุศลให้แก่ คุณพ่อ เพ็ง-คุณแม่ทองดี สุกกรี

อเหตุกจิตนั้น เป็นกายกรรมเป็นต้น ก็หา
 ชัดข้องไม่แล. ชื่อว่า มีหทัยวัตถุเป็น
ปทัฏฐานโดยส่วนเดียว เพราะเกิดขึ้นใน
 ปัญจโวหารภพเท่านั้น.

อยมตถ วิเสโสติ อยม เสกขปุณฺณชานัน
 อูปตฺติยา วิปากุปฺปาทนสมตฺตธา, อรหตฺ
 อูปตฺติยา ตพภาโวติ อุกฺเขสฺส สนฺตानะ
 อูปตฺติสมฺปลกฺขิตฺ อเหตุก กุสลกิริยวิญญาณะสุ
 วิเสโส. เอวณฺจ กตฺวา ปจฺจยเวกฺขเลน
 อวิปากสุสาปี กุสลากุสลสุส กิริยภาวปฺปสงฺโก
 นีวตฺติโต โหติ. ปฺรโต กุสลโต วิเสโสติ
 อเหตุกาปี เอเสว นโย.

คำว่า อยมตถ วิเสโส ตักทเป็น
 อยม อเหตุก วิเสโส คำว่า อยม ไขออก
 มาเป็น อยม เสกขปุณฺณชานัน ฯ เปฯ
 อูปตฺติสมฺปลกฺขิตฺ คำว่า อเหตุก โยค
 กุสลกิริยวิญญาณะสุ ความต่างกันอกุสลจิต
 และกิริยาจิตนี้ คือที่กำหนดด้วยความเกิดใน
 สันดาน. บุคคล ๒ จำพวก คือความสามารถ
 ในอันยังวิบากให้เกิดขึ้น ด้วยความเกิดขึ้น
 แก่พระเสชชะและปุณฺณ, ความไม่มีวิบากนั้น
 ด้วยความเกิดขึ้นแก่พระอรหันต์. และ
 เพราะอธิบายอย่างนี้ ย่อมเป็นอันห้ามเสีย
 ซึ่งความเกี่ยวข้อแห่งอกุสลจิต และอกุสลจิต
 แม้ไม่มีวิบาก เพราะความบกพร่องแห่ง
 ปัจจัยว่า เป็นกิริยาจิต. แม้ในคำว่า ความ
ต่างจากอกุสลจิต นี้ ช่างหน้าก็มันย่นเหมือน
 กัน.

๔๕๕. สหพานิปี กุสลากุสลพยากทานิ
เอกุนนวุติ วิญญานานิ โหนติ นาคิสงฺเขป-
 วิตุถารนเยนาติ อธิปาโย. ปฏิสนธิ-
 วิญญานาทินิ กิจจํ นาม ภวนฺตรปฏิสนฺธาทีนา
 อากาเรน ปวตฺติ เอว. ตพฺพิณิมุตฺตณฺจ
 จิตฺตสฺส อณฺเฑ กิจจํ นตฺถิติ อาท "จฺททสฺสี
อากาเรหิ ปวตฺตณฺตี"ติ.

อานุภาเวนาคิ สามคฺคิเยน. กตฺตฺตฺตณฺหิ
 กมฺมํ อวเสสฺปจฺจยสมฺวาเย วิปากํ เทนคํ
 อตฺตโน อานุภาวํ วิสขฺเขนคํ วิย โทติ.
เทวมนุสฺเสสฺสูติ ฉสฺส กามาวจรเทเวสฺส เจว
 มนุสฺเสสฺส จ. กมฺมกมฺมนิมิตฺตคฺคินิมิตฺตานนฺติ
 เอตฺถ กมฺมํ นาม กตฺตฺตฺตํ กามาวจรกุสลกมฺมํ,
 ตณฺจ โข วิปากทานาย ลทฺโธกาสฺ. เตนาท
 "ปจฺจฺปฏิจฺตณฺ"ติ.

๔๕๕. อธิบายว่า ทั้งหมด ได้แก่กุศล
 อกุศล อภัยกฤต รวมเป็นจิต ๘๙ ดวง
 โดยนัยที่ไม่ย่อและพิสดารนัก. ความเป็นไป
 โดยอาการมีการสืบทอดกันเป็นต้นนั้นแหละ
 ชื่อว่า กิจแห่งปฏิสนธิจิตเป็นต้นนั้นแหละ.
 กิจอย่างอื่นของจิตที่พ้นจากกิจ ๑๕ นั้นไม่มี
 เพราะฉะนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า
"ย่อมเป็นไปโดยอาการ ๑๕ อย่าง".

คำว่า ด้วยอานุภาพ คือด้วยความสามารถ. จริงอยู่ กรรมที่สัตว์ได้ทำแล้ว
 สิ้นสมแล้ว เมื่อจะให้วิบาก ในเพราะความ
 พร้อมเพรียงแห่งปัจจัยที่เหลือ ย่อมเป็น
 เหมือนปล่อยอานุภาพของตน. คำว่า ใน
หมู่เทวดาและมนุษย์ ได้แก่ ในเทวดาชั้น
 กามาวจร ๖ ชั้น และในหมู่มนุษย์. ใน
 คำว่า กรรมกรรมนิमितและคตินิมิต นี้ มี
 อธิบายว่า : นี้ชื่อว่า กรรม ได้แก่กรรม
 ที่เป็นกามาวจรกุศล ที่สัตว์กระทำแล้ว

๑ ฉ. วิสขฺเขนคํ.

สั่งสมแล้ว และกรรมนั้นแล ต้องได้โอกาส
เพื่อจะให้วิบาก. ด้วยเหตุนี้ ท่านอาจารย์
จึงกล่าวว่ "ที่เข้าไปปรากฏ".

กมฺมนิมิตฺตํ กมฺมายุหนฺกฺขณ เจตนา
ปจฺจยภุทฺติ เทยฺยธมฺมาที. คติณิมิตฺตํ ยํ คติ
อุปฺปชฺชติ ตปฺปริยาปนฺนํ ฐฺปายตฺนํ.
ปณฺทกาทีภาวนตี ปณฺทกมฺมุมนฺนาทีภาวํ.
ทฺพฺพลสฺส ทฺเหตุกฺกุสฺสสฺส^๑ วิปากภฺฏตา
อุเปกฺขาสทฺคตาเหตุมนฺโวิญฺญาณธาตุ ทฺพฺพล
ฯเปฯ มโนวิญฺญาณธาตุ. เนสนฺตี ภาวิตฺฐฺปา-
ฐฺปาวจรฺกฺสลาณํ สตฺตฺตฺตฺนํ. กมฺมนิมิตฺตเมวาทิ
ปจฺจวีกฺสิณาทิกํ อตฺตโน กมฺมารมฺมณเมว.

ที่ชื่อว่า กรรมนิมิต ได้แก่ไทยธรรมเป็นต้น
อันเป็นปัจจัยแห่งเจตนา ในขณะที่กระทำ
กรรม. ที่ชื่อว่า คติณิมิต ได้แก่ฐฺปายตนะ
ที่นับเนื่องด้วยคติอันเป็นที่ไปเกิด. คำว่า
ความเป็นบัณฑิตเป็นต้น ได้แก่ความ
เป็นบัณฑิตเป็นคนไข้ และเป็นคนคิดอ้าง
เป็นต้น. อเหตุกมโนวิญญาณธาตุที่สทรคต
ด้วยอุเบกขา อันเป็นวิบากแห่งทวิเหตุกกุศล
อย่างเพลา ชื่อว่า ทพฺพล ฯเปฯ มโน-
วิญญาณธาตุ แปลว่า อเหตุกมโนวิญญาณธาตุ
ที่สทรคตด้วยอุเบกขา อันเป็นวิบากแห่ง
ทวิเหตุกกุศลอย่างเพลา. บทว่า เนส-
โยค ภาวิตฺฐฺปารูฐฺปาวจรฺกฺสลาณํ สตฺตฺตฺตฺนํ
แปลว่า ของเหล่าสัตว์ผู้บำเพ็ญฐฺปาวจรฺกฺส
และอฐฺปาวจรฺกฺส. คำว่า กรรมนิมิต

^๑ ฉ. ทวิ เหตุกกุสสส.

อย่างเดียวกัน ได้แก่อารมณ์คือกรรมของตน
มีปฏิวิถีสณเป็นต้นอย่างเดียวกัน.

เอวนตาเวตถาคี เอตถ วิญญาณกฺขนฺธ-
นิตฺเตเส เอวํ สงฺเขปโต สรฺูปทสฺสนมตฺเตเนว
เอกฺกนวิสฺตียา วิปากวิญญาณํ ปฏิสนฺธิวเสน
ปวตฺติ เวทิตพฺพา. ภวาลมฺพนาทิวีกาเคน ปน
ยเตตถ วตฺตพฺพํ, ตํ ปฏิจฺจสมฺปปาทกถาย^๑
อากมิสฺสตี.

บทว่า เอวนตาเวตถ คำว่า เอตถ
โยค วิญญาณกฺขนฺธนิตฺเตเส คำว่า เอวํ
โยค สงฺเขปโต สรฺูปทสฺสนมตฺเตเนว
แปลว่า ฟังทราบความเป็นไปด้วยอำนาจ
แห่งปฏิสนธิแห่งวิปากจิต ๑๙ ดวง ใน
วิญญาณชั้นธนิเทศน์ อย่างนี้คือ โดยสังเขป
คือเพียงแสดงโดยสรุปเท่านั้น. ส่วนคำที่
ควรกล่าวในนิเทศน์ โดยการจำแนกภาพและ
อารมณ์เป็นต้น, คำนั้นจักมาในปฏิจ-
สมฺปปาทกถา.

ตํ ตฺนฺติ เอกฺกนวิสฺตียา ปฏิสนฺธิ-
วิญญาณฺเส ย์ ย์ อฺปฺปชฺชิตฺวา นินฺรุทฺธํ, ตํ
ตํ อนนฺตรํ อฺปฺปตฺตียา อนฺพนฺธมาณํ. ตสฺส
ตสฺเสวาคี ยสฺส ยสฺส กมฺมสฺส วิปากกฺวตฺ
ปฏิสนฺธิวิญญาณํ, ตสฺส ตสฺเสว. ตสฺมีเยวาคี
กมฺมาทิกเก เอว.

บทว่า ตํ ตํ ความว่า ในบรรดา
ปฏิสนธิจิต ๑๙ ดวง ปฏิสนธิจิตใด ๆ เกิด
แล้วก็ดับไป, ภวังคจิตคอยติดตาม ภวังคจิต
นั้น ๆ ด้วยการเกิดขึ้นติดต่อกัน. คำว่า
แห่งกรรมนั้น ๆ นั้นแหละ คือแห่งกรรมที่มี
ปฏิสนธิจิตเป็นวิปากนั้น ๆ นั้นแหละ. บทว่า

^๑ วิสุทธิมคฺค. ๓/๑๗๘.

ตสมึเยว โยค กมฺมาทิกเก เอว (แปลว่า
ในอารมณ์มีกรรมเป็นต้นนั้นนั่นเอง).

กมฺมญฺเจ ปฏิสนธิวิญญานสฺส อารมฺมณํ, อธิบายว่าหากกรรมเป็นอารมณ์ของปฏิสนธิ-
ตสมึ กมฺเม, อถ กมฺมนิมิตฺตํ คตินิมิตฺตญฺจ, จิต ก็ในกรรมนั้น ถ้าว่า กรรมนิमितและ
ตสมึ กมฺมนิมิตฺเต คตินิมิตฺเตติ อตฺถ. คตินิมิตเป็นอารมณ์ ก็ในกรรมนิमितและ
ตาทิสเมวาทิ ยาทิสํ ปฏิสนธิวิญญานํ เหตุโต, คตินิมิตนั้น. บทว่า ตาทิสเมว ความว่า
เสสสมฺปยุตฺตธมฺมโต จ ตาทิสเมว. สนฺตาน- ปฏิสนธิจิตเป็นเช่นใด โดยเหตุ และโดย
วินิวตฺตเกติ ภวํกสนฺตานสฺส วินิวตฺตเนก. สัมปยุตธรรมที่เหลือ ภวังคจิตก็เป็นเช่นนั้น
นั้นแหละ. บทว่า สนฺตานวินิวตฺตเก แปลว่า
ที่ตัดความสืบทอดแห่งภวังค์.

อญฺเณสฺมิ อวชฺชนสงฺขาเต จิตฺตูปปาเต. เมื่อจิตตูปบาทอื่น คือที่เรียกว่าอวัชณะ.
กิริยมยจิตฺเตเนว สฺปินทสฺสนํ โหตีติ อาท การผันเห็นย่อมมีด้วยจิตที่สำเร็จแต่กิริยานั้น
"สฺปินํ อุปสฺสโต"ติ. อปริมาณสงฺขยฺมปิ เอง (กามชวณะที่เกิดเฉพาะในสฺปินวิถึ)
ปวตฺตติเยว. ตถาทิํ อุปปตฺติภวสฺส อญฺกภาเว เพราะฉะนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "ของ
ปวตฺตเนโต "ภวํกน"ติ วุจฺจติ. เตสฺสญฺเณวาทิ ผู้ไม่ผันเห็น". ย่อมเป็นไป แม้มีจำนวนหา-
ปฏิสนธิภูตานิเยว. ประมาณมิได้ทีเดียว. จริงอย่างนั้น จิตนี้
เรียกว่า "ภวังค์" เพราะเป็นไปโดยองค์
แห่งอุปปีติภพ. บทว่า เตสฺสญฺเณว คือที่เป็น
ปฏิสนธิจิตเท่านั้น.

ศาสตราจารย์พันเอกสนิท - คุณประไพ สุกกรี

ถวายส่วนกุศลแด่ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (อยู่ ญาโณมहाเถระ)

อินทริยานีติ จกฺขาทินี อินฺทฺริยานิ.
อารมฺมณคฺคหณกฺขมานีติ รูปร่างที่อารมฺมณ
 คเหตุ สมตฺถานิ. มาตฺกฺจฺฉิกตกาเล วิย ทิ
 พหิ นิกฺขนฺตกาเลปิ น ตาว อินฺทฺริยานิ
 สกฺิจจการี โทนฺติ, อนุกฺกเมน ปน วิสทภาว
 ปตฺตกาเล เอว สกฺิจจการี โทนฺติ.

คำว่า อินทริยทั้งหลาย ได้แก่อินทริย
 ทั้งหลายมีจักขุเป็นต้น. คำว่า ควรแก่การ
รับอารมณ ได้แก่ สามารถจะรับอารมณมีรูป
 เป็นต้น. จริงอยู่ แม้ในเวลาทีลออกจาก
 ไปภายนอก อินทริยจะทำหน้าที่ของตนก็หา
 มิได้ก่อน เหมือนอย่างในเวลาที่ยังอยู่ใน
 กรรมมารดา, แต่ในเวลาทีถึงความเข้ม-
 แข็งนั้นแหละโดยลำดับ จึงทำหน้าที่ของตน
 ได้.

เตเนวาท "อิธ ปรีปกุกฺตฺตา อายตนาณนฺ"ติ.
อาปาถคเตติ โยคฺยเทศาวฏฺฐิตฺ. ตเมว
 โยคฺยเทศาวฏฺฐิตํ รูปํ ปฏฺิจฺจ ฆฏฺฏนา
 ปจฺจยลทฺธา.^๒ ฆฏฺฏนาติ ปฏฺิจฺจมาโต, เยน
 พฺยาปาราทีวิเสสปจฺจยนฺตรสฺหิตฺเต จกฺขุสฺส
 วิสเย วิการูปปฺตฺติ วิสทิสูปฺตฺติ วิสยสฺส
 อิกฺุจฺฉานิกฺุจฺฉาเวน อนุคฺคโท อฺุปฺขมาโต จาติ
 อตฺโถ.

ด้วยเหตุนี้แหละ ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า
 "เพราะอายตนะทั้งหลายในโลกนี้ แก่แล้ว"
 แล้ว". คำว่า มาปรากฏ คือตั้งลงในส่วน
 ทีประกอบกันเข้า. การกระทบคือการได้
 ปัจจัย เพราะอาศัยรูป ทีตั้งลงในส่วนที
 ประกอบกันนั้นแหละ. บทว่า ฆฏฏนา
 แปลว่า การกระทบ, ซึ่งเป็นเหตุเกิดการ
 เปลี่ยนแปลง เกิดความต่างกันในอารมณ

^๑ สกฺิจจจานิ.

^๒ ฉ. ปจฺจยํ ลทฺธา.

ของจักขุวิญญาน ซึ่งประกอบไปด้วยปัจจัย
ที่พิเศษอื่นมีความชวนชวายเป็นต้น อธิบาย
ว่า ได้แก่ความสนับสนุนและความตัดรอน
โดยความเป็นอิฏฐารมณและอนิฏฐารมณ.

ตโตติ ขมฺมฺนฺนํ. ขมฺมฺนฺนํ ภาเวนา
ขมฺมฺนํ ภาเลน. ภวํ จลนํ นํ นํ นํ นํ
ปกมฺปนํ, ตถา ทฺวํ ชตฺตํ ปวตฺติยา วิสฺสิสฺส
การณภาวูปคมนนฺติ อตุโธ. ตณฺหิ จิตฺต-
สนฺตํ นํ นํ นํ นํ นํ นํ นํ นํ
จลนํ วียาติ "จลนน" ติ วตฺตํ.

คำว่า ก่อน ได้แก่ออกจากการกระทบ.
คำว่า ด้วยอานภาพแห่งการกระทบ ได้แก
ด้วยกำลังของการกระทบ. บทว่า ภวํจลน
ได้แก่ความไหวของภวังจิต, อธิบายว่า
การเข้าถึงความเป็นเหตุ แห่งจิตที่ต่างกัน
เพราะความเกิดขึ้น ๒ ขณะ อย่างนั้น.
จริงอยู่ ภวังจิตนั้น เรียกว่า "จลนะ"
เพราะเป็นเหมือนกับความไหวโดยเป็นเหตุ
แห่งกิริยาที่ตั้งลงต่างกัน จากกิริยาก่อนแห่ง
จิตสันตทาน.

วิสยวิสยภาวสิทฺธาย ฌมฺมตฺตาย อารมฺมณสฺส
อภิมุขีภาเวน ปสาทสฺส ตาว ขมฺมฺนํ โทศ,
อณฺเณสนฺนิสฺสิตสฺส ปน ภวํ คสฺส จลนํ กถ
โทศิตี ? ตํ สมฺปนฺนภาวโต. เกริตฺเต สปีตาสุ
สกุขราสุ เอกิสฺสา สกุขราย ขมฺมฺนํ ตฺตาย

ถามว่า การกระทบประสาทรูป โดยภาวะ
ที่เผชิญหน้าต่ออารมณ์ ตามธรรมดาที่สำเร็จ
ด้วยความเป็นอารมณ์ และประสาทรูปที่รับ
อารมณ์ จงยกไว้ก่อน, แต่ความไหวของ
ภวังค์ ซึ่งอาศัยวัตถุอื่น จะมีได้อย่างไร ?

คุณสิริวงศ์ สุรฤกษ์
อุทิศส่วนกุศลให้แก่ พลตรีพิสนธ์ สุรฤกษ์

ตทณฺณสกุขราย จิตมกุชิกา จลนณเจตฺถ
อุทาทรณฺณติ.

ตอบว่า มีได้เพราะมีความสัมพันธ์กันกับวัตถุ
นั้น. ก็ในบรรดาก่อนกรวดที่วางไว้บนพื้น
กลอง เมื่อก่อนกรวดก้อนหนึ่งถูกกระทบ
แมลงวันทีเกาะก่อนกรวดอื่นจากก้อนนั้น ก็
ไหวตัวเป็นอุทาทรณฺ์ในเรื่องนี้แล.

ตทเว รูปนฺติ ตทเว ภวฺจกจลนสฺส ปจฺจยภฺกฺตํ
อาปาถคตํ รูปายตฺนํ. ภวฺจํ วิจฺฉินฺทมาณา
วียาติ ภวฺจสฺนตฺตานํ วิจฺฉินฺทนฺตี วีย.
ตทารมฺมณฺุปฺตฺติยา ปฺรโต ภวฺจสฺส
อุปฺปชฺชนโต วิสยคฺคหณฺ์ ปญฺจทวาราวชฺชนํ
วตฺวา ตทนฺตรํ ทสฺสนาทีสุ วตฺตพฺเพสุ
ตานิ อวตฺวา มโนทวาราวชฺชนสฺส กหณฺ์
อุทฺเทเส ทฺวินฺนํ อวชฺชนานํ อวชฺชน-
สามณฺเณ กทิตฺตคา.

คำว่า รูปนั้นนั่นแหละ ได้แก่ รูปายตนะนั้น
นั่นแหละที่มาปรากฏ เป็นปัจจัยแก่ภวังค-
จลนะ. คำว่า เหมือนอย่างตัดภวังค์ คือ
เหมือนอย่างตัดความสับสนต่อ แห่งภวังค์.
เพราะภวังค์เกิดขึ้นต่อจากความเกิดขึ้นของ
ตทารมณฺ์ ท่านจึงใช้ศัพท์ว่าอารมณฺ์ เมื่อได้
กล่าวถึงปัญจทวาราวชฺชนะแล้ว ควรจะกล่าว
ถึงการเห็นเป็นต้น ในลำดับต่อจากปัญจ-
ทวาราวชฺชนะนั้น แต่ก็มีได้กล่าวการเห็น
เป็นต้นเหล่านั้น ถือเอามโนทวาราวชฺชนะ
เพราะในอุเทศ ท่านถือเอาอวชฺชนะทั้ง ๒
โดยความเป็นอวชฺชนะเสมอกัน.

อวชฺชนานนฺตรนฺติ ปญฺจทวาราว-
ชฺชนานนฺตรํ. เย ททยวตฺถุ วีย

คำว่า ในลำดับแห่งอวชฺชนะ ได้แก่
ในลำดับแห่งปัญจทวาราวชฺชนะ. สำหรับ

คุณสิริวงศ์ สุรฤกษ์
อุทิศส่วนกุศลให้แก่ พลตรีพิสณฑ์ สุรฤกษ์

สมุฏฺฐิณณาทิวัดจิตฺตานิปี นานุชานนฺติ, เตสํ
"สมุฏฺฐิณณาย จกฺขุวิณฺณณธาตฺตยา"คิอาทินา
ตตฺถ ตตฺถ ปาฬิ อากตา. น หิ สกฺกา
ปาฬิ ปฏิเสเชตฺตํ.

อาจารย์ทั้งหลาย ผู้ที่ไม่ยอมให้ แม้แต่วิจิต
มีสมุฏฺฐิณณจิตเป็นต้น เหมือนหทัยวัตถุ, มี
บาลีมาอ้างในที่นั้น ๆ โดยนัยเป็นต้นว่า
"สมุฏฺฐิณณาย จกฺขุวิณฺณณธาตฺตยา". เพราะ
ใคร ๆ ไม่อาจปฏิเสธพระบาลีได้.

"สเจ มหนตฺ โหตี"ติ อิทํ ชวน-
ปรีโยसानาย จิตฺตปฺปวตฺตียา วุจฺจมานตฺตา
วตฺตํ. จุทฺทสจิตฺตกฺขณายุกฺกณฺหิ อารมฺมณมิธ
"มหนตฺน"ติ อธิปฺเปตํ ตณฺจฺปฺปชฺชิตฺวา
ทฺวิติจิตฺตกฺขณาคีตํ หุตฺวา อาปาถกมนวเสน
เวทิตพฺพํ.

คำว่า "ถ้าเป็นมหันตารมณ์" นี้ ท่าน
กล่าวไว้ เพราะกำลังกล่าวถึงความเป็นไป
ของจิต ซึ่งมีชวณะเป็นที่สุด. ก็อารมณ์ซึ่งมี
อายุ ๑๔ ขณะจิต ท่านประสงค์เอาว่า
"มหันตารมณ์" ในที่นี้ และมหันตารมณ์นั้น
พึงทราบว่าเป็นเกิดขึ้นแล้วล่วงไป ๒-๓ ขณะจิต
จึงมาปรากฏ.

ยถาววฏฺฐาปิเตติ โวฏฺฐพฺพเน^๑ วตฺตตา-
กาเรน กตววฏฺฐาปน. อวชฺชชนาย
โวฏฺฐพฺพนสฺส จ วตฺตตฺตตา "อวเสสกา มาจร-
กิริยานน"ติ อวเสสคฺคกฺกณฺณํ กตํ. ฉ สตฺต วาติ
วา-สทฺเทน "ปณฺจ วา"ติ อิทมฺปิ วตฺตตเมวาติ

คำว่า ในอารมณ์ตามที่แยกไว้ ก็คือ
การแยกที่โวฏฺฐพฺพณะ ได้กระทำแล้ว โดย
อาการที่ได้กล่าวไว้. เพราะท่านกล่าวถึง
อวชฺชชณะและโวฏฺฐพฺพณะ ท่านจึงทำอวเสส-
ศัพท์ว่า "อวเสสกา มาจรกิริยานน". ด้วย

^๑ ฉ. โวฏฺฐพฺพเนน.

ทฎฐพัพ. สุตตมจจिताทิกาละ ทิ ปณจปี
ชวณานิ ชวนตตี.

วา-ศัพท์ว่า ฉ สุตต วา แม้คำว่า "ปณจ
วา" นี้ ก็พึงเห็นว่า ท่านกล่าวไว้แล้ว
เหมือนกัน. เพราะในเวลาหลับและในเวลา
สลบเป็นต้น ชวนะย่อมแล่นไปแม้ ๕ ขณะ.

ตานิเยวาทิ "อฏฐนุ วา"ติอาทินา^๑
วุตตานิ เอภุนทีส กามาวจรชวณานิเยว. อิต
อณณ มโนทวาราวชชานนุตร อูปชชชกจิตต์
นาม นตถิติ ทสสนตถิ เอวารคคทณ.
"โคตรฎฐโต"ติ อิท โคตรฎฐจانيยาน
ปริกมมโฆทานนมิ คทณ, น โคตรฎฐโน
เอว. ผลจิตตานิติ สมาสตติวเสน ปวตตทนก-
ผลจิตตานิ. ย ย ลทฐปจจนติ ย ย ชวน
รูปาวจรชวณาทิวเสน โคตรฎฐอนนุตร
อูปตติยา ลทฐปจจย.

บทว่า ตานิเยว ได้แก่กามาจรจิต
๒๙ ดวงนั่นเอง ที่ได้กล่าวไว้ด้วยคำเป็นต้น
ว่า "๘ ดวงบ้าง". ท่านใช้ศัพท์ว่า เอว
อักษร เพื่อจะแสดงว่า ชื่อว่าจิตเกิดขึ้นใน
ลำดับของมโนทวาราวชณะอื่น จากนี้ไม่มี.
คำว่า "แต่โคตรฎฐ" นี้ ท่านถือเอาปริกรรม
และโฆทาน ซึ่งตั้งอยู่ในฐานะเป็นโคตรฎฐ,
ไม่ใช่ถือเอาแต่โคตรฎฐอย่างเดียว. คำว่า
ผลจิต นี้ ได้แก่ผลจิตที่เป็นไปด้วยอำนาจ
ผลสมาบัติ. คำว่า ชวนะใด ๆ ได้ปัจจัยแล้ว
ความว่า ชวนะใด ๆ ได้ปัจจัยแล้ว เพราะ
เกิดขึ้นในลำดับแห่งโคตรฎฐ ด้วยอำนาจ
รูปาวจรชวนะเป็นต้น.

^๑ วิสุทธิมคค. ๓/๓๒.

อติมหนตฺตติ โสฬสจิตฺตทุกฺขณายุกั. คำว่า อติมหนตฺตารมณ นั้น ได้แก่
 ตตฺถ หิ ตทารมณจิตฺตํ อูปฺปชฺชติ, น อารมณํที่มีอายุ ๑๖ ขณะจิต. ความจริง
 อณฺเฏตฺถ. วิญฺญตฺตติ สุปากฺกั, ตณฺจ ตทารมณจิต ย่อมเกิดในอารมณ ซึ่งมียอายุ
 กามาวจรเมว. ตตฺถ หิ ตทารมณสฺส ๑๖ ขณะจิตนั้น, หาเกิดในอารมณอื่นไม่.
อูปฺปตฺติ. กามาวจรชวณาวสาเนติ กามาวจร- คำว่า อารมณํที่ปรากฏชัด ได้แก่ปรากฏ
 ชวณสฺสเสว อวसानะ. น หิ ตํ กามตณฺหา- ชัดเจน และวิญฺญตารมณํนั้นเป็นกามาวจร
 เหตุกมฺมนิพฺพตฺตํ มหคฺคตานุตฺตรชวณํ อย่างเดียว. ความจริงตทารมณจิตก็เกิดขึ้น
 อณฺุพฺพตฺติ อชนกตฺตา, ชนกาสทิสฺตฺตา จ. ในวิญฺญตารมณํนั้น. บทว่า กามาวจรชวณ-
วसानะ แปลว่า พอสุดกามาวจรชวณะ
 นั้นเอง. ความจริง ตทารมณจิตนั้นบังเกิด
 จากกรรมซึ่งมีกามตณฺหาเป็นเหตุ ย่อมติด
 ตามชวณะที่เป็นมหัคตะและโลกุตระก็หาไม่ได้
 เพราะมิใช่เป็นตัวทำให้เกิด และไม่เหมือน
 กับตัวที่ทำให้เกิด.

ยถา เกหโต พหิ คนฺตุกาโม ตรุณทารโก อูปมาเหมือนเด็กน้อย ที่ต้องการไปนอกบ้าน
 ชนกั ชนกาสทิสฺ วา อณฺุพฺพตฺติ, น อณฺเฏ, ย่อมตามพ่อหรือคนที่เหมือนกับพ่อ ไม่ตาม
 เอมิทมฺปิ. ตตฺถาปิ น สพฺพสฺมา ชวณา คนอื่นฉันใด แม้ตทารมณจิตนี้ ก็เหมือนฉันนั้น.
 สพฺพชวเนน^๑ ตทารมณสฺส นียเมตพฺพโต แม้ในอธิการว่าด้วยตทารมณํนั้น เพราะ

^๑ ฉ. สพฺพ ชว เนน.

อารมฺมณเณ จ เวทนาย ปรีวตเตตพฺพโต.

ตทารมณฺจะพึงกำหนดคัวยชวณะทั้งหมค จาก
ชวณะทั้งหมค และเวทนายจะเป็นไปตาม
อารมณฺก็หามิได้.

ตตถายํ นิยมโ : ปรีตตกุสลโลกโมหมูล-
โสมนสฺสสทคตกรียชวณานํ อณฺวตฺรณนฺตรํ
อติมหวิสเย^๑ ปณฺจนฺนํ โสมนสฺสสทคตานํ
อณฺวตฺรํ ตทารมณฺณํ อุกฺกชฺชติ, ตถา
ปรีตตกุสลากุสลอุเปกฺกชาสทคตกรียชวณานํ
อณฺวตฺรณนฺตรํ อุกฺกชาสทคตานํ ฉนฺนํ
ตทารมณฺณานํ อณฺวตฺรํ ปวตฺตติ.

ในค่านัน มีข้อกำหนดคั้งนี้ : ในลำดับของ
กามาจรกุศล โลกมูลจิต โมหมูลจิตและ
กรียาชวณะที่สทรคตด้วยโสมนัสดวงใดดวง-
หนึ่ง ย่อมจะเกิดตทารมณฺดวงใดดวงหนึ่ง
บรรดาตทารมณฺที่สทรคตด้วยโสมนัส ๕ ดวง
ในอติมหันตารมณฺ, ในลำดับแห่งกามาจร-
กุศล อุกุศล และกรียาชวณะที่สทรคตด้วย
อุเบกษาดวงใดดวงหนึ่ง ก็ย่อมจะเกิด
ตทารมณฺดวงใดดวงหนึ่ง ในบรรดาตทารมณฺ
๖ ดวง ที่สทรคตด้วยอุเบกษาเหมือนกัน.

อฏฺฐารมณฺณาทินนฺติ อฏฺฐอฏฺฐสมชฺฌต-
อนิฏฺฐารมณฺณานํ วเสนาคิ สมฺพนฺโธ. ตยิทํ
อารมณฺณเณ เวทนายปรีวตฺตติสฺสนคฺถํ วุตฺตํ.
"ปฺริมกมฺมวเสนา"^๑ติ อิทํ ตทารมณฺณวิเสส-

บทว่า อฏฐารมณณาทิน สัมพันธ์เข้ากับบทว่า
วเสน ความว่า คัวยอำนาจแห่งอฏฐารมณฺ
อฏฐมชฌตตารมณฺ และอนิฏฐารมณฺ. บทนั้น
ท่านกล่าวไว้ เพื่อแสดงความเปลี่ยนแปลง

^๑ ฉ. อติมหติ วิสเย.

ทสฺสนตฺถํ. น หิ ปฏิสนฺธิชนกเมว กมฺมํ
 ตทารมฺมณํ ชเนตี, อถโข อณฺณํ กมฺมมฺปิ.
 คมฺปน ปฏิสนฺธิทายีนา กมฺเมน นีพฺพตฺเต-
 ตพฺพตทารมฺมณโต วิสทิสฺมฺปิ นีพฺพตฺเตคฺคิตฺติ.
 "ชวณจิตฺตวเสนา"ติ อิทํ ตทารมฺมณนियม-
 ทสฺสนตฺถํ.

"ชวเนน ตทารมฺมณํ นียเมตพฺพนุ"ติ หิ วุตฺตํ.
อาทิ-สทฺเทน ปฏิสนฺธิจิตฺตํ สงฺกคฺคฺหาตี. ตถฺหิ
 อตฺตโน อุกฺกฏฺจตรสฺส ตทารมฺมณสฺส ปจฺจโย
 น โหตี. โย โย ปจฺจโย ลทฺโธ โหตีติ
 ยถาวุตฺเตสุ อิกฺุจารมฺมณาทีสุ โย โย
 ตทารมฺมณสฺส อฺุปฺปตฺติยา ปจฺจโย สมเวโต
 โหตี. กิณฺจิ อนฺตรนฺติ กิณฺจิ ขณฺนตฺรํ.
อุทกมิวาตี ปฏิโสตี คจฺจนฺตํ อุทกมิว.

เวทนา ด้วยอารมณ์. คำว่า "ด้วยอำนาจ
กรรมเก่า" นี้ ท่านกล่าวไว้ เพื่อแสดงความ
 ต่างแห่งตทารมณ. จริงอยู่ กรรมที่ทำให้
 เกิดปฏิสนธิเท่านั้น จะยังตทารมณให้เกิด
 ก็หาไม่ได้, โดยที่แท้ แม้กรรมอื่นก็เช่นกัน.
 แต่กรรมอื่นนั้น ย่อมให้บังเกิดแม้อารมณ์ที่
 ต่างกัน จากตทารมณที่กรรมอันให้ปฏิสนธิ
 พึ่งให้บังเกิด. คำว่า "ด้วยอำนาจชวณจิต"นี้
 ท่านกล่าวไว้เพื่อแสดงการกำหนดตทารมณ.

สมจริงดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า "พึงกำหนด
 ตทารมณด้วยชวณะ". ด้วยอาทิ-ศัพท์ ท่าน
 อาจารย์รวมปฏิสนธิจิตเข้าด้วย. จริงอยู่
 ปฏิสนธิจิตนั้น ไม่เป็นปัจจัยแก่ตทารมณที่
 อุกฤษฏ์กว่าตน. คำว่า ปัจจัยใด ๆ เป็น
อันได้แล้ว ความว่า ปัจจัยเพื่อความเกิดขึ้น
 แห่งตทารมณใด ๆ เป็นอันประชุมกันแล้วใน
 อิกฺุจารมณเป็นต้น ตามที่กล่าวแล้ว. สอง
 บทว่า กิณฺจิ อนฺตรํ แปลว่าในขณะนั้นน้อย.
 คำว่า เหมือนน้ำ คือเหมือนน้ำที่ไปทวน
 กระแส.

คุณสิริวงศ์ สุรฤกษ์

อุทิศส่วนกุศลให้แก่ พลตรีพิสณฑ์ สุรฤกษ์

ทวิกขตฺตํ สกึ วาติ วจนสิลิวฺจวเสน^๑
 วุตฺตํ "อฏฺฐ วา ทส วา"^๒ติอาทีสุ^๒ วิย.
 ทวิกขตฺตํเยว ปน วณฺเณนฺติ. วิปากจิตฺตตฺตา
 อวชฺชนสฺส จ วิหฺรตฺตา, มุลภวฺจกาทีภวฺจ-
 สามณฺณสพฺภาวโต. จ ภวฺจสฺส อารมฺมณ
 ปวตฺตนารหํ สมานํ ตสฺส ชวนสฺส อารมฺมณ
 อารมฺมณํ เอตสฺสาตี ตทารมฺมณฺติ วุจฺจติ
 เอกสฺส อารมฺมณสทฺทสฺส โลปํ กตฺวา
 "กามาวจรํ โอฏฺฐมุขํ"^๒ติ จ ยถา.

คำว่า ๒ ขณะ หรือขณะเดียว ท่าน
 กล่าวไว้ด้วยอำนาจเป็นคำสละสลวยเหมือน
 ในคำว่า "๘ บ้าง ๑๐ บ้าง" เป็นต้น.
 แต่อาจารย์ทั้งหลาย พรรณนาเป็น ๒ วาระ
 เท่านั้น. อารมณ์ของขณะนั้นเป็นธรรมชาติ
 ควรเป็นไปในอารมณ์ของภวังค์ เพราะเป็น
 วิปากจิต ๑ เพราะอาวัชณะอยู่ไกล ๑
 เพราะมีความเสมอกันกับภวังค์ มีภวังค์เดิม
 เป็นต้น ๑ เป็นอารมณ์ของวิปากจิตนี้ เหตุนี้
 วิปากจิตนี้ ท่านจึงเรียกว่าตทารมณ์ แปลว่า
 มีอารมณ์ของขณะนั้นเป็นอารมณ์ เพราะลบ
 ตทารมณ์ศัพท์เสียศัพท์หนึ่ง เหมือนคำว่า
 "กามาวจร" แปลว่า ธรรมชาติเป็นที่
 ท่องเที่ยวไปแห่งกามตัณหา (ลบตัณหาศัพท์
 ไปเสียศัพท์หนึ่ง) และเหมือนคำว่า
 "โอฏฺฐมุข" แปลว่า มีหน้าเหมือนหน้าอูฐ
 (ลบมุขศัพท์ไปเสียศัพท์หนึ่ง).

^๑ ม. วจนสิ เล เสน.

^๒ อง. อฏฺฐก. ๒๓/๑๗๘, วิ. มหาวิภงฺค.
 ๑/๕.

คุณสิริวงศ์ สุรฤกษ์

อุทิศส่วนกุศลให้แก่ พลตรีพิสนธ์ สุรฤกษ์

เอตถ จ เกจิ 'ปฏฺจาเน 'กุสลากุสเล นิรุทฺเต
 ฐิปาโก ททารมฺมณตา อุปฺชชตี'ติ ฐิปาก-
 ฐมฺมฐมนัน เหว อนนฺตรํ ททารมฺมณํ
 วุทฺตุน'ติ กิริยาชวานนฺตรํ น อิจฺจนฺติ.
 ฐิปุฬารวณฺตณฺทึ ชวนํ นาวํ ฐิย นทิสฺโสโต
 ภาวํกํ อนุพฺนุชฺติ, น ปน ฉฬงฺคเบกฺกชาโวโต
 สนฺตวุทฺตติกิริยาชวานํ ปณฺณปฺปญฺญํ^๑ ฐิย
 นทิสฺโสโตติ.

ก็ในอธิการนี้ อาจารย์บางพวกไม่ปรารธนา
 ไว้ในลำดับแห่งกิริยาชวณะว่า "ในพระ-
 คัมภีร์ปฏิฐานตรัสตทารมณไว้ ในลำดับของ
 ธรรมที่มีวิปากเป็นธรรมคาว่า 'เมื่อกุศล
 และอกุศลดับไปแล้ว วิปากที่เป็นตทารมณก็
 เกิดขึ้น". จริงอยู่ ชวณะที่มีความแผ่ไป
 ย่อมติดตามภวังค์ไป เหมือนกระแสน้ำ
 ติดตามเรือไปฉะนั้น, แต่กิริยาชวณะที่มี
 ความเป็นไปสงบของผู้มีฉฬงคเบกขา ไม่
 ติดตามภวังค์ไปเหมือนอย่างกระแสน้ำ ไม่
 ติดตามห่อใบไม้แล.

ตยิทํ ลพฺภมานสฺสาปึ เกนจิ อธิปฺปาเยน
 กตฺถจิ อวณฺํ ทิสฺสติ, ยถา ตํ ฐมฺมสงฺกเท
 อกุสฺลนิตฺเตเส ลพฺภมานอปี อธิปฺติ น วุทฺโต.
 ยณฺจ ปณฺณปฺปญฺญํ นิตฺสฺสิตํ, ตมฺปิ นิตฺสฺสิตพฺเพน
 น สฺมานํ. นาวาปณฺณปฺปญฺยานณฺทึ นทิสฺโสตฺสฺ
 อาวญฺญัน, คติ จ วิสทิสฺสติ นาวาย นทิสฺโสตฺสฺ
 อนุพฺนุชฺณํ, ปณฺณปฺปญฺญสฺส อนนุพฺนุชฺณณฺจ

การไม่กล่าวกิริยาชวณะ แม้ที่ได้อยู่นั้น
 ก็ยังปรากฏในที่บางแห่ง ด้วยความประสงค์
 บางอย่าง เหมือนอย่างอธิปคือแม่ที่ได้อยู่
 ในอกุศลนิตเทศ ก็ไม่ได้ตรัสไว้ในธรรมสังคณ.
 และแม่ห่อใบไม้ ที่ได้ยกเอามาเป็นตัวอย่าง
 นั้น ก็ไม่เสมอกันกับคำที่จะพึงยกมาเป็น
 ตัวอย่าง. เพราะเรือกับห่อใบไม้ทำกระแสน้ำ

^๑ ฉ. ปณฺณปฺปญฺญํ. เอวมฺปรีชึ.

ยชชติ, อธิ ปน กิริยชวเนตรชวณานัน ภวงค-
โสตสส อวภูฏานัน คติ จ สทิสสิติ เอกสส^๑
อนนุพนุชณัน อิตรสส อนนุพนุชณนจ น ยชชติ.
ตสฺมา วิจาเรตพพ.

น้ำให้วน แต่กิริยาไปไม่เหมือนกัน เพราะ
ฉะนั้น กระแสน้ำจึงไปตามเรือ แต่ไม่ไป
ตามท่อไปไม้ ส่วนในที่นี้ กิริยาชวณะและ
ชวณะนอกนี้ ทำกระแสแห่งภวังค์ให้วนและ
กิริยาที่ไปก็เหมือนกัน เพราะฉะนั้น กิริยา-
ชวณะนี้จึงไม่ติดตามไป และชวณะนอกนี้
ติดตามไปก็ไม่ถูก. เพราะฉะนั้น ช้อนควร
พิจารณา.

ภวงคเมวาติ อวธารณัน ภวปริโยसानสส

คำห้ามเนือความอื่นว่า ภวังค์เท่านั้น

อธิ อนธิปเปตตตทา. อณณณา ตทารมมณา-
วसानะ จุติปิ น โทติเยว. ทสฺสนาที่นิติ
ทสฺสนสวณฆายนสายนผุสนานิ. อติ-สทโท
อาทิกุโจ, เตน สมฺปฏิจฺจนานัน สงฺคโท
ทฏฺฐพโพ.

ท่านกล่าวไว้ ไม่ใช่เพราะประสงค์ในที่สุด
ของภพในที่นี้. ว่าโดยประการอื่น แม้จุด
ก็จะไม่มีเอาเลย ในที่สุดแห่งตทารมณ.
คำว่า ทสฺสนกิจเป็นต้น ได้แก่กิจมีการเห็น
การฟัง การสูดดม การลิ้มและการถูกต้อง.
อติ-ศัพท์ มีอาทิเป็นอรรถ, ด้วยอติศัพท์นั้น
พึงเห็นว่ารวมเอาสัมปฏิจจนกิจเป็นต้น.

ปฏิสฺนธิโต ภวงคเมว, ภวงคโต อวชฺชน-
เมวาติ เอวมปวตฺตจิตฺตนิยมนวเสเนว. ตมฺปิติ

ด้วยอำนาจจิตนิยม ที่เป็นไปอย่างนี้ว่า
ต่อจากปฏิสฺนธิก็เป็นภวังค์นั่นเอง, ต่อจาก

^๑ ฉ. เอตสส.

คุณสำเภา พิภูลเทพ อุทิศส่วนกุศลให้แก่ บิดาทองคำ พิภูลเทพ,
คุณบุญรอด-คุณฝัก พิภูลเทพ และคุณแสง หอมยิ่ง

จตุตถิตตมปิ. ปฏิสนธิภววจจิตตานิ วีย ภวังคก็เป็นอาวัชณะนั่นเอง ทั้งนี้เป็นต้น.
เอิญวีสติวิธเมว โทติ อตฺถโต เกทาภาวโต. บทว่า ตมปิ โยค จตุตถิตตมปิ แปลว่า แม้
 จตุตถิตตนั้น. จตุตถิตตนั้น มี ๑๙ ดวงเท่านั้น
 เหมือนกับปฏิสนธิจิตและภวังคจิต เพราะ
 ไม่มีความต่างกันโดยอรรถ.

ภวคจิตินิวาเสสุติ ทีสุ ภเวสุ, ปณฺจสุ
 คทีสุ, สตฺตสุ วิญญาณญฺจทีสุ, นวสุ สตฺตา- บทว่า ภวคจิตินิวาเสสุ แปลว่าใน
 ภา ๓ ในคติ ๔ ในวิญญาณฐิติ ๑ ในสัตตา-
 วาส ๙. ก็ในบรรดาสัตว์เหล่านี้ สัตว์ใด
 ไม่มีจิต สัตว์นั้นไม่ควรถือเอาในที่นี้
 เพราะไม่ได้ผูกถึงวิญญาณ. บทว่า "เอตฺถ"
 นี้ พึงเชื่อมเข้ากับบทนี้ว่า "สัสมานานํ
 สตฺตานํ".

เอตฺถ เอเตสุ วุตฺตนเยน สัสมานเนสุ สตฺเตสุ อธิบายว่า เอตฺถ เท่ากับ เอเตสุ โยค
 โย ปน อรหตฺตํ ปาปุนาติ สมนฺมาปฏิปตฺติ- วุตฺตนเยน สัสมานเนสุ สตฺเตสุ แปลว่า ก็
 มนฺวายาติ อธิปฺปาโย. ตฺสฺส อรหโต ในบรรดาสัตว์ทั้งหลายผู้ที่ท่องเที่ยวไป โดย
นิริทฺธเมว โทติ จิตฺตํ อปฺปฏิสนฺธิกภาวโต. นัยที่กล่าวแล้วเหล่านี้ สัตว์ใดอาศัยสัมมา-
 ปฏิบัติบรรลुพระอรหัต. ตฺสฺส โยค อรหโต
 ความว่า จิตของพระอรหันต์นั้น ก็เป็นอันดับ

คุณสำ เกา พิกุล เทพ อุทิศส่วนกุศลให้แก่ บิดาทองคำ พิกุล เทพ ,
 คุณบุญรอด-คุณฝัก พิกุล เทพ และคุณแสง ทอมยิ่ง

ที่เคี้ยว เพราะเป็นธรรมชาติไม่มีการ
ปฏิบัติ.

อิตี วิญญาณกฺขนฺธะ วิตุถารกถามุขวณฺณนา
นิฏฺฐิตา.

พรรณนากถามุขโดยพิสดารในวิญญานชั้น
จบแล้ว ด้วยประการฉะนี้.

เวทนากุขนฺธกถาวณฺณนา

พรรณนากถาว์ด้วยเวทนาชั้น

๔๕๖. เวเทน อนุกวนากาเรน อยิตํ
ปวตฺตํ เวทยิตํ, เวทยิตนฺติ ลกฺขิตพฺพธมฺมชาตํ
เวทยิตลกฺขณํ. ตมฺปน อตฺถโต เวทนา เอวาติ
อาห "เวทยิตลกฺขณํ นาม เวทนาวา"ติ.
อถวา เวทยิตํ ลกฺขณํ เอติสฺสาติ กปฺปนาสิทฺธํ
เภทํ นิสฺสาย อณฺณปทตฺถสมาสวเสนาปิ
เวทนาว วุจฺจตีติ อาห "เวทยิตลกฺขณํ นาม
เวทนาวา"ติ.

๔๕๖. เวเทน เท่ากับ อนุกวนา-
กาเรน อยิตํ เท่ากับ ปวตฺตํ แปลว่าความ
เป็นไป คือความดำเนินไป ด้วยความ
เสวยรสอารมณ์ คือด้วยอาการ คือความ
เสวยรสอารมณ์ ชื่อว่า เวทยิตํ แปลว่า
ความเป็นไป ด้วยความเสวยรสอารมณ์,
ธรรมชาติที่พึงกำหนดได้ว่า ความเป็นไป
ด้วยความเสวยรสอารมณ์ ชื่อว่า เวทยิต-
ลกฺขณํ แปลว่าธรรมชาติที่พึงกำหนดได้ว่า
ความเป็นไปด้วยความเสวยรสอารมณ์. ก็
ความเป็นไป ด้วยความเสวยรสอารมณ์นั้น
โดยความหมายได้แก่เวทนานั้นเอง เพราะ

คุณสำเภา พิภูล เทพ อุทิศส่วนกุศลให้แก่ บิดาทองคำ พิภูล เทพ,
คุณบุญรอด-คุณฝัก พิภูล เทพ และคุณแสวง หอมยิ่ง

เหตุนี้ ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "ชื่อว่า
ธรรมชาติที่กำหนดว่าความเป็นไปด้วยความ
เสวยรสอารมณ์ ได้แก่ เวทนานั้นเอง".
อีกอย่างหนึ่ง ท่านกล่าวถึงเวทนานั้นเอง
แม้ด้วยอำนาจการย่อความแห่งอัญมิต โดย
อาศัยความต่างกันซึ่งสำเร็จด้วยการกำหนด
ว่า ธรรมชาติมีความเป็นไปด้วยความเสวย
รสอารมณ์เป็นลักษณะดังนี้ เพราะเหตุนี้
ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "ชื่อว่า ธรรมชาติ
มีความเป็นไปด้วยความเสวยรสอารมณ์เป็น
ลักษณะ ได้แก่ เวทนานั้นเอง".

เวทยติ เวทยตีติ พุยาปนิจฺฉาย วเสน วณั
เวทนาย สวิสเย อภินุทฺตวตฺติตฺตสฺสณฺตถุ.
สภาวธมฺมโต อณฺโณ กตฺตา นตฺถีติ ทสฺสณฺตถุ
กตฺตุนิทฺเทโส. อิตฺติ อนิยฺมโต เหตุอตุถ.
โชติ วณาลงฺการมตฺต. ตสฺมาติ ตสฺส
นิยมน. อิทํ วุตฺตํ โหติ : ยสฺมา ยถาปจฺจย
อารมฺมณฺรสํ อณฺภวติ, ตสฺมา เวทนาติ
วฺจฺจตีติ.

คำพูด ด้วยต้องการจะให้เข้าใจซึ่มีซาบว่า
เวทยติ เวทยตีติ ดังนี้ เพื่อจะแสดงถึงความ
เป็นไปเนื่อง ๆ ในอารมณ์ของตนแห่ง
เวทนา. ท่านนิเทศเป็นกัตตุไว้เพื่อแสดงว่า
กัตตุอื่นจากสภาวธมไม่มี. ศัพท์ว่า อิตฺติ
มีเหตุเป็นอรรถโดยอนิยฺม. ศัพท์ว่า โช
เป็นเพียงวงนาลังการะ. บทว่า ตสฺมา
เป็นคำกำหนดค่านั้น. ข้อนี้มีอรรถาธิบาย

ร้อยตำราวจตรีหมื่นแจ่มลิต-นาง เจริญ-นาง เปรียง-แม่ชีอิม-นายจุมพล สว่างวรรณ
และนางจรรยา สุบรรณ สร้างถวายเป็นพุทธบูชา

ว่า : ธรรมชาตินี้ เรียกว่าเวทนา เพราะ
เสวยรสแห่งอารมณ์ตามปัจจัย.

"กุสลวิวัฒนา ณ สมปยุตตา"ติ อิทํ
กุสลา ย เวทนาย อุปลภุขณํ ทฏฺฐพฺพํ. ยา
กาจิ กุสลา เวทนา, สพฺพา ส่า กุสเลน
วิวัฒนา ณ สมปยุตตาติ, น ปน ตสฺสา
กุสลา วสฺสสิทฺธิสฺสนตฺถํ. น หิ กุสเลน
วิวัฒนา ณ สมปโยคโต กุสลา ย เวทนาย
กุสลา ว, อถ โข โยนิโสมนสิการาทิกโต.
เตนาท "ชาติวเสนา"ติ.

คำว่า "สมปยุตด้วยกุสลจิต" นี้ พึง
เห็นว่า เป็นคำเข้าไปกำหนดเวทนาที่เป็น
กุสล. เวทนาที่เป็นกุสลอย่างใดอย่างหนึ่ง
นั้นทั้งหมด สมปยุตด้วยกุสลจิตแล, แต่ทำให้
เพื่อจะแสดงความสำเร็จ แห่งความที่
เวทนานั้นเป็นกุสลไม่. จริงอยู่ ความที่
เวทนาอันเป็นกุสลชื่อว่า เป็นกุสล เพราะ
การประกอบด้วยกุสลจิต ก็หาไม่ได้, โดยที่
แท้ ชื่อว่าเป็นกุสล เพราะเป็นสภาวะธรรม
อันมีโยนิโสมนสิการเป็นต้น. เพราะเหตุนี้
ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "ด้วยอำนาจแห่ง
ชาติ" ดังนี้

อกุสลาทีสุปี เอเสว นโย. ยถา ปน
ชาติวเสน กุสลาทีวิวัฒนา ณ สมปยุตตา ย
ตีวธา, เอว ยาว เอกุณนวุตีวิวัฒนา-
ณ สมปยุตตาติ เอกุณนวุตีวธา เวทิตพฺพา.
สภาวะเภทโตติ ณ สมปยุตตภูมิ อารมฺมณาทีวเสน

แม้ในอกุศลเป็นต้น ก็นัยนี้เหมือนกัน.
เหมือนอย่างว่า เวทนามี ๓ อย่าง เพราะ
สมปยุตด้วยจิตมีกุสลจิตเป็นต้น ด้วยอำนาจ
แห่งชาติฉันใด, พึงทราบว่ เวทนามี
๘๘ อย่าง เพราะเท่ากับประกอบกับจิต

ร้อยคำตรวจตรีหมื่นแจ่มลิลิต-นาง เจริญ-นาง เปรียง-แม่ชื้อม-นายจุมพล สว่างวรรณ
และนางจรรยา สุพรรณย์ สร้างถวายเป็นพุทธบูชา

ลพภูมานันท์ เกทั อคฺคเหตุวา เกวลํ สภาวกต-
เกทัโต เอวาติ อตฺถโธ.

"ปญฺจวิธา"ติ วตฺวา ตํ ปญฺจวิธํ
ทสฺเสตฺตํ "สุขํ"ติอาทิ วุตฺตํ. ตตฺถ สุขยตีติ
สุขํ, กายํ สมฺปยุตฺตมฺเม จ ลหุสฺสาเท
กโรตีติ อตฺถโธ. สฺกุจฺ วา ขาทติ, ขนฺติ วา
กายิกํ อาพาธนฺติ สุขํ. สฺกฺรํ โโอกาสฺทานํ
เอตสฺสาติ สุขนฺติ อปเร. ทฺกฺขยตีติ ทฺกฺขํ,
กายํ, สมฺปยุตฺตมฺเม จ วิพาธตีติ อตฺถโธ.

๔๔ ดวงฉนั้น. คำว่า โดยความต่างแห่ง
สภาวะ ความว่า โดยความต่างที่สภาวะ
กระทำแล้วอย่างเดียนั้นเอง ไม่ถือเอา
ความต่าง ที่ได้ด้วยอำนาจสัมปยุตธรรมภูมิ
และอารมณ์เป็นต้น.

ท่านอาจารย์ครั้งกล่าวว่า "มี ๕
อย่าง" แล้วประสงค์จะแสดงความที่เวทนา
มี ๕ อย่างนั้น จึงกล่าวว่า "สุข" เป็นต้น.
บรรดาคำเหล่านั้น ที่ชื่อว่า สุข ด้วยอรรถ
ว่า ทำให้เป็นสุข, อธิบายว่า ทำกายและ
สัมปยุตธรรมทั้งหลายให้สำราญ. อีกอย่าง-
หนึ่ง ชื่อว่าสุข ด้วยอรรถว่า ย่อมเกี่ยวกิน
ด้วยดี หรือย่อมชดด้วยดี ซึ่งความเจ็บป่วย
อันเป็นไปทางกาย. อาจารย์อีกพวกหนึ่ง
กล่าวว่า ชื่อว่าสุข ด้วยอรรถว่า มีการ
ให้โอกาสที่กระทำได้ง่าย. ชื่อว่าทุกฺช
ด้วยอรรถว่า กระทำให้เป็นทุกฺช, อธิบาย
ว่า ย่อมทำกายและสัมปยุตธรรมทั้งหลายให้
ลำบาก.

ร้อยตำราจตรหมื่นแจ่มลิลิต-นาง เทรียง-นาง เทรียง-แม่ชีอิม-นายจุมพล สว่างวรรณ
และนางจรรยา สุบรรณ สร้างถวายเป็นพุทธบูชา

ทฤษฎี ว่า ขาทติ, ขนติ ว่า กายิกิ อสสาทนต์
 ทุกข์. ทุกกริ โอกาสทานิ เอตสสาติ ทุกขนต์
 อปเร. โสมนัสสเปกขานิ สททโต เภจจา
 วุตโตเยว. โทมณสส^๑ โสมนสเส วุตตนยานุ-
 สาเรน เวทิตพพิ.

กิมปน การณิ มานเสตรสาทาสาทวเสน สุขิ
 ทุกขณจ วิชิตวา วุตติ "สุขิ โสมนสส
 ทุกข์ โทมณสสน"ติ. อุกเปกขา ปน มานสิ
 อิตรา จ เอกธาว วุตตาคติ ? เกทาภาวโต.
 ยถา हि अनुकहुपฆाตगतาย สุขทุกขานि
 อณณดา กายสส अनुकहुपฆाตณจ กโรนติ,
 อณณดา मनโส, न एवमुपेकขา. ตสฺมา
 เกทาภาวโต เอกธาว อุกเปกขา วุตตาคติ.

อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่าทุกข์ ด้วยอรรถว่า
 ย่อมเกี่ยวกันลำบาก หรือย่อมขลุกลำบาก ซึ่ง
 ความสำราญทางกาย. อาจารย์อีกพวกหนึ่ง
 กล่าวว่า ที่ชื่อว่าทุกข์ ด้วยอรรถว่า มีการ
 ให้โอกาสที่ทำได้ยาก. อรรถแห่งศัพท์ ของ
โสมนัสและอุเบกขา ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้
 แล้วในหนังสือที่เกี่ยว. โทมณสพึงทราบตาม
 แนวแห่งนัยที่ได้กล่าวไว้แล้ว ในโสมนัส.

ถามว่า มีเหตุเป็นอย่างไรเล่า ท่าน
 อาจารย์จึงกล่าวจำแนกสุขและทุกข์ ด้วย
 อำนาจแห่งความสำราญและความไม่สำราญ
 ทางใจและทางกายนอกรึว่า "สุข โสมนัส
 ทุกข์ โทมณส". ส่วนอุเบกขาทั้งทางใจและ
 ทางกายนอกรึ ท่านจึงกล่าวไว้อย่างเดียวกัน
 เท่านั้น ? ตอบว่า เพราะไม่มีความ
 ต่างกัน. เหมือนอย่างว่า สุขทุกข์ เพราะ
 เป็นตัวสนับสนุนและเป็นตัวเบียดเบียน ย่อม
 กระทำการสนับสนุนและการเบียดเบียน แก่

^๑ ฉ. โทมณสสส.

กายอย่างหนึ่ง แก่ใจอย่างหนึ่ง ฉันได
อุเบกขาหาเป็นฉันนั้นไม่ เพราะฉะนั้น ท่าน
จึงกล่าวอุเบกขาไว้ อย่างเดียวเท่านั้น
เพราะไม่มีความต่างแล.

ตตถ เยน สภาวเกเทน เวทนา
ปณฺจวิธา, สา ปวตฺตัญฺจนาเน ทสฺสีเต สฺปากฺภา
โทคฺคิตฺติ ปวตฺตัญฺจนาณํ ทาว ทสฺเสตฺตํ "ตตฺถา"ติ-
อาทึ อารทฺธํ. อกุสลวิปาเกนาติ เอตฺถาปิ
"กายวิญญาณเณ สมฺปยุตฺตณฺ"ติ อาเนตฺวา
สมฺพนุชิตฺตพฺพํ.

ในข้อนี้ เวทนามี ๕ อย่าง โดย
ความต่างแห่งสภาวะใจ, เวทนานั้น เมื่อ
แสดงฐานที่เกิดแล้ว ย่อมปรากฏชัด เพราะ
ฉะนั้น ท่านอาจารย์ประสงค์จะแสดงฐานที่
เกิดก่อน จึงเริ่มคำว่า "ตตถ" เป็นต้น.
สองบทว่า "กายวิญญาณเณ สมฺปยุตฺตํ"
พียงนำเข้ามาเชื่อมเข้า แม้ในบทว่า
อกุสลวิปาเกน นี้.

ยถา อธิกรณํมตฺตเก กปฺปาสปิจฺปิณฺทํ จเปตฺวา
อโยกุฏฺเณ ปหรนฺตสฺส ปิจฺปิณฺทํ อติกฺกมิตฺวา
กุฏฺฏํ อธิกรณํ คณฺหาติ, นิฆิสฺสํ พลฺวา โหติ,
เอวํ ปฏฺิหมฺญานานิฆิสฺสํ พลฺวาทฺโต อิกฺุเจ,
อิกฺุจฺมชฺฌตฺเต จ อารมฺมเณ กายวิญญาณํ
สุขสฺหคตํ โหติ. อนิกฺุเจ, อนิกฺุจฺมชฺฌตฺเต

กายวิญญาณ สหฺรคตด้วยสุขในอิกฺุจฺรารมฺณและ
ในอิกฺุจฺรชฺฌตฺตารมฺณ และสหฺรคตด้วยทุกข์ใน
อิกฺุจฺรารมฺณและในอิกฺุจฺรชฺฌตฺตารมฺณเพราะ
การกระทบกระทั่ง และการเสียดสีมีกำลัง
เหมือนเมื่อวางปุยนุ่นไว้บนที่ แล้วเอา
ช้อนทุบ ช้อนย้อมเลยปุยนุ่นไปทุกที่, การ

คุณปิ่น คล้ายสังข์ อุทิศส่วนกุศลให้
นายชั้น-นางทองคำ คชาธาร และนาย เปลื้อง คล้ายสังข์

จ ทุกขสหคตฺตํ อาท "กุสล ๗เปฯ
ทุกขน"ติ.

เสียคดีย่อมมีกำลังฉนั้น เพราะเหตุฉนั้น
ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่ "สุขอันสัมปยุตด้วย
กายวิญญาณ อันเป็นกุศลวิปาก ทุกข์อัน
สัมปยุตด้วยกายวิญญาณ อันเป็นอกุศล-
วิปาก".

กามาวจรวิปากวิญญาณานํ ปณฺจ กมฺมารมฺมณ-
วเสน โสมนสฺสสหคตานิ โทหนฺติ, รูปาวจร-
วิปากานํ จตฺตาริ กมฺมวเสน, เสสํานํ เทรส-
กามาวจรานํ, อญฺจ รูปาวจรานํ, ทวตฺตีส-
โลกุตฺตรานํ, ยถารทํ เจโตภิสงฺขารารมฺมณ-
ปาทกาทิวเสน โสมนสฺสสหคตานิ โทหนฺติติ
อาท "โสมนสฺสํ ทวาสญฺจิสฺยา วิญญาณเอทํ
สัมปยุตตน"ติ. โทมณสฺสํ ทวํทํ อกุสเลทํ
วิญญาณเอทํ สัมปยุตตํ เจโตภิสงฺขาราร-
รมมณาทิวเสน.

กามาวจรวิปากจิต ๕ สหคตด้วยโสมนัส
ด้วยอำนาจกรรมและอารมณ์, รูปาวจร-
วิปากจิต ๔ สหคตด้วยโสมนัส ด้วยอำนาจ
กรรม, ที่เหลือคือกามาวจรจิต ๑๓ ควง,
รูปาวจรจิต ๘, โลกุตฺรจิต ๓๒, ย่อม
สหคตด้วยโสมนัส ด้วยอำนาจธรรมคือ
สภาวะที่ปรุงแต่งจิต อารมณ์และธรรมที่เป็น
บาทเป็นต้นตามควร เพราะฉนั้น ท่าน
อาจารย์จึงกล่าวว่ "โสมนัสสัมปยุตด้วย
จิต ๖๒ ควง". โทมณัสสัมปยุตด้วยจิตที่เป็น
อกุศล ๒ ควง ด้วยอำนาจเจโตภิสงฺขาร
และอารมณ์เป็นต้น.

อวเสสฺสปณฺจปณฺญาสาธาติ ยถาวุตฺตานิ
จสญฺจิสฺ วิญญาณานํ จเปตฺวา อวเสสสาธ

บทว่ อวเสสฺสปณฺจปณฺญาสาธ แปลว่
สัมปยุตด้วยจิต ๕๕ ควงที่เหลือ เว้นจิต

คุณปิ่น คล้ายสังข์ อุทิศส่วนกุศลให้
นายชั้น-นางทองคำ คชาธาร และนายเปลื้อง คล้ายสังข์

ปณฺจปณฺญาสาเย. ตตฺถ กุสลากุสลวิปากานิ
 อิกฺขณิกฺขเจสุ นิพฺพิกปฺปกานิ สุขทุกฺขยุตฺตานิ^๑
 ภวิตฺถุ ยุตฺตานปิ ทฺวินฺนํ ปิจฺฉิณฺทณฺนํ วิย ทฺวินฺนํ
 ทฺวินฺนํ อุปาทายรูปานํ ฆฏฺฏณานิฆสฺสส
 มนฺทภาวโต จกฺขาทิสฺสนิสฺสิตานิ อฏฺฐปิ
 วิณฺณณานิ สพฺพตฺถ อุเปกฺขาสมฺปยุตฺตาเนว
 โทหนฺติ, ตถา พลวปจฺจยตาย สุขทุกฺขานํ
 เตสฺสวจ ตทภาวโต.

๖๖ ดวงตามที่กล่าวแล้ว. ในจิต ๕๕ ดวง
 นั้น จิตทั้ง ๘ ดวง ที่อาศัยจักขุประสาท
 เป็นต้น เป็นกุศลวิบากและอกุศลวิบาก ไม่มี
 การกำหนดแน่นอน ในอภิสารมณฺและอนิภุ-
 ฐารมณฺ แม้ควรจะประกอบด้วยสุขและทุกข์
 ก็ประกอบด้วยอุเบกขาอย่างเดียวกันในอารมณฺ
 ทั้งหมด เพราะการกระทบกระทั่งและการ
 เสียคสีของอุปาทายรูปทั้ง ๒ อย่าง ๒ ฝ่าย
 เป็นธรรมชาติอ่อน เหมือนปุยนุ่น ๒ ก้อน
 กระแทกกันฉะนั้น, เพราะสุขทุกข์มีปัจจัยมี
 กำลังอย่างนั้น และเพราะสุขทุกข์เหล่านั้น
 ไม่มีอุเบกขานั้น.

อุปฺพฬารมฺมณนิสฺสยปฺปวตฺตินี อาวชฺชน-
 สมฺปฏฺิจฺจนวิณฺณณานิ, อสทิสานนฺตรปจฺจย
 กิริยารมฺภสฺส อาทิกฺกุตฺตํ โวฏฺฐพฺพนํ กายทุกฺขป-
 ปธานตาย อกุสลผลสฺส ตทฺปนนิสฺสยภูตํ
 อกุสลวิปากปฏฺิสฺสนธิอาทิ อิกฺขมชฺฉณตฺตา-
 รมฺมณปฺปวตฺตินี กามาวจรกุสลวิปาก-

อวิชฺฉจิตและสัมปฏฺิจจนจิต ซึ่งมีความเป็น
 ไปในอารมณฺและในวัตถุเป็นที่อาศัยที่ไม่เคย
 มีมาก่อน, โวฏฺฐพฺพนะอันเป็นเบื้องต้นของ
 การเริ่มกิริยาจิต ซึ่งมีอนันตรปัจจัยไม่
 เหมือนกัน อกุศลวิบากปฏฺิสฺสนธิจิตเป็นต้น ซึ่ง
 มีผลแห่งอกุศลนั้นเป็นอุปนิสัย เพราะความที่

^๑ ฉ. สุขทุกฺขสมฺปยุตฺตานิ.

คุณปิ่น คล้ายสังข์ อุทิศส่วนกุศลให้
 นายชั้น-นางทองคำ คชาธาร และนายเปลื้อง คล้ายสังข์

วิญญานานิ จ อุกุชชาสทคตานิเยว โทนุติ. แห่งผลแห่งอกุศลมีทุกข์ทางกายเป็นประธาน
 กมฺมวเสเนว วา วิปากานุกวนสุส อิกฺกา- และกามาวจรกุศลวิบากจิต ซึ่งมีความเป็น
 นิฏฺฐารมฺมเนสฺส อทุกฺขมสุขภาโว ยุตฺโต. ไปในอัชฌัตตารมณ ก็ย่อมสทรคตด้วย
 อุกุชชาทั้งนั้น. อีกอย่างหนึ่ง ความที่การ
 เสวยวิบากเป็นอทุกขมสุข ในอิฏฐารมณและ
 อนิฏฐารมณ ด้วยอำนาจแห่งกรรมนั้นแหละ
 ควรแล้ว.

สติ จ วิปากญตาย อุกุชชาเย สุขทุกฺข- ก็เมื่อมีความที่อุเบกขาเป็นวิบาก เป็น
 มชฺฌตฺตภาเว กมฺมารมฺมณวเสน กุสลวิปากาย กลาง ๆ ของสุขและทุกข์ ก็พึงทราบความที่
 อิกฺกาภาโว, อกุสลวิปากาย อนิฏฺฐาภาโว จ อุเบกขาซึ่งเป็นกุศลวิบากเป็นอิฏฐารมณและ
 เวทิตฺตฺโพ. อวสิฏฺฐานิ ปน สตฺตคฺคีส ความที่อุเบกขานั้นเป็นอกุศลวิบากเป็นอนิฏ-
 วิญญานานิ เจโตภิสฺสงฺขารารมฺมณปาทกาทิวเสน ฐารมณ ด้วยอำนาจกรรมและอารมณ์. ส่วน
 อุกุชชาสมฺปยุตฺตานิ โทนุติติ เอว จิต ๓๗ ดวงที่เหลือเป็นอุเบกขาสัมปยุตด้วย
 ปณฺจปณฺดาสาย วิญญาเนหิ อุกุชชาเย อํานาจเจโตภิสฺสงฺขารารมณและธรรมที่เป็น
 สมฺปยุตฺตตา เวทิตฺตฺพา. ขาทเป็นต้น พึงทราบความที่อุเบกขาสัมปยุต
 ด้วยจิต ๕๕ ดวง ดังพรรณนามาจะนี้.

สลกฺขณฺณนาม ฐมฺมานิ อนนฺด- สภาวะที่ไม่ทั่วไปแก่ธรรมอื่น แห่ง
 สาธารโณ สภาโว อนุกวนณฺจ สพฺพเวทนานิ ธรรมทั้งหลาย ชื่อว่าลักษณะของตน การ
 สาธารณลกฺขณฺนติ ตํ ปฏฺินิยเตน อารมฺมณเณ เสวยอารมณ์เป็นลักษณะทั่วไป ของเวทนา

คุณปิ่น คล้ายสังข์ อุทิศส่วนกุศลให้
 นายชั้น-นางทองคำ คชาธาร และนาย เปลื้อง คล้ายสังข์

นียมตวา ทสเสนโต อาท "อฏฐโผฏฐพพาน-
ภวนลกขณ สขน"ติ ตสส พยภิจารภาวโต.
ภส พุรุหน วตฺตณ อปพุรุหน.

ทั้งหมด เพราะฉะนั้น ท่านอาจารย์เมื่อจะ
กำหนดแสดงลักษณะ จึงกล่าววว่า "สุข-
เวทนามีการเสวยโผฏฐัพพะที่น่าปรารถนา
เป็นลักษณะ" เพราะสุขนั้นไม่มีความเปลี่ยน-
แปลง. การเพิ่มคือการเจริญอย่างมาก
ชื่อว่า อปพุรุหน (แปลว่าการเพิ่มขึ้น).

ตยิท กาม จ เจตสิกสขเป ลพภติ, ตมฺปน
สวิกบฺปก เจโตภิสงฺขารวเสนาปี โทติ. อิทนฺตุ
นิพพิทบฺปก สภาวสิทฺธิตฺตา^๑ ตโต สาคิสยนฺติ
อาท "สมฺปยุตฺตานํ อปพุรุหนรส"ติ.
อสฺสาทียตีติ อสฺสาทิ, สฺขาวเวทนา.

ก็การเพิ่มขึ้นนั้น ย่อมได้แม้ในสุขทางใจ
ก็จริง, ถึงกระนั้น การเพิ่มขึ้นนั้น ก็ยังมี
การกำหนด ย่อมมีได้ด้วยอำนาจเจโตภี-
สังขาร. ส่วนสุขนี้ไม่มีความกำหนด มี
ความพิเศษยิ่งกว่า การเพิ่มขึ้น เพราะ
สำเร็จแล้วโดยสภาพ เหตุนี้ท่านอาจารย์
จึงกล่าววว่า "มีการเพิ่มสัมปยุตธรรมทั้ง-
หลายชั้นเป็นรส". ชื่อว่าอัสสาทะ โดย
ความหมายว่าอันบุคคลยินดี, ได้แก่สุข-
เวทนา.

^๑ ฉ. สภาวสิทฺธิตฺตา.

เตนาท ภควา "ยัม ภิกขเว ปณฺจปาทานกฺขนฺธ
 ปฏิจฺจ อุมฺปชฺชติ สุขํ โสมนสฺส"^๑ อยมํ วุจฺจติ
 ภิกขเว ปณฺจปาทานกฺขนฺธสุ อสฺสาโท"ติ.
 กายนิสฺสิตตฺตา กายเ ภโว กายโก, โส เอ
 อสฺสาโท ตถา ปจฺจปตฺติฏฺฐตีติ กายิกอสฺสาท-
ปจฺจปฏฺฐานํ. กายินทริยปทฺฐานํ อนนฺด-
 วตฺถกตฺตา.

ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาค จึงตรัสว่า
 "กุรรมิกษุทั้งหลาย สุขโสมนัสสาคัย
 อุปาทานชั้น ๕ เกิดขึ้นอันใด, กุรรมิกษุ
 ทั้งหลาย นี้เรียกว่าอัสสาทะ ในอุปาทาน-
 ชั้น ๕". มีอยู่ในกาย เพราะอาศัยกาย
 ชื่อว่ากายิกออสฺสาท ปจฺจปฏฺฐานํ แปลว่ามีอัสสาทะ
 ที่มีในกายนั้นนั่นแหละ ย่อมเข้าไปปรากฏ
 โดยประการนั้น เพราะเหตุนี้ สุขจึงชื่อว่า
กายิกอสฺสาทปจฺจปฏฺฐานํ แปลว่ามีอัสสาทะ
 อันมีอยู่ในกายเป็นปัจจุปัฏฐาน. ชื่อว่า
มีกายินทริยเป็นปทฺฐาน เพราะไม่มีธรรม
 อื่นเป็นวัตถุ.

ทุกขสฺส ลกฺขณาทีนิ วุตฺตณฺยานุสาเรน
 เวทิตพฺพานิ.

ข้อปกิณกะทั้งหลาย มีลักษณะเป็นต้น
 แห่งทุกข์ ฟังทราบตามแนวแห่งคำมีนัยดัง
 ใต้กล่าวไว้แล้ว.

สภาวะโต ปริกปฺโต वा อิกฺุสสฺส
 อารมฺมณสฺส อนุกวนลกฺขณํ อิกฺุจฺจารมฺมณ-

สุขมีการเสวยอิฏฐารมณ โดยสภาวะ
 หรือโดยปริกัปเป็นลักษณะ ชื่อว่า อิกฺุจ-

^๑ ล. ขนธ. ๑๗/๓๔, ๓๕.

ภวนลกขณ. เตนาท "ยถา ตถา วา รम्मณานภวนลกขณ แปลว่ามีกาเสวย อิฏฐการสมโภครสน"ติ, ยถาภูเตน วา อิฏฐารมณเป็นลักษณะ. ด้วยเหตุนี้ ท่าน อยถาภูเตน วา อิฏฐากาเรน อารมมณสูส ออาจารย์จึงกล่าววว่า "มีอันเสวยอารมณโดย สมภณขนรส์, ปจุนภวนกิจจุนติ อตฺถ. ปัสสทธิปฏฐานน"ติ อิทิ "ปัสสทธิกาโย สุขิ เวทียตี"ติ^๑ สุตฺตปท นิสสาย วุตฺต, ตมฺปน นิรามิสโสมนสฺสวเสน เวทิตพฺพ.

แปลว่ามีกาเสวย อิฏฐารมณเป็นลักษณะ. ด้วยเหตุนี้ ท่าน ออาจารย์จึงกล่าววว่า "มีอันเสวยอารมณโดย อากาที่นำปรารณาไม่ย่างใดก็ย่างหนึ่ง เป็นรส", อธิบายว่า มีการเสวยเป็นรส ได้แก่ มีการเสวยซึ่งอารมณโดยอากาอัน นำปรารณา ตามที่เป็นจริงหรือตามที่ไม่ เป็นจริงเป็นกิจ. คำว่า "มีปัสสทธิเป็น ปฏฐาน" นี้ ท่านอาจารย์กล่าวไว้โดย อาคัยบพระสูตรวว่า "ผู้มีกายระงับแล้วยอม เสวยสุข", ก็ก้านั้นพึงทราบโดยอำนาจ โสมนัสที่ไม่อิงอามิส.

โสมนสฺเส วุตฺตวิปริยาเยน โทมนสฺสสุส ลกฺขณาทีนิ เวทิตพฺพานิ. โทมนสฺสสุส กามธาคฺคฺย อฺปฺปชฺชนโต เอกนฺเตน ททยวตฺต- ปฏฐานตา ตโต วิเสโส.

พึงทราบปภิกกะมีลักษณะเป็นต้น แห่ง โทมนัส โดยตรงกันข้ามกับคำที่ได้กล่าวไว้ แล้วในโสมนัส. ความที่โทมนัสมีหทัยวัตถุ เป็นปฏฐานโดยส่วนเดียว เพราะเกิดขึ้น ในกามธาคฺค เป็นความต่างจากโสมนัสนั้น.

^๑ ส. มหา. ๑๔/๒๐๘, อญ. ทสก. ๒๔/๓, อญ. เอกาทสก. ๒๔/๓๓๕.

คุณเป็น คล้ายสังข อุตฺตส่วนกุศลให้

นายชั้น-นางทองคำ คชาธาร และนายเปลื้อง คล้ายสังข

มชุตตตสฺส, อารมมณสฺส มชุตตฺ ตฺวา
 เวทยิตํ อนุภวนํ ลกฺขณํ เอติสฺสาติ มชุตต-
เวทยิตลคฺขณา. มชุตตตานุภวนโต เอว
 สมฺปยุตฺตานํ นาติอุปพรุหนมิลาปนรสา.
 "สฺนตภาวปจฺจปฏฺฐานา"ติ อิทํ จ อนุชฺชาย
 นีรามิสาย อุเบกฺขาย วเสน เวทิตพฺพํ, น
 สพฺพาย.

ความรู้สึก คือการเสวยอารมณ์ที่เป็น
 กลาง ๆ หรือความรู้สึก คือการเสวยที่
 เป็นกลาง ๆ เป็นลักษณะของอุเบกขานี้
 เหตุนี้ อุเบกขานี้จึงชื่อว่า มชุตตเวทยิต-
ลคฺขณา แปลว่า มีความรู้สึกซึ่งอารมณ์ซึ่ง
 เป็นกลาง ๆ หรือว่ามีความรู้สึกเป็นกลาง ๆ
 เป็นลักษณะ. เพราะความเสวยอารมณ์ที่เป็น
 กลาง ๆ นั้นเอง อุเบกขาจึงชื่อว่า มีความ
ไม่เพิ่มและไม่ลดนัก ซึ่งสัมปยุตธรรมทั้ง-
 หลายเป็นรส. ก็คำว่า "มีความสงบเป็น
ปัจจุบันฐาน" นี้ ฟังทราบด้วยอำนาจ
 อุเบกขาที่หาโทษมิได้ ไม่อิงอารมณ์, ไม่ใช่
 ทั่วยอุเบกขาทั้งหมด.

อิตฺติ เวทนากฺขนฺธ เวทิตารกถามชฺวณฺณนา
 นิฏฺฐิตา.

พรรณนากถามชฺวณฺณนาโดยพิสดารในเวทนาขันธ
 จบแล้ว ทั่วยประการฉะนี้.

คุณปิ่น คล้ายสังข์ อุทิศส่วนกุศลให้
 นายชั้น-นางทองคำ คชาธาร และนายเปลื้อง คล้ายสังข์

สนฺตภาณกฺขนฺธกถาวณฺณา

พรรณนากถาวว่าด้วยสัญญาชั้น

๔๕๗. สนฺตชานนลฺกขณฺณนาม สนฺตวา
วาทิอาทิสฺ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ เวทนา กฺขนฺธ-
นินฺทเทเส วตฺตตนเยเนว เวทิตพฺพํ.

๔๕๗. คำใดที่ควรจะกล่าวในคำว่า
ธรรมชาติ ชื่อว่า มีความจำได้เป็นลักษณะ
ชื่อว่า สัญญานั้นเองเป็นต้น, คำนั้น พึง
ทราบตามนัยแห่งคำที่ได้กล่าวไว้แล้ว ใน
เวทนาชั้นธนินิเทศนั้นแหละ.

กามํ เวทนา ปิ วิปฺยตฺตํ วิญฺญาณํ
นตฺถิ, ตสฺสา ปน สภาวโต ภินฺนตฺตา กายจิ
เวทนา สมฺปฺยตฺตมฺปิ กายจิ วิปฺยตฺตํ โหติ.
สนฺตวา ปน อิตฺทิสํ นตฺถิตฺติ อาท "นุ หิ ตํ
วิญฺญาณํ ฯ เปฯ สนฺตวา ยา" ติ.

จิตที่ไม่ประกอบแม้กับเวทนา ไม่มี
อยู่ก็จริง, ถึงกระนั้น เพราะเวทนานั้นเป็น
ธรรมชาติแยกกันอยู่แล้วโดยสภาพ จิตแม้
ประกอบกับเวทนาบางอย่าง ก็เป็นอันไม่
ประกอบกับเวทนาบางอย่าง. ส่วนสำหรับ
สัญญา จิตเช่นนี้ไม่มี เพราะเหตุนั้น ท่าน
อาจารย์จึงกล่าวว่า "เพราะว่า จิตที่ไม่
ประกอบกับสัญญา ห้ามไม่ เพราะฉะนั้น
ประเภทแห่งจิตมีเท่าใด ประเภทแห่งสัญญา
ก็มีเท่านั้น".

สพฺพาวา ติ จตฺตภูมิกา ปิ. อถวา ยถา
เวทนา ภินฺนสภาวตฺตา ภทฺทลฺกขณา ทิตฺโต
วตฺตา, น เอวมยํ, อยมฺปน สพฺพาว

คำว่า สัญญาทั้งหมดที่เดียว ได้แก่
สัญญาแม้ที่เป็นไปในภูมิทั้ง ๔. อีกอย่างหนึ่ง
เวทนาที่ท่านกล่าวไว้ โดยข้อปกิณกะมีความ

สฺวชานนลกฺขณา. นีลาทีเกทสฺส อารมฺมณสฺส
 สฺวชานนํ สฺวณํ กตฺวา ชานนํ ลกฺขณํ
 เอติสฺสาติ สฺวชานนลกฺขณา.

แยกกันเป็นลักษณะเป็นต้น เพราะมีสภาวะ
 ต่างกัน ฉนฺใด, สฺวณฺนี้ ทาเป็นเหมือน
 ฉนฺนั้นไม่, ก็สฺวณฺนี้ทั้งหมดที่เดียว มีความ
 จำได้เป็นลักษณะ. การรู้โดยทำความจำได้
 คือการหมายรู้อารมณ์ อันต่างด้วยอารมณ์มี
 สีเขียวเป็นต้น เป็นลักษณะของสฺวณฺนี้
 เหตุฉนฺ สฺวณฺนี้ จึงชื่อว่า สฺวชานนลกฺขณา
 แปลว่า มีความจำได้เป็นลักษณะ.

ตถา หิ สํ อภินฺวาณน สฺวชานนโต
 ปจฺจาภินฺวาณรสาติ วุจฺจติ. นิมิตฺเตน หิ ปุณ
 สฺวชานนกิจฺจา ปจฺจาภินฺวาณรสา. ตสฺสา
 วทฺตมกิสฺส ทารุํหิ อภินฺวาณํ กตฺวา เตน
 อภินฺวาณน ปจฺจาภิชานนกาเล ปวตฺติ
 เวทิตฺตพฺพา.

จริงอย่างนั้น สฺวณฺนั้น ท่านกล่าวว่า มี
 ความจำได้โดยเฉพาะเป็นรส เพราะความ
 จำได้ตามเครื่องหมาย. . .จริงอยู่ สฺวณฺที่มี
 ความจำได้อีก ด้วยเครื่องหมายเป็นกิจ
 ชื่อว่า มีความจำได้โดยเฉพาะเป็นรส. พึง
 ทราบความเป็นไปของสฺวณฺนั้น (เหมือน)
 ในเวลาที่ช่างไม้ ทำเครื่องหมายไว้ที่ตัวไม้
 แล้วจำได้เฉพาะตามรอยนั้น.

เตนาท "ตเทเวตน"ติอาหิ. ปุณ สฺวชานนสฺส
 ปจฺจโย ปุณสฺวชานนปจฺจโย, ตเทว นิมิตฺตํ
 ปุณ ๆเปฯ นิมิตฺตํ, ตสฺส กรณํ ปุณ ๆเปฯ

ด้วยเหตุฉนฺ ท่านอาจารย์จึงกล่าวคำว่า
 "นั่นคือสิ่งนั้นนั่นเอง" เป็นต้น. ปัจจัยแห่ง
 ความจำได้ต่อไป ชื่อว่าปุณสฺวชานนปจฺจโย,

คุณยุพนา ธรรมโกวิท

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

กรณี, ปุณสณชานนปจยภูต วา นิमितฺตกรณี
 ปุณ ๆเปฯ กรณี, ททสสา กิจจุนติ
ปุณสณชานนปจยนิमितฺตกรณรสา.

การทำเครื่องหมาย คือ ปัจจัยแห่งความ
 จำได้ต่อไปนั้น ชื่อว่า ปุณ ๆเปฯ นิमितฺต,
 การทำเครื่องหมาย คือปัจจัยแห่งความจำ-
 ได้ต่อไปนั้น ชื่อว่า ปุณ ๆเปฯ กรณี,
 อีกอย่างหนึ่ง การทำเครื่องหมายอันเป็น
 ปัจจัยแห่งความจำได้ต่อไป ชื่อว่า ปุณ
 ๆเปฯ กรณี, การทำเครื่องหมายคือปัจจัย
 แห่งความจำได้ต่อไป หรือการทำเครื่อง-
 หมาย อันเป็นปัจจัยแห่งความจำได้ต่อไปนั้น
 เป็นกิจของสัญญานั้น เหตุนั้น สัญญานั้น
 จึงชื่อว่า ปุณสณชานนปจยนิमितฺตกรณรสา
 แปลว่า มีการทำเครื่องหมาย คือปัจจัยแห่ง
 ความจำได้ต่อไปเป็นรส หรือมีการทำ
 เครื่องหมาย อันเป็นปัจจัยแห่งความจำได้
 เป็นรส.

ปุณสณชานนปจยนิमितฺตกรณี^๑ นิमितฺตการิกาย
 นิमितฺเตน สณชานนุตฺติยา จ สพฺพาย สณณาย
 สมนัน โยเชตพฺพ. อภินิเวสกรณี "อิทเมว

การทำเครื่องหมาย อันเป็นปัจจัยแห่งความ
 จำได้ต่อไป พึงประกอบให้เสมอกันกับสัญญา
 ทั้งหมด ซึ่งเป็นตัวทำเครื่องหมายและเป็น

^๑ ม. ปุณสณชานนนิमितฺตกรณี.

สัจจนุ^๑ติ^๑ สลฺลาภินิเวสมตฺเตเนว ทฏฺฐพฺพํ. ตัวจำได้ด้วยเครื่องหมาย. การกระทำ
ความยึดมั่น ฟังเห็นโดยอาการเพียงความ
 ยึดมั่นแห่งสัญญาว่า "นี่เท่านั้นจริง".

ยถาอุปฏฺฐิตวิสยปทฏฺฐานา อวิกปฺปสภาวตฺตา. มีอารมณ์ตามที่ปรากฏเป็นปทัฏฺฐาน เพราะมี
 ฌานสมฺปยุตฺตา ปน สลฺลาภา ฌานเมว สภาวะที่มีได้กำหนด. ก็สัญญาที่ประกอบกับ
 อนุวตฺตติ ตสฺมา อภินิเวสการิกา ฌาน ย่อมเป็นไปตามฌานนั่นเอง เพราะ
 วิปริตคฺคาหิกา จ น โหติ. เอเตเนว สมาธิ- ฉะนั้น จึงไม่เป็นธรรมชาติทำความยึดมั่น
 สมฺปยุตฺตตาย อจิริฏฺฐานตา จ น โหตีติ และถือเอาอย่างผิด ๆ. ด้วยเหตุนี้แหละจึง
 เวทิตพฺพา. เอวํ รากทวิฏฺฐิมานาทีสมฺปยุตฺตตาย ทราบว่า ก็ความที่สัญญามีความตั้งอยู่ได้
 สลฺลาบาย รากาทิอนุวตฺตติกาโหวติ. ไม่นาน ย่อมไม่มี เพราะเป็นธรรมชาติ
 ประกอบกับสมาธิ. ภาวะที่สัญญาที่ประกอบ
 กับกิเลสมีรากะ ทิฏฺฐิ มานะเป็นต้น ชื่อว่ามี
 ความเป็นไปตามกิเลสมีรากะเป็นต้น ด้วย
 ประการฉะนี้แล.

อิติ สลฺลาภกฺขนฺธ เวตฺถารกถามุขวณฺณนา
 นิฏฺฐิตา.

พรรณนากถามุขโดยพิสดารในสัญญาขั้นธ
 จบแล้ว ด้วยประการฉะนี้.

^๑ ม. ม. ๑๓/๒๔๐, ๒๖๖, ๕๔๔,
 ม. อ. ๑๔/๓๔-๓๖.

สังขารกฺขนฺธกาถา

พรรณนาภาว่าด้วยสังขารชั้น

๔๕๘. ราสีกรณลกขณฺติ สมฺปิณฺท-
ลกขณฺ, ตโต สงฺขารา อายุหนรสา วุจฺจติ.
เจตนาปธานตาย หิ สงฺขารกฺขนฺธมา
เอวํ วุคฺคา. เตเนวาท "กิมฺปนฺ ตฺนฺติ,
สงฺขาราเยวาทิอาหิ.

๔๕๘. คำว่า ธรรมชาติที่มีการทำ
เป็นกลุ่มเป็นลักษณะ ได้แก่ธรรมชาติที่มีการ
รวมกันเป็นลักษณะ, เพราะฉะนั้น สังขาร
ท่านจึงกล่าวว่า มีการประมวลกันเป็นรส.
ก็ธรรมคือสังขารชั้น ท่านกล่าวไว้อย่างนี้
เพราะความเป็นธรรมมีเจตนาเป็นประธาน.
ด้วยเหตุนี้แหละ ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า
"ถามว่า ก็ธรรมชาตินั้นคืออะไร, ตอบว่า
คือสังขารนั่นเอง" ดังนี้ เป็นต้น.

ตตฺถ สงฺขตฺตมฺภิสงฺขโรนฺตีติ ยถา อตฺตโน
ผลํ สงฺขตํ สมฺมเทว นิปฺพนํ โหติ. เอวํ
อภิสงฺขโรนฺตีติ อตฺถโ. วิพารปจฺจปฺภุจฺจนาติ
เอตฺถ วิพารो นาม วิพารวฺนตฺตา, ตสฺมา
สพฺยาปารปจฺจปฺภุจฺจนาติ อตฺถโ.

ในคำนั้น คำว่า ย่อมปรุงแต่งสังขตธรรม มี
ความว่า ย่อมปรุงแต่ง โดยประการที่
สังขตธรรมอันเป็นผลของตน เป็นธรรมชาติ
สำเร็จแล้วโดยชอบนั่นเอง. ในคำว่า มี
ความแผ่ไปเป็นปัจจุภูฐาน นี้ ความเป็น
ธรรมชาติมีความแผ่ไป ชื่อว่า ความแผ่ไป,
เพราะฉะนั้นจึงมีความว่า มีความชวนชวายเป็น
ปัจจุภูฐาน.

คุณยุพนา ธรรมโกวิท

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ตสฺมี ตสฺมี จิตฺเต อูปฺปนฺเน นียเมเน
 อูปฺปชฺชนโต นียตา. สรุเปน อาคตาคิ
 เอวํ ปิฏฺฐิวฺตฺตเก อกฺตฺวา ปาฬิยา สรุเปเนว
 อาคตา. กทาจิเทว อูปฺปชฺชนโต น นียตาคิ
อนียตา. ยทฺธิปี อนียตา เอกชฺฌํ น
 อูปฺปชฺชนติ, ตสฺมีมฺปน จิตฺเต อูปฺปชฺชนธมฺมตฺยา
 "ฉตฺตีสํ"ติ วุตฺตํ. เคนาห "อูปฺปชฺชมานาปี
 จ น เอกโต อูปฺปชฺชนตี"ติ.

สังฆารทั้งหลาย ชื่อว่านียตะ เพราะ
 เกิดขึ้นโดยแน่นอน ในเมื่อจิตดวงนั้น ๆ
 เกิดขึ้น. คำว่า มาแล้วโดยรูปของตน คือ
 มาแล้วโดยรูปของตน แห่งพระบาลีนั้นเอง
 ไม่ได้กระทำให้อยู่หลังกันอย่างนี้. สังฆาร
 ทั้งหลาย ชื่อว่าอนียตะ เพราะไม่แน่นอน
 โดยที่ที่เกิดขึ้นบางครั้งบางคราวเท่านั้น. แม้
 หากว่า สังฆารที่เป็นอนียตะ จะไม่เกิดขึ้น
 พร้อมกันก็จริง, ถึงกระนั้น ท่านกล่าวว่า
 "สังฆาร ๓๖" เพราะมีการเกิดขึ้นในจิต
 ดวงนั้นเป็นธรรมดา. ด้วยเหตุนี้ ท่าน
 อาจารย์จึงกล่าวว่า "แม้เมื่อเกิดขึ้นก็ไม่
 เกิดขึ้นพร้อมกัน".

๔๕๙. มุสฺสตี กตฺตุนิทฺเทโส. ยํ ตตฺถ
 การณํ, ตํ เหฏฺฐา วุตฺตเมว. มุสนฺติ
 เอเตนาติ วา มุสฺโส. สมฺปยุตฺตธมฺมา ทิ
 อารมฺมเณ ปวตฺตมานา ตํ มุสนฺลกุชเณ
มุสฺเสน มุสนฺตา วิย โทนฺติ. อารมฺมณ-
มุสนฺมคฺคํ วา มุสฺโสติ สาธนตฺตยมิ
 ยชฺชเตว.

๔๕๙. บทว่า มุสฺติ เป็นนิเทศแห่ง
 กัตตุ. เหตุใดนิเทศแห่งกัตตุนั้น, ข้าพเจ้า
 ได้กล่าวไว้แล้วในบทหลังนั่นเอง. อีก
 อย่างหนึ่ง วิเคราะห์ว่า มุสนฺติ เอเตนาติ
มุสฺโส แปลว่า สภาวธรรมชื่อว่าผัสสะ
 เพราะอรรถว่า เป็นเหตุถูกต้อง. จริงอยู่
 สัมปยุตธรรมทั้งหลาย เกิดอยู่ในอารมณ์ย่อม

คุณยุพนา ธรรมโกวิท
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

เป็นเหมือนถูกต้องอารมณ์นั้นด้วยผัสสะ ซึ่งมีการถูกต้องเป็นลักษณะ. อีกอย่างหนึ่งวิเคราะห์ว่า อารมมณฺหุสนมตฺตํ ผัสสโสติ แปลว่า เพียงแต่ถูกต้องอารมณ์ก็ชื่อว่า ผัสสะ เพราะฉะนั้น ย่อมได้ทั้ง ๓ สาณะทีเดียว.

สภาวะมฺเมสุ กตฺตฺกฺรณสาธนวณฺํ ททาการ-
สมาโรปนโต ปริยายกถา, ภาวสาธนวณฺเมว
นิปฺปริยายกถาติ วุตฺตํ "มุสนฺลกฺขโณ"ติ.
อฺยณฺทึติอาทิ ยถาวุตฺตลฺกฺขณาทิสมตฺถนํ. ยทิ
อฺยํ ฐมฺโม เจตฺสํโก, สุวายํ อรูปฐมฺโม
สมาโน กถํ มุสนฺลกฺขโณ, สงฺฆญฺญนฺรสาทํโก
จ โทตีติ อนุโตลีนํโจทฺนํ ททเย จเปตฺวา
ตสฺส โสธนตฺถํ "อรูปฐมฺโมปิ สมาโน"ติอาทิ
วุตฺตํ.

การกล่าวกัตตฺสาณะและกรณสาณะไว้ ในสภาวะธรรมทั้งหลาย เป็นการกล่าวโดยอ้อม เพราะยกอาการนั้นขึ้นมา, การกล่าวภาวสาณะอย่างเดียวกัน เป็นการกล่าวโดยตรง เพราะฉะนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "มีการถูกต้องเป็นลักษณะ". บทว่า อฺยณฺทึ เป็นต้น เป็นบทที่ทำให้เข้าใจถึงปภิกษะมีลักษณะตามที่กล่าวแล้ว เป็นต้น. ท่านอาจารย์ตั้งคำถาม ซึ่งลึกลับอยู่ในใจว่า ถ้าธรรมนี้เป็นเจตสิกไซ้ ธรรมนั้นเป็นอนุรูปธรรมจะเป็นสภาวะที่มีการถูกต้องเป็นลักษณะและมีการกระทบกันเป็นต้น ได้

๑ จ. อนุโตลีนํ โจทฺนํ.

ตตถ "ผุสนากาเรเนว ปวตตตี"ติ อิมินา
 อรูปสสาปิ ตสส ฌมมสส อัย สภาโวติ
 ทสเสติ. ส่า จ ตสส ผุสนากาเรเนว
 อมพิลอมพกุกาถิ ขาทนตี ปสสนตสส
 พรสส เชพุปตติ, ปรี วิพาธียมานิ ทิสวา
 ทยาถุสส สรียกมปนั, รุกขสาชคเค ทฎจิติ
 ปุริสึ ทิสวา ฎมิมิ จิตสส ฎิรุกปุริสึส
 ชงฆจลนั, ปิสาจาทิภายิตพพิ ทิสวา อูรุมโกติ
 เอวมาทิสึ ปรีพยตตะ ทอติ.

อย่างไร จึงกล่าวคำว่า "แม่เป็นรูป-
 ธรรม" เป็นต้น เพื่อจะเฉลยคำถามนั้น.

ในบรรดาคำเหล่านั้น ด้วยคำว่า "ย่อม
 เกิดอยู่ ด้วยอาการคือความถูกต้องนั่นเอง"
 นี้ ท่านอาจารย์ย่อมแสดงว่า ธรรมนั้นแม้จะ
 เป็นรูปธรรมก็มีสภาวะอย่างนี้. ความเกิด
 โดยอาการถูกต้องของผัสสะนั้น เป็นอาการ
 ที่ชัดเจน เช่นในอุทาหรณ์เป็นต้นอย่างนี้ว่า
 เมื่อคนหนึ่งเห็นเขากินของเปรี้ยว และ
 มะม่วงสุกเป็นต้น ก็เกิดน้ำลายสอขึ้น,
 บุคคลผู้มีใจอ่อน เห็นคนอื่นกำลังถูกทำร้าย
 อยู่ ก็ตัวสั่น, คนขี้ฉลาดที่ยืนอยู่ที่พื้นดิน เห็น
 คนยืนหมิ่นเหม่ ที่ปลายกิ่งไม้ก็ตัวสั่น, บุคคล
 เห็นสิ่งที่น่ากลัวมีปีศาจเป็นต้น ก็ยืนขาแข็ง.

เอกเทเสนาติ กฏจทวยาทิ วิย อตตโน
 เอกปฺปเทเสนิ อนลลียมาโนปีติ
 อสสิลลียมาโนปีติ^๑ ฐปสทเทหิ สห ผสสสส

บทว่า เอกเทเสน แปลว่าโดยส่วน
 หนึ่งของตน เหมือนอย่างไม้ ๒ อันเป็นต้น.
 บทว่า อนลลียมาโนปี แปลว่าแม่ไม่ติดอยู่.

^๑ ฉ. เอกปฺปเสสน, ม. เอกปเทเสน.

^๒ อสสิลลิสมาโนปีติ มณฺเฑ.

สามณณํ อนลฺลียมานสงฺฆฏฺฏณเมว, น
 วิสยภาโว. ยถา รูปสทฺทา จกฺขุโสตานิ
 อนลฺลียมานา เอว "ผลฺลิตนุ"ติอาทินา^๑ วุตฺตา,
 เอวํ ผลฺลิตฺสสาปี อารมฺมณผลฺลิตสงฺฆฏฺฏณานีติ.

ความที่ผัสสะเป็นธรรมชาติ เสมอกันกับรูป
 และเสียง ก็เป็นการไม่ติดกันแต่กระทบกัน
 ได้, มิใช่ความเป็นอารมณ์. รูปไม่ติดกับ
 จักขุ เสียงไม่ติดกับหูนั้นเทียว ท่านก็เรียก
 ด้วยคำว่า "ถูกกันได้" เป็นต้นฉันใด, แม้
 ผัสสะก็มีการกระทบ ด้วยการถูกกับอารมณ์
 เหมือนฉันนั้นแล.

สงฺฆฏฺฏณณฺจ ผลฺลิตฺส จิตฺตารมฺมณานํ
 สนนิปตฺนภาโว เอว. เตนาท "จิตฺต-
 มารมฺมณณฺจ สงฺฆฏฺฏณฺตี"ติ. กิจฺจตฺถเนน รเสน
 สงฺฆฏฺฏณรสฺตา วุตฺตา, วตฺถารมฺมณสन्नิปาเตน
 วา สมฺปชฺชตีติ สงฺฆฏฺฏณสมฺปตฺติโก ผลฺลิตฺส
 สสงฺฆฏฺฏณโรโส วุตฺโต.

ก็ชื่อว่าการกระทบ ได้แก่ภาวะที่ผัสสะรวม
 จิตกับอารมณ์เข้าด้วยกันนั่นเอง. ด้วยเหตุ
 นั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "ย่อมทำจิต
 และอารมณ์ให้กระทบกัน". ท่านกล่าว
 ความที่ผัสสะมีการกระทบกันเป็นรส ด้วยรส
 ซึ่งมีกิจเป็นอรรถ, อีกอย่างหนึ่ง ผัสสะย่อม
 สำเร็จได้ ด้วยการรวมวัตถุกับอารมณ์
 เพราะฉะนั้น ผัสสะที่มีการกระทบกันเป็น
 สมบัติ ท่านจึงกล่าวว่ามีการกระทบกัน
 เป็นรส.

^๑ ปฎิพฺพญฺญ วาติอาทินา (?)

ยถา "เทว ปาณิ วชเชยฺยุณ"^๑ติอาทิสฺส ปาณิสฺส
 ปาณิมฺหิ สงฺฆญฺญัน ตพฺพิเสสฺสภูตรูปธมฺมา, เอว
 จิตฺตสฺส อารมฺมณฺเ สงฺฆญฺญัน ตพฺพิเสสฺสภูโต
 เอโก เจตสิกธมฺโม ทฏฺจพฺโพ. "ติณฺณํ สงฺกตฺติ
 ผสฺสโส"^๒ วจนฺโต จกฺขุรูปวិณฺณานาทีนํ
 สงฺกตฺติวเสน กเหตุพฺพตฺตา อาท "ติกฺสนฺนิปาต-
สงฺชาตฺสสา"ติอาทิ.

ฝ่ามือกระทบฝ่ามือ เช่นในคำว่า "ฝ่ามือ
 ๒ ข้างปรบกัน" เป็นต้น ฟังเห็นว่าเป็น
 รูปธรรมอันเป็นชนิดหนึ่ง ของการกระทบนั้น
 ฉันทิ, จิตกระทบอารมณ์ก็ฟังเห็นว่าเป็น
 เจตสิกธรรมอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นชนิดหนึ่งของ
 การกระทบนั้น ฉันทิ. ท่านอาจารย์กล่าว
 คำเป็นต้นว่า "กล่าวคือการรวมกันแห่ง
ธรรม ๓ อย่าง" เพราะธรรมมีจักขุ รูป
 และวิญญานเป็นต้น เป็นสภาวะที่จะฟังถือ
 เอาได้ ด้วยอำนาจการร่วมกัน โดยพระ-
 บาลีว่า "การรวมกันแห่งธรรม ๓ อย่าง
 ชื่อว่าผัสสะ".

ตสฺส ผสฺสสฺส การณญฺโต ตทฺนุรูป^๓
 สมฺนนาทาโร ตชฺชาสมฺนนาทาโร. อินฺทฺริยสฺส
 ตทฺมิขฺภาโว, อวชฺชชฺนาย จ อารมฺมณฺกรณํ

การประมวลมาอันเป็นเหตุแห่งผัสสะนั้น คือ
 อันสมควรแก่ผัสสะนั้น ชื่อว่า ตชฺชา-
สมฺนนาทาโร แปลว่า การประมวลอันเกิด

^๑ มิลินทปฎก. ๘๓.

^๒ ม. มุ. ๑๒/๒๒๖, ๔๗๗, ม. อุ. ๑๔/๕๑๐,
 ๕๑๕, ๕๑๗, ส. นิ. ๑๖/๘๗,
 ส. สพา. ๑๘/๔๐.

^๓ ม. ตทฺนุรูปญฺโต.

คุณวิไล สีเจริญ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

วิสัยสัส ปริกขตตา อภิสงขตตา, วิญญาณสัส
วิสัยภาวกรณนุติ อตุโถ.

แต่ผัสสะนั้น. ความที่อินทรีย์เผชิญหน้าต่อ
ผัสสะนั้น และการกระทำอวัชนะให้เป็น
อารมณ์ ชื่อว่าความที่อารมณ์ถูกแวกล้อม คือ
ถูกปรุจแต่ง, อธิบายว่า กระทำให้เป็น
อารมณ์ของวิญญาณ.

ยถา นิจฺจมฺมาคารี^๑ ยํ ยมฺปิ จานํ อุปคตา,
ตตฺถ ตตฺถ ทุกฺขเมว ปาปฺณาติ, เอวํ ผสฺเส
สตี เวทนา อุปฺปชฺชเตว. เวทนา จ
ทุกฺขสฺสลาทิสภาวาทิ วุตฺตํ "เวทนาธิฏฺฐาน-
ภาวโต ปน นิจฺจมฺมาคารี วีย ทฺฏฺฐพฺโพ"ติ.

แม่โคที่ไม่มีหนัง เข้าไปยังสถานที่แม่โค ๓,
ก็ย่อมจะถึงความทุกข์นั้นเอง ในที่นั้น ๓
ฉันใด, เมื่อมีผัสสะเวทนาจ่าย่อมเกิดที่เดียว
ฉันนั้น. และเวทนามีลูกศร คือความทุกข์
เป็นต้นเป็นสภาพ เพราะฉะนั้น ท่าน
อาจารย์จึงกล่าวว่า "ก็ผัสสะพึงเห็นเหมือน
แม่โคที่ไม่มีหนังเพราะเป็นที่ตั้งแห่งเวทนา".

๔๖๐. อภิสนฺทหฺตตี ปพฺพธฺติ ปวตฺเตติ.
เจตนาภาโว พยาปารภาโว. อายุหนํ เจตยณํ
อิริยณํ. สฺวิทฺทณํ วิจารณํ. อายุหนรสา
เจตนา ย ปวตฺตมานาย สพฺเพปิ สมฺปยุตฺต-

๔๖๐. บทว่า อภิสนฺทหฺตตี ที่แปลว่า
ย่อมรวมตัวกัน ไซความออกไปว่า ปพฺพธฺติ
แปลว่า ย่อมผูกพัน ปวตฺเตติ ย่อมทำให้
เป็นไป. ความจงใจได้แก่ความชวนชวาย.

^๑ ฉ. นิจฺจมฺมา คารี.

ธมฺมา ยถาสกํ กิจฺจปฺปสุตา โทหนฺตฺติ สํ อายุหนํ ความประมวลกัณ เท้ากั บ เจตยัณ
สกิจฺจปฺรกิจฺจสาธิกา วุตฺตา. เชฏฺฐสฺสิสฺโส ปเร ความทำให้กิด อิริยัณ ทำให้เป็นไป.
 สชฺฌายเน อุกฺโขเชนฺโต สยมฺปิ สชฺฌายติ. สัวิทฺหนํ การจัดแจง ได้แก่การจัดการ.

เมื่อเจตนาอันมีความประมวลกัณเป็นรสเป็น
 ไปอยู่ สัมปยุตฺตรมทั้งหมคก็ยอมเป็นสภาวะ
 ขวนขวายในกิจของตน ๆ เพราะฉะนั้น
 เจตนาอัน ท่านจึงกล่าวว่ามีการทำให้กิจของ
ตนและกิจของธรรมอื่นให้สำเร็จ. ศิษย์ผู้
 เป็นหัวหน้า เมื่อชักชวนให้ศิษย์อื่นท่องบ่น
 แม้นตนเองก็ยอมท่องบ่นไปด้วย.

มหาวทฺตมฺภิกฺขุ วทฺตมฺภิกฺขุมฺหิ กาคุํ อารทฺเต
 อิตเรปิ กโรนฺติเยว. อุสฺสสาหนฺภาเวนาติ
 อาทรกรณฺภาเว. สํ ทิ สยํ อาทรภูตา
 สมฺปยุตฺตธมฺเม อาทรยฺตฺติ. อายุหนวเสเนว
 อุสฺสสาหนํ ทฏฺฐพฺพํ, น วิริยฺสฺสาหนวเสเน.

เมื่อหัวหน้าช่างเริ่มทำงานช่าง แม้นคนงาน
 นอกนี้ ก็ยอมกระทำด้วยเหมือนกัน. คำว่า
ด้วยภาวะที่ทำให้แข็งขัน คือด้วยภาวะที่
 กระทำความเอื้อเฟื้อ. จริงอยู่ เจตนาอัน
 มีความเอื้อเฟื้อเอง ก็ทำสัมปยุตฺตรมทั้ง-
 หลาย ให้เอื้อเฟื้อตามด้วยแล. พึงเห็น
 ความแข็งขัน ด้วยอำนาจการประมวลกัณ
 นั้นเอง, ไม่ใช่ด้วยอำนาจความแข็งขันอัน
 เกิดจากความเพียร.

คุณวิไล ลีเจริญ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

๕๖๑. วิโรภาโวติ เยน วิโร นาม
โทติ, โส ฌมโมติ อตุโถ. วิธินา อีเรตพพ
ปวตุเตตพพนุติ वा วริย, อุสุสาโท,
คํคํกิจจสมารมฺโภ, ปรกุกโม वा. อุปัตถมน
สมฺปยุตฺตธมฺมานํ โกสชฺชปุกฺเข ปคิตฺตุ
อหตุวา ธารณํ อนุพลูปทาน, สมฺปคฺคณฺหน
वा.

๕๖๑. คำว่า ความกล้าหาญ ความว่า
ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลมีชื่อว่า เป็นผู้กล้า-
หาญ. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า วริยะ ด้วยอรรถ
ว่าพึงให้ดำเนินไป คือพึงให้เป็นไปตามวิธี
ได้แก่ความอุตสาหะ หรือความริเริ่มในกิจ
นั้น ๆ หรือความบากบั่น. ความค้ำจุน
ได้แก่ความทรงไว้ ไม่ให้สัมปยุตธรรมตกไป
ในฝ่ายโกสัชชะ คือการตามเพิ่มกำลังให้
หรือการระคับระคองไว้.

สํสีทนปฏิกฺโข ฌมโม่ อสํสีทนํ, น
สํสีทนากาวมตฺตุนฺติ อสํสีทนภาเวน
ปจฺจุปฏฺฐานนํ วุตฺตํ "อํสํสีทนภาว-
ปจฺจุปฏฺฐานนํ"^๑ติ. สํเวคปทฺฐานนํ อฏฺฐ-
สํเวคปฺพุทฺธิกาย กุสลกิริยาย วริยารมฺภวตฺถุ-
ปทฺฐานํ.

ธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อความจมลง ชื่อว่า
ความไม่จมลง, ไม่ใช่เพียงแต่ไม่มีความ
จมลงเท่านั้น เพราะฉะนั้น วริยะจึงปรากฏ
ด้วยภาวะที่ไม่จมลง เหตุนี้ ท่านอาจารย์
จึงกล่าววว่า "มีภาวะที่ไม่ทอดยเป็น
ปัจจุบันฐาน". คำว่า มีความสังเวชเป็น
ปทัฐาน ได้แก่มิวัตถุแห่งการเริ่มความ-

๑๕๑๕ ๖๖๓.๓.๓.๖๑๕

^๑ ปปญจสุทณี. องคุตฺตตรนิกายฎกฺกถา.
๑/๕๖๖, ขุททกนิกายฎกฺกถา อิติวตฺตก.
๑๕๑.

คุณวิไล สีเจริญ
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

"มคฺโค กนฺตพฺโพ โทติ, มคฺโค คโต, กมฺมํ กาทพฺพํ, กมฺมํ กตํ, อปฺมตฺตโก อาพาโธ อฺปนฺโน, คิลานา ฏฺฐโธ โทติ, อจฺริวฏฺฐโธ เกลณฺวา, คามํ วา นิคมํ วา ปิณฺทาย วิจฺรโต น ลมฺติ ลฺลสฺส วา ปณฺตสฺส วา โภชนสฺส ยาวตฺถํ ปาริปุรี, ลมฺติ ฯเปฯ ปาริปุรีนฺ"ติ เอวํ วุตฺตานิ เอตานิ อนฺรูป- ปจฺจเวกฺขณาสหิตานิ อฏฺฐ วริยารมภวตฺถุณี, ตมฺลกาณิ วา ปจฺจเวกฺขณานิ.

เพียร ในการกระทำกุศล มีสังเวกวัตถุ ๘ เป็นเบื้องต้นเป็นปทัฏฐาน.

วัตถุแห่งการเริ่มความเพียร ๘ ประกอบด้วยการพิจารณาที่สมควรเหล่านี้ ที่ท่านกล่าวไว้อย่างนี้ว่า "มรรคควรถึง ๑ ได้ถึงมรรคแล้ว ๑ กรรมควรทำ ๑ ได้ทำกรรมแล้ว ๑ อาพาธเล็กน้อยเกิดขึ้นแล้ว ๑ หายจากความเจ็บไข้ ๑ หายจากความเจ็บไข้แล้วไม่นาน เมื่อเที่ยวบิณฑบาตไปยังบ้านหรือนิคม ย่อมไม่ได้โภชนะที่เส้าหมองหรือประณีต บริบูรณ์พอแก่ความต้องการ ๑ ย่อมได้โภชนะที่เส้าหมอง หรือประณีตบริบูรณ์พอแก่ความต้องการ ๑" หรือการพิจารณาซึ่งมีวัตถุแห่งการเริ่มความเพียรนั้นเป็นมูล.

๔๖๒. อตฺตนา อนฺปาเลตพฺพานํ สหชาตมฺมานํ อนฺपालนํ ชีวิตสฺส พฺยาปาโร, ตณฺจ เนสํ ชีวนนฺติ ตํ ตสฺส การณภาวํ ปุรฺกชิตฺวา^๑ วุตฺตํ "ชีวนฺติ เตนา"ติ. ตมฺปิ

๔๖๒. การตามรักษาสหชาตธรรม ที่ตนจะพึงตามรักษา เป็นหน้าที่ของชีวิต, ก็ การตามรักษานั้น เป็นเหตุเป็นอยู่แห่ง สหชาตธรรมเหล่านั้น เพราะเหตุนั้น การ

^๑ ฉ. ปุรฺกชิตฺวา.

จสฺส อตฺตโต ชีวนเมวาทิ อาท "ชีวนมตฺตเมว
วา ตฺน"ติ.

ตามรักษานั้น ท่านจึงกล่าวมุ่งถึงชีวิต
นั้นเป็นเหตุว่า "เป็นเหตุเป็นอยู่". อนึ่ง
แม้การตามรักษานั้น ของชีวิตนั้น โดยความ
หมายก็คือความเป็นอยู่นั่นเอง เพราะเหตุ
นั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "อีกอย่างหนึ่ง
ชีวิตนั้นเป็นเพียงความเป็นอยู่เท่านั้น".

๔๖๓. อาธิยตีติ จเปติ. อวิสารो
อตฺตโน เอว อวิสรณสภาโว. อวิกฺเขโป
สมฺปยุตฺตทานํ ฌมฺมานํ อวิกฺขิตฺตตา. เยน
สมฺปยุตฺตตา อวิกฺขิตฺตตา โทนฺติ, โส ฌมฺโม
อวิกฺเขโปติ. อรูปสมลฺกฺขณสฺส วิกฺเขปสฺส
ปฏฺิปกฺขตายน จิตฺตสฺส อุปสมนากาเรน
ปจฺจบุตฺติภูจตีติ อุปสมปจฺจบุตฺติภาโน. วิเสสโตติ
เยภฺยฺเยน. สุขวิริทฺโตปิ หิ อตฺถิ สมฺมาตีติ.
ทีปจฺจจินฺทสฺสเนน สนฺตานุจฺฉิตฺติภาวํ สมฺมาตีสฺส
ทสฺเสตี.

๔๖๓. บทว่า อาธิยตี แปลว่า ย่อม
ตั้งไว้. อวิสารो แปลว่าความไม่พฺล่านไป
ได้แก่สภาวะ คือความไม่พฺล่านไปของตน
(สมาธิ)นั่นเอง. อวิกฺเขโป แปลว่าความ
ไม่พฺงไป ได้แก่ความที่สมฺปยุตฺตรรรมทั้งหลาย
ไม่พฺงช่าน. ธรรมที่เป็นเหตุให้สมฺปยุตฺตรรรม
ไม่พฺงช่าน ก็ชื่อว่า อวิกฺเขโป แปลว่า
ธรรมที่เป็นเหตุไม่ให้พฺงช่านแล. สมฺมาตีติ
ย่อมเข้าไปตั้งอยู่เฉพาะด้วยอาการ คือ
ความเข้าไปสงบแห่งจิต เพราะความเป็น
ปฏิภักซ์ต่อความพฺงช่าน มีความไม่เข้าไป
สงบเป็นลักษณะ เพราะเหตุนั้น สมฺมาตีนั้น
ชื่อว่า อุปสมปจฺจบุตฺติภาโน แปลว่า มีความ

คุณวิไล ลีเจริญ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๕
๖
๗
๘
๙
๑๐
๑๑
๑๒
๑๓
๑๔
๑๕
๑๖
๑๗
๑๘
๑๙
๒๐
๒๑
๒๒
๒๓
๒๔
๒๕
๒๖
๒๗
๒๘
๒๙
๓๐
๓๑
๓๒
๓๓
๓๔
๓๕
๓๖
๓๗
๓๘
๓๙
๔๐
๔๑
๔๒
๔๓
๔๔
๔๕
๔๖
๔๗
๔๘
๔๙
๕๐

เข้าไปสงบเป็นปัจจุภูฐาน. คำว่า โดย
วิเสส ความว่า โดยมาก. จริงอยู่ สมาธิ
แม้เว้นสุข ก็ยังมีอยู่แล. ท่านอาจารย์แสดง
ความที่สมาธิมีความตั้งอยู่ โดยการสืบทอดกัน
ด้วยอุทาหรณ์คือเปลวไฟ.

๔๖๔. สททนต์ติ เอตายาติ สททนต์-
กิริยาย ปวตฺตมานานํ ฌมฺมานํ ตตฺถ
อาธิปจฺจยาภาเวน สทฺธาย ปจฺจยตํ ทสฺเสติ.
ตสฺสา หิ ฌมฺมานํ ตถาปจฺจยาภาเว สติ
ปุกฺกโล สทฺทนต์ตี โวหาโร โทติ. สทฺทนต์
สทฺธเยยวตฺถโน ปตฺติยานํ, ตํ ลกฺขณํ
เอติสฺสาติ สทฺทนต์ลกฺขณา.

๔๖๔. ท่านอาจารย์ย่อมแสดงความที่
ศรัทธาเป็นปัจจัยแก่ธรรมทั้งหลาย อันเป็น
ไปอยู่ ด้วยกิริยาคือความเชื่อ โดยความ
เป็นใหญ่ในธรรมเหล่านั้นว่า สททนต์ติ
เอตาย แปลว่าธรรมชาติเป็นเหตุเชื่อ.
จริงอยู่ เมื่อความที่ศรัทธานั้น เป็นปัจจัย
อย่างนั้น แก่ธรรมทั้งหลายมีอยู่ ก็ย่อมจะมี
โวหารว่าบุคคลย่อมเชื่อ. ความเชื่อได้แก่
การดำเนินไป ด้วยการถึงวัตถุที่ควรเชื่อ,
ความเชื่อนั้น เป็นลักษณะของศรัทธา
เหตุนี้ ศรัทธาชื่อว่า สททนต์ลกขณา
แปลว่ามีความเชื่อเป็นลักษณะ.

โอบปนลกขณาติ อนุปวิสิตฺวา เอวเมตฺนติ บทฺว่า โอบปนลกขณา ความว่า มีการ
กปนลกขณา. กาลสฺสียมลํ วิธเมตฺวา เข้าไปตามกำหนดว่า นี้เป็นอย่างนี้เป็น

คุณวิไล ลีเจริญ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

สมฺปยุตฺตานํ, ปุคฺคสฺเสว วา ปสาทนํ ลักษณะ. การขจัดมลทินมีความชุ่มมัวและทำ
 อนาวิลภาวกรณํ รโส เอติสฺสาติ ปสาทนรสา. สมฺปยุตฺตรรรม หรือทำบุคคลอย่างเดียวกันให้ใส
ปกฺขนฺทนํ อธิมุจฺจนวเสน อารมฺมณสฺส คือกระทำความไม่ชุ่มมัวเป็นรสแห่งศรัทธา
 อนุปวิสนํ. อกาลุสฺภาโว อกาลุสฺสึยฺ, เหตุนี้ ศรัทธาจึงชื่อว่า มีอันทำให้ใสเป็น
 อนาวิลภาโวติ อตฺโถ. รส. ความแล่นไป คือความเข้าไปสู่อารมณ์
 ด้วยอำนาจการน้อมใจไป. อกาลุสฺภาโว
 เป็น อกาลุสฺสึยฺ, มีความหมายว่า ความไม่
 ชุ่มมัว.

ปสาทนํยฺญฺจาเนสฺส ปสาทวิปริตํ อกุสลํ อกุสลที่ตรงกันข้ามกับความเลื่อมใส ใน
 อสฺสทฺธิยํ มิจฺฉาธิมุตฺติ จ, ตปฺปจฺจนํโกว ฐานะอันเป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใส ชื่อว่า
 ปสาทญฺโตะ วตฺตुकฺโต นิจฺฉโย อธิมุตฺติ, น อสฺสทฺธิยะ และมิจฺฉาธิมุตฺติ การตัดสิ้นใจอัน
 เยวปนกาธโมกฺโข. รตนตฺตยํ กมฺมํ ไปในวัตถุ ที่เป็นความเลื่อมใสอันเป็นข้าศึก
 กมฺมผลณฺจ สทฺเชยฺยวตฺต. สบฺปริสฺสํเสวน- ต่ออสฺสทฺธิยะและมิจฺฉาธิมุตฺติเทียว ชื่อว่า
 สทฺธมฺมสฺสวณโยนิโสมนสิการธฺมฺมานุธฺมฺมปฏิ- อธิมุตฺติ ไม่ใช่อธิโมกข์เยวปนกเจตสิก.
 ปตฺติโย โสตาปตฺติยฺกานิ. กุสลธฺมฺมานํ พระรัตนตรัย กรรมและผลแห่งกรรม ชื่อว่า
 อาทาเน หตฺถํ วิย, สทฺพสมฺปตฺติสมฺปทาเน วตฺตอันควรเชื่อ. สบฺปริสฺสํเสวน การคบ
วิตฺตํ วิย, อมตฺกสิผลผลเน พีชํ วิย ทญฺจพฺพา. สัตบุรุษ ๑ สทฺธมฺมสฺสวณ การฟังธรรม ๑
 โยนิโสมนสิการ การทำไว้ในใจด้วยอุบาย
 อันแยบคาย ๑ ธฺมฺมานุธฺมฺมปฏิปตฺติ การ
 ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ๑ ชื่อว่า

คุณสงวนศรี นิธาคกร

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

โศตาทัตติยังคะ. ฟังเห็นศรัทธาว่าเปรียบ
เหมือนอย่างมือ ในการถือเอากุศลธรรม
ทั้งหลายว่า เปรียบเหมือนอย่างทรัพย์
เครื่องปล้ำใจ ในการมอบให้ซึ่งสมบัติ
ทั้งปวง, ว่าเปรียบเหมือนอย่างพืช ในการ
เผด็จผลแห่งการทำนาคืออมตะ.

๔๖๕. สรนติ เอตยาติ สรณกิริยาย
ปวตฺตมานานํ ฌมฺมานํ ตตฺถ อาธิปจฺจภาเว
สตียา ปจฺจยตํ ทสฺเสตี. ตสฺสา หิ ฌมฺมานํ
ตถาปจฺจภาเว สตี คํสมฺมุคฺคิบุคคลโล สรตฺตี
โวหาโร โหตี. อุตฺเท อลาพุ วีย ปิลวิทฺวา
คนฺตุ อทตฺวา ปาสาณสฺส วีย นิจฺจลสฺส
อารมฺมณสฺส ฌปนํ สรณํ อสมฺมุฏฺจตากรณํ
อปีลาปนํ.

๔๖๕. ท่านอาจารย์แสดงความที่สติ
เป็นปัจจัยแก่ธรรมทั้งหลายที่เป็นไปอยู่ ด้วย
กิริยาก็คือความระลึกได้ โดยความเป็นใหญ่
ในธรรมเหล่านั้นว่า สรนติ เอตยา แปลว่า
ธรรมชาติเป็นเหตุระลึก. จริงอยู่ เมื่อ
ความที่สตินั้น เป็นปัจจัยอย่างนั้น แก่ธรรม
ทั้งหลายมีอยู่ ก็ย่อมจะมีโวหารว่า บุคคลผู้
มีความพร้อมเพรียงด้วยสตินั้น ย่อมจะระลึก
ได้. การไม่ให้ล่องไปเหมือนน้ำเต้าในน้ำ
แล้วหยุคอารมณ์ให้ตั้งไว้เหมือนกับหิน ชื่อว่า
เป็นความระลึก ได้แก่การทำไม่ให้พันเพื่อน
ชื่อว่า ความไม่เลื่อนลอย.

คุณพรชัย ขยาศิวณีย์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

สมุโสปัจจนิกั กิจจํ อสมโมโส, น สมุโสภาวมตฺตํ. "สตารกฺเขน เจตสา"^๑ ติ วจนโต อารกขปจฺจปฏฺฐานา. อณฺเฑโต อากนฺตฺวา จิตฺตวิสเย อภิมุโข ภวติ เอตยาชาติ วิสยาภิมุขภาโว, สติ. สติยา วตฺตภูตา กายาทโยว กายาทิสติปฏฺฐานานิ, สติ เหว วา ปุริมา ปจฺจิมาย ปทฏฺฐานํ.

กิจที่เป็นข้าศึกต่อความผันเพี้ยน ชื่อว่า ความไม่ผันเพี้ยน, ไม่ใช่เป็นเพียงความไม่ผันเพี้ยน. ชื่อว่า มีความคุ้มครองใจไว้ ได้เป็นปัจจุปัฏฐาน เพราะมีพระบาลีว่า "มีใจที่สติคุ้มครองไว้อยู่". ธรรมที่มาจาก อื่นมุ่งหน้าไปในอารมณ์ของจิต ย่อมมีได้ด้วย ธรรมชาตินี้ เหตุนั้น ธรรมชาตินี้ ชื่อว่า มีความเป็นเหตุมุ่งหน้าต่ออารมณ์, ได้แก่ สติ. ธรรมทั้งหลายมีกายเป็นต้นนั้นแหละ เป็นที่ตั้งแห่งสติ ชื่อว่า สติปัฏฐานมีกาย เป็นต้น อีกอย่างหนึ่ง สติที่เกิดก่อนนั้นเอง เป็นปัฏฐานของสติที่เกิดภายหลัง.

๔๖๖. กายทฺจจริตาทีหิ เหตุมฺหิ กรณฺวณํ. หิริยตีติ ลชฺชากาเรน ชิกฺขุณฺตี. เตหิเยวาทิ กายทฺจจริตาทีหิเยว. โอดตฺตปฺปตีติ อุพฺพิชฺชตี. หิริ ปาปธมฺเม कुณํ วิย ปสฺสณฺตี ชิกฺขุณฺตีติ อาท "ปาปโต ชิกฺขุณฺนลภฺชณา

๔๖๖. บทว่า กายทฺจจริตาทีหิ เป็น ตติยาวิภคฺติลงในเหตุ. บทว่า หิริยตี แปลว่า ย่อมเกลียดโดยอาการคือความ รังเกียจ. บทว่า เตหิเยว โยค กาย- ทฺจจริตาทีหิ นั้นเอง. บทว่า โอดตฺตปฺปตี

^๑ ที. ปา. ๑๑/๒๘๕, อง. ทสก. ๒๔/๓๒.

หิริ"ติ. โอตตปป์ เต อุณห์ วย ปสฺสนฺตํ
 ตโต อุตตสฺสตีติ วุคฺคํ "อุตตาสลฺกขณฺ"
 โอตตปฺปนฺ"ติ.

วุคฺคปฺปการเณนาติ ลชฺชากาเรน, อุตตาสากาเรน
 จ. อุตตการวปทฺฏจฺจนา หิริ อชฺฌตฺต-
 สมฺภูจฺจนาตาย, อุตตาทิปตีตาย จ. ปรรการว-
 ปทฺฏจฺจนา โอตตปป์ พหิทฺธาสมฺภูจฺจนาตาย,
 โลกาทิปตีตาย จ. ตเมวตฺถํ ปากฺกฏฺตรํ กาคฺคํ
 "อุตตานณฺหิ"ติอาทิ วุคฺคํ. อชฺฌตฺต-
 สมฺภูจฺจนาทิตา จ หิริโอตตปฺปนํ ตตฺถ ตตฺถ
 ปากฺกฏภาเวน วุคฺคา, น ปเนเตสฺส กทาจิ
 อณฺณมณฺณวิปฺโยคา. น หิ ลชฺชนํ นิพฺภยํ,
 ปาปภยํ วา อลชฺชนํ อตฺถิติ.

แปลว่าย่อมหวาดเสียว. หิริเห็นบาปธรรม
 ทั้งหลายเหมือนอย่างคูด้อมเกลียด เพราะ
 ฉะนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "หิริมีความ
เกลียดบาปเป็นลักษณะ". โอตตปป์ เห็น
 บาปธรรมเหล่านั้นเหมือนของร้อน ย่อม
 สะดุ้งกลัวแต่บาปธรรมนั้น เพราะเหตุนี้
 ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "โอตตปป์ มี
ความสะดุ้งกลัวเป็นลักษณะ".

คำว่า ด้วยประการที่ได้กล่าวไว้แล้ว คือ
 ด้วยอาการคือความรังเกียจ และด้วย
 อาการคือความสะดุ้งกลัว. หิริชื่อว่า มี
ความเคารพตนเป็นปทัฏฐาน เพราะมีเหตุ
 ภายในเป็นสมุฏฐาน และเพราะความเป็น
 อุตตาทิปตี. โอตตปป์ ชื่อว่า มีความ
เคารพผู้อื่นเป็นสมุฏฐาน เพราะมีเหตุ
 ภายนอกเป็นสมุฏฐาน และเพราะความเป็น
 โลกาทิปตี. เพื่อจะทำเนื่อความนั้นนั้นแหละ
 ให้ปรากฏชัด ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า
 "อุตตานณฺหิ" เป็นต้น. ก็ความที่หิริ-
 โอตตปป์ มีเหตุภายในเป็นสมุฏฐาน เป็นต้น

คุณพรชัย ขยาคิวณฺย

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ท่านกล่าวไว้โดยความที่หิริโศตทัพบะปรากฏชัด ในที่นั้น ๆ, แต่ทำไมกล่าวไว้ เพราะหิริและโศตทัพบะเหล่านี้แยกกันและกัน ในกาลบางครั้งบางคราวไม่. จริงอยู่ ความรังเกียจที่ไม่มีควมกลัว หรือความกลัวบาปที่ไม่มีควมรังเกียจ จะมีอยู่ก็หาไม่ได้แล.

โลกपालกาคิ เอตถ "เทวเม ภิกขเว สุกกามา โลกํ ปาเลนตี"^๑ สุตตปทํ อตฺตาทิปีติโลกาทิปีติภาเว จ "โส อตฺตานิเยว อธิปตี กริตฺวา, โส โลกํเยว อธิปตี กริตฺวา"^๒ จ สุตตปทานิ อาทริตฺวา วตฺตพฺพานิ.

ควรชักเอาบทพระสูตรว่า "คูกรภิกษุทั้งหลาย กุศลธรรมทั้ง ๒ นี้ ย่อมคุ้มครองโลก" และควรชักเอาบทพระสูตรว่า "เขาทำตนเท่านั้นให้เป็นใหญ่" ในความเป็นอัตตาทิปีติ และว่า "เขาทำโลกเท่านั้นให้เป็นใหญ่" ในความเป็นโลกาทิปีติ มากล่าวไว้ในคำว่า ธรรมเป็นโลกบาล นี้.

๔๖๗. ยสฺมา โลกปฏิกฺโข อโลโกติเย ธมฺมา เตน สมฺปยุตฺตา, ตํสมฺมุคฺคิโน วาสตฺตา เตน น ลุพฺพนฺติ, สยํ กทาจิ"^๓ น

๔๖๗. ธรรมที่เป็นข้าศึกต่อโลกะชื่อว่า อโลกะ เหตุนั้น ธรรมเหล่าใดประกอบด้วย อโลกะนั้น หรือว่าเหล่าสัตว์ผู้มีความพร้อม-

^๑ องฺ. ทุก. ๒๐/๖๖, ขุ. ส. ๒๔/๒๔๗.

^๒ องฺ. ติก. ๒๐/๑๘๗-๑๘๘.

^๓ โป. สยมฺปิ กทาจิ.

ลพฺภเตว, อํตฺตโต วา อลฺพฺภนากาโร เอว จ
 โทติ, ตสฺมา วุตฺตํ "น ลพฺภนฺตี"ติอาที.
 เอเสว นโยติ "น ทุสฺสนฺติ เตนา"ติอาทีนา
 การกตฺตยโยชนํ อตีหิสฺติ. อเคโร อภิษณฺ
 อนภิกงฺชนํ.

อลคฺคภาโว อนาสตฺตตา. อปริกฺคโท กสฺสจ
 วตฺตโน มมตฺตวเสน อสงฺกโท. อนลฺลโน
 ภาโว อธิปฺปาโย เอตฺตสฺสาติ อนลฺลนภาโว.
 เอวณฺที อุปมาย สเมติ.

๔๖๘. จณฺทิกสฺส ภาโว จณฺทิกกํ,
 โกโป. ตปฺปฏฺิปกฺโข อจณฺทิกกํ, อพฺยาปาโท.

เพรียง ค้วยธรรมเหล่านั้น ก็ไม่โลกค้วย
 อโลภะนั้น ตัวอโลภะเองก็ไม่โลกเลย แม้
 ในกาลไหน ๆ หรือว่าโดยเนื้อความ ได้แก่
 อาการคือความไม่โลภนั้นเอง เพราะฉะนั้น
 ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "ย่อมไม่โลภ"
 เป็นต้น. คำว่า มีนัยนี้แหละ ท่านอาจารย์
 แสดงต่อไป ถึงการประกอบกรทัง ๓
 ค้วยคำว่า "น ทุสฺสนฺติ เตน" เป็นต้น.
อเคโร แปลว่าความไม่กำหนด ได้แก่ความ
 ไม่หวังอย่างยิ่ง.

อลคฺคภาโว แปลว่าภาวะที่ไม่ติดอยู่.
อปริกฺคโท แปลว่าไม่หวงแหน ได้แก่การ
 ไม่ยึดถือวัตถุอะไร ๆ ว่าเป็นของของเรา.
 ความประสงค์ของผู้ไม่ติดอยู่ มีอยู่แก่บุคคลนี้
 เหตุนี้ บุคคลนี้ ชื่อว่า อนลฺลนภาโว
 แปลว่า ผู้มีความประสงค์ของผู้ไม่ติดอยู่.
 อย่างนี้แหละ จึงจะสมกับคำอุปมา.

๔๖๘. ภาวะของบุคคลผู้ร้าย ชื่อว่า

จณฺทิกกํ แปลว่าความร้าย, ได้แก่ความ

คุณหญิงสุภัทรา สิงหลกะ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อวิโรธ อวิคฺคโ. อนุกุลมิตโต อนุวตฺตโก.
วินยรสติ วินยรส. โสम्मภาโว เมชฺชนวเสน
หิลาทนียตา.

โกธ. ธรรมอันเป็นปฏิปักษ์ต่อความร้าย
นั้น ชื่อว่า อจตฺติกกั แปลว่าความไม่ร้าย,
ได้แก่อัพยาพาหะ. อวิโรธ แปลว่าความ
ไม่ถ้อผิด ได้แก่ความไม่แก่งแย่งกัน. อนุกุล-
มิตโต แปลว่ามิตรผู้อนุกุล ได้แก่มิตรผู้
คล้อยตาม. บทว่า วินยรส ความเท่ากับ
วินยรส แปลว่ามีการกำจัด(ความอาฆาต)
เป็นรส. โสम्मภาโว แปลว่าความเยือก-
เย็น ได้แก่ความให้สำราญใจด้วยอำนาจ
ความรัก.

๔๖๙. ฌมฺมานั โย โย สภาโว
ยถาสภาโว, ตสฺส ตสฺส ปฏิวิชฺฌนั ยถา-
สภาวปฏิเวธ. อกฺขลิตํ อวิรชฺฌิตฺวา ปฏิเวธ
อกฺขลิตปฏิเวธ. วิสยสฺส โอบาสนั ทปฺปฏิจ-
ฉาทกสมฺโมทนุทธการวิธมนั วิสโยภาสนั.
กคฺคจปิ วิสเย อสมฺมุทนากาเรเนว
ปจฺจุปตฺติจฺจติ, สมฺโมทปฺปฏิปกฺขตาย วา ตทภาวึ
ปจฺจุปฏฺจเปตฺตีติ อสมฺโมทปจฺจุปฏฺจจาโน.

๔๖๙. ยถาสภาโว มีวิเคราะห์ว่า
ฌมฺมานั โย โย สภาโว ยถาสภาโว
สภาวะใด ๆ แห่งธรรมทั้งหลาย ชื่อว่า
ยถาสภาโว แปลว่าสภาวะอย่างไร ถือเอา
ความว่าตามสภาวะ, การแทงตลอดสภาวะ
อย่างไหน ๆ ชื่อว่า ยถาสภาวปฏิเวธ
แปลว่า การแทงตลอดสภาวะอย่างไร.
อกฺขลิตํ ความเท่ากับ อวิรชฺฌิตฺวา เข้ากับ
ปฏิเวธ แปลว่าความแทงตลอดอย่างไม
ผิดพลาด ชื่อว่า อกฺขลิตปฏิเวธ แปลว่า

ความแทงตลอดอย่างไม้ผัดปลาเด. การส่อง
 อารมณั้ ได้แก่การกำจัดความมืดคือสัมโมหะ
 อันปกปิดอารมณั้ นั้น ชื่อว่า วิสโยภาสนั้
 แปลว่าการส่องอารมณั้. ที่ชื่อว่า อสมโมห-
ปัจจุฎฐาน แปลว่ามีอสมโมหะเป็น
 ปัจจุฎฐาน เพราะความหมายว่าเข้าไป
 ตั้งไว้เฉพาะ โดยอาการคือความไม่หลง
 พร้อมในอารมณั้แม้ไหน ๆ นั้นเอง หรือ
 ว่า ยังความไม่มีแห่งสัมโมหะนั้นให้เข้าไป
 ตั้งไว้เฉพาะ เพราะความเป็นปฏิพัคข์ต่อ
 สัมโมหะ.

สพพกุสลานั้ มุลฎฐาติ สพเพสั้ จตุฎฐมิกกุสล-
ธมมานั้ สุปะติฎฐิตฎฐาวสาธเนน ปะติฎฐาฎฐา,
น เตสั้ กุสลฎฐาวสาธเนน. ยถิ หิ เตสั้
กุสลฎฐาโว กุสลมุลปะฎฐิตฎฐา สียา, เอวั สติ
ตัสสมุฎฐานรุปะสุ เหตุปะจุฎฐตา น สียา. น
หิ เต เตสั้ กุสลาฎฐาวั สวาเชนุติ, น จ
ปะจุฎฐา น โหนติ.

คำว่า เป็นมุลแห่งกุสลธรรมทั้งหมด ความว่า
 เป็นที่ตั้งอาคัษั้ โดยให้สำเร็จความที่กุสล
 ทั้งหมด คือกุสลธรรมที่เป็นไปในฎฐมิ ๔ ตั้ง
 อยู่ด้วยคือ, หาใช้โดยการยังกุสลธรรม
เหล่านั้น ให้สำเร็จความเป็นกุสลไม่.
 เพราะถ้าความที่ธรรมเหล่านั้นเป็นกุสล พึง
 เป็นธรรมที่เนื่องด้วยกุสลมุลไซรั้, เมื่อเป็น
 อย่างนั้น ความที่กุสลธรรมเหล่านั้นเป็น
 เหตุปัจจุฎฐ ในรูปที่มีธรรมที่เนื่องด้วย

คุณหญิงสุภัทรา สิงหลกะ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

กุศลธรรมนั้นเป็นสมุฏฐาน ก็จะไม่พึงมี.
แท้จริง กุศลธรรมเหล่านั้น จะยังความเป็น
กุศลเป็นต้น ให้สำเร็จแก่กุศลธรรมเหล่านั้น
ก็หามิได้ และจะไม่เป็นปัจจัยก็หามิได้.

วุตตญเอหติ "เหตุ เหตุสมปยุตตกานํ ฐมมานํ
คํสมุฏฐานานญจ รูปานํ เหตุปัจจุเณ
ปัจจุโย"ติ^๑ ยถา จ กุสลภาโว, เอว
อพฺยากตภาโวปี อพฺยากตมูลปฺปฏิพฺทฺโธ น^๒
ลียา. ตถา สติ อเหตุกจิตฺตานํ อพฺยากตภาโว
เอว น ลียา อกุสลเสสฺ จ ยตถ เอกํเยว
มูลํ, ตสฺส อกุสลภาโว น ลียา, อุกฺขมฺปิ
โทคติเยว.

สมจริงดังพระพุทธวจนะ ที่ตรัสไว้ดังนี้ว่า
"เหตุ ๖ เป็นปัจจัย โดยเป็นเหตุปัจจัย
แก่ธรรมทั้งหลายที่สัมปยุตกับเหตุ และแก่รูป
ทั้งหลาย ที่เกิดจากธรรมอันสัมปยุตกับเหตุ
นั้น". เหมือนอย่างว่า แม้ความที่อัพยากต-
ธรรมเป็นธรรมที่เนื่องกับอัพยากตมูล ก็จะไม่
พึงมีเหมือนความเป็นกุศลธรรม ฉะนั้น,
เมื่อเป็นเช่นนั้น อเหตุกจิตก็จะเป็น
อัพยากตธรรมได้เลย ส่วนในฝ่ายอกุศลจิต
ทั้งหลาย อกุศลจิตดวงใดมีมูลเดียวเท่านั้น,
อกุศลนั้น ก็จะไม่พึงเป็นอกุศล, จะต้องมีทั้ง
๒ มูล จึงจะเป็นอกุศล.

^๑ อภ. ป. ๔๐/๑.

^๒ ฉ. นสทโท นตฺถิ.

คุณหญิงสุภัทรา สิงหลกะ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ตสฺมา น มุลปฺปฏิพฺพโธ กุสลาทิภาโว, อถโข
โยนิโสมนสิการาทิปฏิพฺพโธ. เตสมฺปน
สุปฺติฏฺฐิตภาวสาธนานิ มุลานํติ คเหตุพฺพ.

เพราะฉะนั้น ความเป็นกุศลเป็นต้น ก็จะไม่เนื่องกับมูล, โดยที่แท้แล ความเป็นกุศลเป็นต้น เป็นธรรมที่เนื่องกับโยนิโสมนสิการเป็นต้น. แต่นักศึกษาควรถือเอาความว่าเป็นมูลที่ให้สำเร็จความที่กุศลธรรมเหล่านั้นตั้งมั่นด้วยดี.

๔๖๐. ปัสสฺมณํ ทรณฺวปฺสโม. กาย-
สทฺโท สมฺหาวจํ, โส จ โข เวทนา-
ทิกฺขณฺธตฺตยวเสนาคี อาท "กาโยติ เจตฺถ
เวทนาทโย ตโย ขนฺธา"ติ. เตเนวาท "ตตฺถ
กตมา ตสฺมี สมเย กายปฺปสฺสทฺธิ โทติ ? ยา
ตสฺมี สมเย เวทนาทิกฺขณฺธสฺสา"^๑ติอาท.

๔๖๐. ความระงับ ได้แก่ความเข้าไปสงบความกระวนกระวาย. กายศัพท์เป็นศัพท์บอกถึงเนื้อความว่าประชุม และกายศัพท์นั้นแลเกี่ยวกับชั้น ๓ มีเวทนาชั้นเป็นต้น เพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "ก็ชั้น ๓ มีเวทนาเป็นต้น ชื่อว่ากายในที่นี้". ด้วยเหตุนี้แหละ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า "ในบรรดาธรรมเหล่านั้น กายปัสสทธิ มีในสมัยนั้นเป็นใจ ? ได้แก่ความสงบแห่งเวทนาชั้น ในสมัยนั้นอันใด" ดังนี้เป็นต้น.

^๑ อภี. ลี. ๓๔/๑๗.

ทรโถ สารมโภ, โทมนสฺสปลฺจฺยานํ
อุทฺตจฺจาติกาณํ กิเลสํ, ตถาปวตฺตฺตาณํ วา
จตฺตุนํ ขนฺธานํ เอตํ อธิวจฺนํ. ทรถํ นิมฺมทฺทเนน
ปริพาหปริปฺพณฺทวิริทโต สีติภาโว อปฺริ-
พฺพณฺสีติภาโว. อุทฺตจฺจปฺปชานา กิเลสา
อุทฺตจฺจาติกิเลสา, อุทฺตจฺจํ วา อาที กตฺวา
สพฺพกิเลสํ สงฺกณฺทาติ. เสเสสฺสปี เอเสว
นโย.

ความกระวนกระวาย ได้แก่ความวุ่นวาย-
ใจ, คำนี้เป็นชื่อของกิเลสที่มากไปด้วย
อุทฺตจฺจจะ อันเป็นปัจจัยแก่โทมนัส, อีก
อย่างหนึ่ง คำนี้เป็นชื่อแห่งชั้นธ ๔ อันเป็น
ไปอย่างนั้น. ความเย็นที่ วนจากความ
กระวนกระวายคือความเร่าร้อน ด้วยการ
บีบความกระวนกระวายออกไป ชื่อว่า
ความเย็น โดยไม่มีความกระวนกระวาย.
กิเลสทั้งหลายมีอุทฺตจฺจจะเป็นประธาน ชื่อว่า
อุทฺตจฺจาติกิเลส แปลว่ากิเลสมีอุทฺตจฺจจะ
เป็นเบื้องต้น, อีกอย่างหนึ่ง ท่านอาจารย์
รวมเอากิเลสทั้งหมด โดยทำอุทฺตจฺจจะ
เป็นต้นเข้าไว้. แม้ในบทที่ เหลือก็มี นัย
นี้ แหละ.

ครุภาโว ทฺนฺธตา, ถีนมิทฺธาติกาณํ
ตถาปวตฺตฺตาณํ วา จตฺตุนํ ขนฺธานเมตํ อธิวจฺนํ.
ทฺนฺธตายน ปฏฺิปกฺโข อทฺนฺธตา, น ทฺนฺธตายน
อภาวมตฺตํ.

ความหนัก ได้แก่ความอึดอาด,
คำว่า ความหนัก นี้ เป็นชื่อของกิเลสที่ยัง
ไปด้วยถีนมิทฺธะ หรือเป็นชื่อของชั้นธทั้ง ๔
ที่เป็นไปอย่างนั้น. ธรรมอันเป็น ปฏิปักษ์ต่อ
ความอึดอาด ชื่อว่า ความไม่อึดอาด,

คุณหญิงสุภัทรา สิงหลกะ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ใช้ว่าจะไม่มีความอึดอัดอย่างเคียว ก็หา
มิได้.

ถุทธภาโว ณฺโภ, ทุฏฐิมาณาธิกานัน
ตปฺปธานานัน วา จตุนัน ขนุชานเมตฺ นามัน.
ถุทธภาวนิมมทฺทนโต เอว กตฺถจิ อารมฺมณเณ
อปฺปฎิทากาเรน ปจฺจุปฏิตฺฐนฺตติ, สมฺปยุตฺตทานัน
วา ตตฺถ อปฺปฎิฆาตํ ปจฺจุปฏฺฐาเปณตฺตติ
อปฺปฎิฆาตปจฺจุปฏฺฐานา.

ความแข็ง ชื่อว่าความกระด้าง,
คำว่า ความกระด้างนี้ เป็นชื่อของกิเลสที่
ยิ่งไปด้วยทริฐและมานะ หรือเป็นชื่อของ
ขันธ ๔ อันมีความกระด้างนั้นเป็นประธาน.
ชื่อว่า มีความไม่ขัดข้องเป็นปัจจุปัฏฐาน
เพราะความหมายว่า ย่อมปรากฏ โดย
อาการไม่ขัดข้องในอารมณ์อะไร ๆ เลย
เพราะการบีบความกระด้างออกไป หรือว่า
ยังความไม่ขัดข้องในอารมณ์ ให้เข้าไปตั้ง
เฉพาะต่อสัมปยุตธรรมทั้งหลาย.

กมฺมณิ สาธุ กมฺมณฺณํ, น กมฺมณฺณํ
อกมฺมณฺณํ, ตสฺส ภาโว อกมฺมณฺณภาโว,
ทานสึลาทิปฺปญฺญกิริยาณํ อโยคฺยุตา. อตฺถโต
กามจฺจนฺทาทีสุงฺกิเลสธมฺมา, ตปฺปธานา วา
จตฺตาโร อกฺุสลกฺขณฺธา. กมฺมณฺณภาเวเนว
สมฺปนฺนากาเรน^๑ อารมฺมณสฺส คหณัน

ความสำเร็จประโยชน์ ในการงาน
ชื่อว่า กมฺมณฺณํ แปลว่า ความสำเร็จใน
การงาน, ไม่ใช่ความสำเร็จประโยชน์ใน
การงาน ชื่อว่า อกมฺมณฺณํ แปลว่า ไม่ใช่
สำเร็จประโยชน์ในการงาน, ภาวะแห่ง
ความไม่ใช่สำเร็จประโยชน์ ในการงานนั้น

^๑ ส. สมฺปนฺนากาเรน.

อารมณกรณสมบัติ.

ชื่อว่า อกมมณณาโว, ได้แก่ความไม่สมควรในการทำบุญ มีทานและศีลเป็นต้น. โดยใจความ ได้แก่ธรรมคือสังกิเลสมีกามฉันทะเป็นต้น หรืออกุศลขันธทั้ง ๔ มีธรรม คือสังกิเลสมีกามฉันทะเป็นต้นนั้นเป็นประธาน. การถือเอาอารมณ์โดยอาการที่ถึงพร้อม ด้วยภาวะที่สำเร็จประโยชน์แห่งการงานนั่นเอง ชื่อว่า ความถึงพร้อมแห่งการทำอารมณ์.

วุตฺตาวเสสา กามจฺจนฺตาทโย ตเทกฺกุจฺจา จ สงฺกิเลสฺธมฺมา อวเสสนีวรณาทโย. วินิพฺนฺธ- นิมฺมทฺทเนน สุขปฺวตฺตติเหตุตฺยา ปสาทนีย- วตฺตฺตฺสฺ ปสาทาวหา. สฺวณฺณวิสุทฺธิ วียาติ ยถา สฺวณฺณวิสุทฺธิ อปคตกาฬกา อลงฺการวิกติ- วินิโยคกฺขมา, เอวมยฺมฺปิ สงฺกิเลสฺวิคเมน ทิตฺกิริยาวินิโยคกฺขมา.

นิวรรณมีกามฉันทะเป็นต้น และธรรมคือสังกิเลสที่ตั้งอยู่ โดยความเป็นอันเดียวกันกับนิวรรณมีกามฉันทะเป็นต้นนั้น ที่เหลือจากที่กล่าวแล้ว ชื่อว่า กิเลสมีนิวรรณเป็นต้นที่เหลือ. ชื่อว่า นำมาซึ่งความเลื่อมใสในวัตถุเป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใส เพราะเป็นเหตุแห่งความเป็นไปได้โดยง่าย เพราะบีบธรรมที่ถูกกันออกไป. คำว่า เหมือนความหมดจดแห่งทอง ความว่า ความหมดจดแห่งทอง คือที่ปราศจากคราบสีคำ ควรแก่การประกอบเป็นเครื่องประดับชนิดต่าง ๆ ได้

คุณหญิงสุภัทรา สิงหลกะ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

๑๒๓๔๕๖๗๘๙๑๐๑๑๒๑๓๑๔๑๕๑๖๑๗๑๘๑๙๒๐๒๑๒๒๒๓๒๔๒๕๒๖๒๗๒๘๒๙๓๐๓๑๓๒๓๓๓๔๓๕๓๖๓๗๓๘๓๙๔๐๔๑๔๒๔๓๔๔๔๕๔๖๔๗๔๘๔๙๕๐๕๑๕๒๕๓๕๔๕๕๕๖๕๗๕๘๕๙๖๐๖๑๖๒๖๓๖๔๖๕๖๖๖๗๖๘๖๙๗๐๗๑๗๒๗๓๗๔๗๕๗๖๗๗๗๘๗๙๘๐๘๑๘๒๘๓๘๔๘๕๘๖๘๗๘๘๘๙๙๐๙๑๙๒๙๓๙๔๙๕๙๖๙๗๙๘๙๙๑๐๐

ฉันทิ, แม้มันมัญญาทั้ง ๒ นี้ ก็ควรแก้อัน
ประกอบ ในการกระทำประโยชน์เกื้อกูลได้
เพราะความปราศจากสังกิเลส เหมือน
ฉันทิ.

กายจิตตานํ เกลณํ, อสฺสทฺธิยาที,
ตเทกฺกฺกา จ ปาปธมฺมา. เกลณญฺปฏิปกฺโข
อเกลณญํ, ตพฺภาโว ลกฺขณํ เอตาสนฺติ
อเกลณญภาวลกฺขณา. ยถาวุตฺตเกลณญ-
นิมฺมทฺทเนเนว นตฺถิ เอตาสิ อาทินโว โทโส,
น วา เอตา อาทินํ กปณํ วนฺติ ปวตฺตนฺตฺติ
นिरาทินฺวา, เตนากาเรน ปจฺจุปฺตฺติจฺจนฺติ,
ตํ วา สมฺปยุตฺเตสุ ปจฺจุปฺตฺติ
นिरาทินวปจฺจุปฺตฺติจฺจนา.

ความเป็นใช้แห่งกายและจิต ได้แก่
กิเลสมีอัสสัทธิยะเป็นต้น และบาปธรรม
ทั้งหลายอันตั้งอยู่เป็นอันเดียวกันกับกิเลส มี
อัสสัทธิยะเป็นต้นนั้น. ธรรมอันเป็นปฏิปักษ์
ต่อความเป็นใช้ ชื่อว่า อเกลณญํ แปลว่า
ความไม่เป็นใช้, ภาวะความไม่เป็นใช้นั้น
เป็นลักษณะของปาคุณญตา เหตุนี้ปาคุณญตา
เหล่านี้ ชื่อว่า อเกลณญภาวลกฺขณา แปลว่า
มีภาวะคือความไม่เป็นใช้เป็นลักษณะ. ศัพท์
ว่า นिरาทินวปจฺจุปฺตฺติจฺจนา แยกเป็น
นिरาทินว + ปจฺจุปฺตฺติจฺจนา นिरาทินวา มี
วิเคราะห์ ๒ รูป คือ ยถาวุตฺตเกลณญ-
นิมฺมทฺทเนเนว นตฺถิ เอตาสิ อาทินโว
โทโสติ นिरาทินวา แปลความว่า อาทินวะ
ซึ่งแปลว่า โทษไม่มีแต่ปาคุณญตาเหล่านี้

คุณพจน์สนิท สรรสารกิจ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

เพราะบีบเอาความเป็นใช้ ตามที่กล่าวแล้ว
 ออกไปนั่นเอง เหตุนั้น ปากุณฺณตาเหล่านี้
 ชื่อว่า นีราทีนวา แปลว่าไม่มีโทษ, อีก
 วิเคราะห์หนึ่งว่า น เอตา อาทีนํ กปณฺ วนฺติ
 ปวตฺตุนฺตึติ นีราทีนวา แปลว่าปากุณฺณตา
 เหล่านี้ไม่เป็นอาทีนะ ซึ่งแปลว่าไม่เป็น
 กำพรวดเป็นไป เหตุนั้น ปากุณฺณตาเหล่านี้
 จึงชื่อว่า นีราทีนวา แปลว่าไม่เป็นกำพรวด
 เป็นไป, ศัพท์ว่า นีราทีนวปจฺจุปฏฺจนา
 มีวิเคราะห์ว่า เตนากาเรน ปจฺจุปฏฺจนฺตึติ
นีราทีนวปจฺจุปฏฺจนา แปลความว่า
 ปากุณฺณตาเหล่าใด ย่อมปรากฏโดยอาการ
 คือไม่มีโทษ หรือไม่เป็นกำพรวดเป็นไปนั้น
 เหตุนั้น ปากุณฺณตาเหล่านี้ ชื่อว่า นีราทีนว-
ปจฺจุปฏฺจนา แปลว่าปรากฏโดยอาการ
 ที่ไม่มีโทษหรือไม่เป็นกำพรวดเป็นไป อีกนัย-
 หนึ่ง มีวิเคราะห์ว่า ตํ สมฺปยุตฺเตสุ
 ปจฺจุปฏฺจนฺตึติ นีราทีนวปจฺจุปฏฺจนา แปล
 ความว่า ปากุณฺณตาเหล่าใด ย่อมยังอาการ
 ที่ไม่มีโทษหรือไม่เป็นกำพรวดเป็นไปนั้น ให้

คุณพจน์สนิท สรรสารกิจ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

เข้าไปตั้งไว้เฉพาะในสัมปยุตธรรมทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น ปากุณฺฐตาเหล่านั้น ชื่อว่า นिरาทีนวปัจจุปฏฺฐานา แปลว่า ยังอาการที่ไม่มีโทษหรือไม่เป็นกำพร้าว้าเป็นไป ให้เข้าไปตั้งไว้เฉพาะ.

กายสมฺปนฺนํ จิตฺตสมฺปนฺนํ จ อชฺฐภาโวติ
ลกฺขิตฺตพฺพตํ กายจิตฺตอาชฺชวลกฺขณา.
กายจิตฺตํ นงฺคลลีสจฺนทโกฏฺโฏโกมุตฺตวฏฺกตา-
สงฺฆาตํ กุฏฺฐิลภาวนํ นิมฺมทฺทนโต กาย-
จิตฺตกุฏฺฐิลภาวนิมมทฺทนรสา.

อชฺฐกตา มีความตรงแห่งกายและจิต
เป็นลักษณะ เพราะเป็นธรรมชาติที่จะพึง
กำหนดได้ว่า ความตรงเนื่องด้วยกายและ
เนื่องด้วยจิต. มีการบีบภาวะแห่งความคด
แห่งกายและจิตออกไปเป็นรส เพราะบีบ
ความคด กล่าวคือความโค้งแห่งงอนไถ
เสี้ยวพระจันทร์ และความโค้งแห่งโคมุตร
แห่งกายและจิต.

ตโต เอว สพฺพถาปิ อชิเมทฺทาเวน
ปัจจุปฏฺฐิจฺจนฺติ, สมฺปยุตฺตํ วา อชิเมทฺตํ
ปัจจุปฏฺฐเเปนฺตีติ อชิเมทฺตาปัจจุปฏฺฐานา.
"สนฺตโทสปฏิจฺฉาตฺนลกฺขณา มายา,
อสนฺตคฺคุณสมฺภาวนลกฺขณํ สาถะยฺยณฺ"ติ เอว
วุตฺตา ตทาการปฺปวตฺตา อกุสลา ชนฺธา,

เพราะเหตุนี้แหละ อชฺฐกตาเหล่านี้ย่อม
ปรากฏโดยภาวะที่ไม่คด แม้โดยประการ
ทั้งปวง เหตุนี้ จึงชื่อว่า อชิเมทฺตาปัจจุ-
ปฏฺฐานา แปลว่าปรากฏโดยภาวะที่ไม่คด,
อีกนัยหนึ่ง ย่อมยังความไม่คดให้เข้าไป
ตั้งไว้เฉพาะ แก่สัมปยุตธรรมทั้งหลาย

คุณพจน์สนิท สรรสารกิจ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ตเทกฏจา จ สงฺกิลเสธมฺมา มายาสาเถยยา-
ทิกา.

เหตุนี้ จึงชื่อว่า อหิมหตาปจฺจปฏฺจนา
แปลว่า ยังความไม่คิดให้เข้าไปตั้งไว้
เฉพาะ. อกุศลชั้นธที่เป็นไปโดยอาการที่ไม่
คิดนั้น ซึ่งท่านกล่าวไว้อย่างนี้ว่า "มายามี
การปกปิดโทษที่มีอยู่เป็นลักษณะ สาไถยมี
การยกย่อง คุณที่ไม่มีอยู่เป็นลักษณะ" และ
สังกิลเสธธรรมที่ตั้งอยู่เป็นอันเดียวกับอกุศล-
ชั้นธนั้น ชื่อว่า อุปกิลเสสมิมายาและสาไถย
เป็นต้น.

เอตฺถ จ จิตฺตปฺปสฺสทฺธิอาทึหิ จิตฺตเมว
ปสฺสทฺธํ, ลทฺ, มุทฺ, กมฺมณฺณํ, ปคฺณํ, อชฺ
จ โหติ. กายปฺปสฺสทฺธิอาทึหิ ปน รูปกาโยปิ.
เตเนเวตฺถ ภาควตา ธมฺมานํ ทฺวิธตา วุตฺตา,
น สพฺพตฺถ.

ก็ในอธิการนี้ จิตนั่นเองเป็นธรรมชาติระงับ
เบา อ่อนโยน สำเร็จประโยชน์ในการงาน
คล่องแคล่ว และเป็นธรรมชาติตรง ก็ด้วย
ธรรมทั้งหลายมีจิตปัสสัทธิเป็นต้น. อนึ่ง
แม้รูปกายก็ย่อมเป็นธรรมชาติระงับ ด้วย
กายปัสสัทธิเป็นต้น. ด้วยเหตุนี้แหละใน
อธิการนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสธรรมทั้ง-
หลายว่ามี ๒ อย่าง, มิใช่ทุกแห่งไป.

พระพุทธมนต์ ๑๐๐๐

คุณพจน์สนิท สรรสารกิจ
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

๔๗๑. ฉนฺทํ ฉนฺโท, อารมฺมณเณ
 อตุฏฺฐิกา. "ฉนฺโท กาโม"^๑ติอาทีสุ ปน
 ตณฺหาปี วุจฺจติ, "ฉนฺทํ ชเนติ วายมตี"^๒-
 อาทีสุ วิริยมปีติ ตโต นีวตฺตนตฺถํ
 "กตฺตกมฺยตาเยตํ อธิวจนฺน"^๓ติ วุตฺตํ.
กตฺตกมฺยตา^๓ วุจฺจติ กรณฺิจฺฉา. เจตสีกฺสฺส
 จ ฐมฺมสฺส สํารมฺมณตฺตา กรณฺิจฺฉา นาม
 อาลมฺพนสฺส อาลมฺพิตฺตกมฺยตามฺเชเนว โทตีติ
 อารมฺมณกรณฺิจฺฉาลกฺขโณ ฉนฺโท กตฺต-
กมฺยतालกฺขโณ วุตฺโต.

๔๗๑. ความพอใจ ชื่อว่า ฉนฺท,
 ได้แก่ ความเป็นธรรมชาติมีความต้องการ
 ด้วยอารมณ์. อนึ่ง แม้ตณฺหาท่านก็เรียก
 ฉนฺทเหมือนกัน เช่นในคำว่า "ฉนฺทคือ
 ตณฺหา ชื่อว่ากาม" เป็นต้น แม้วิริยะท่าน
 ก็เรียก เช่นในคำว่า "ฉนฺท ชเนติ
 วายมตี" (ย่อมยังฉนฺทคือความเพียรให้
 เกิดย่อมพยายาม) เป็นต้น เพราะฉะนั้น
 ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "คำว่าฉนฺทนี้เป็น
ชื่อของความปรารถนาจะทำ" เพื่อจะห้าม
 คำว่าฉนฺทเสีย จากอรรถว่าตณฺหาและ
 ความเพียรนั้น. ความปรารถนาจะทำเรียก
 ว่าความต้องการจะทำ. ก็ชื่อว่าความ
 ปรารถนาที่จะทำ ย่อมมีได้ด้วยมุ่งถึงความ
 ต้องการจะหวังเอาอารมณ์นั้นเอง เพราะ
 เจตสิกธรรมเป็นสภาวะที่มีอารมณ์ เพราะ
 ฉะนั้น ฉนฺทอันมีความปรารถนาจะทำให้

^๑ อภิ. วิ. ๓๔/๓๔๖.

^๒ อภิ. วิ. ๓๔/๒๕๐.

^๓ ฉ. กตฺตกามตา.

คุณพจน์สนิท สรรสารกิจ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

เป็นอารมณ์เป็นลักษณะ ท่านจึงกล่าวว่า
มีความปรารถนาจะกระทำเป็นลักษณะ.

เตเนวาท "อารมฺมณปริเยสนรโส อารมฺมณเณ
อตุถิกตาปจฺจุฏฺฐาโน"ติ จ. ยทคฺเคน ปนายํ
อตุตฺโน อารมฺมณปริเยสนรโส, ตทคฺเคน
สมฺปยุตฺตานมฺปิ โหติ เอว เอการมฺมณตาย
เตน เตสํ. เตเนวาท "อารมฺมณคฺคหฺน
จายํ" เจตโส หตฺถปฺสารถํ วย
ทฺฎฺฐพฺโพ"ติ. สุวายํ กุสฺเสสุ อฺปฺปนฺโน
กุสฺลจฺจนฺโทติ วุจฺจติ โยนิโสมนสิการ-
สมฺภูจฺจานตฺตา.

ด้วยเหตุนี้แหละ ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า
"มีการแสวงหาอารมณ์เป็นรส" และว่า
"มีความต้องการด้วยอารมณ์ เป็นปัจจุ-
ปฏิฐาน". ก็ฉันทะที่มีการแสวงหาอารมณ์
ของตนเป็นรสนี้โดยส่วนใด, ก็ย่อมมีแม้แก่
สัมปยุตธรรมทั้งหลายนั้นเอง โดยส่วนนั้น
เพราะสัมปยุตธรรมเหล่านั้น มีอารมณ์เดียว
กันกับฉันทะนั้น. ด้วยเหตุนี้แหละ ท่าน
อาจารย์จึงกล่าวว่า "ก็ฉันทะนี้ในการรับ
อารมณ์พึงเห็นเป็นเหมือนจิตยื่นมือออกไป".
ฉันทะนั้นที่ เกิดขึ้นในกุศลทั้งหลายเรียกว่า
กุศลฉันทะ เพราะมีโยนิโสมนสิการเป็น
สมุฏฐาน.

๔๗๒. อธิมุจฺจนํ อารมฺมณเณ สนฺนิฏฺฐาน-
วเสเนว เวทิตพฺพํ, น ปสาทนวเสน. ยถา

๔๗๒. ความตัดสินใจ พึงทราบด้วย
อำนาจการตกลงใจในอารมณ์นั้นเอง, ไม่ใช่

๑ ม. อัย. อฏฺฐสาสินี. ๒๒๔/องฺ เก
ปลฺลิตพฺพํ.

ตถา วา ที อารมมณเ นิจฺจนํ อธิมุจฺจนํ
อนธิมุจฺจนตฺสส ปาณาติปาตาทีสุ, ทานาทีสุ วา
ปวตฺติยา อภาวา, สหฺธา ปน ปสาทนีเยสุ
ปสาทาธิโมกฺโขติ อยมเตสํ วิเสโส.

ด้วยอำนาจการทำใจให้เลื่อมใส. จึงอยู่
ความวินิจฉัยในอารมณ์ ด้วยอาการอย่างใด
อย่างหนึ่ง ชื่อว่าการตัดสิ้นใจ เพราะบุคคล
ผู้ไม่ได้ตัดสิ้นใจก็ไม่มีการกระทำในปาณาติ-
บาทเป็นต้น หรือในการให้ทานเป็นต้น,
ส่วนศรัทธาเป็นปสาทาธิโมกข์ คือการ
ตัดสิ้นใจ ด้วยความเลื่อมใสในวัตถุอันเป็น
ที่ตั้งแห่งความเลื่อมใส เพราะฉะนั้น
ศรัทธาและอธิโมกข์เหล่านี้ จึงมีความต่าง
กันดังนี้.

โฏฐพฺพนมฺปน ยถา สนฺตึรีเต อตฺเต
นิจฺจนากาเรน ปวตฺเตตฺวา^๒ ปรีโต
ปวตฺตมานานํ ตถา ปวตฺติยา ปจฺจโย โหติ.
ยที เอวํ วิจิกิจฺฉาสมฺปยุตฺเตสุ กถนฺติ ?
เตสฺมปี เอกังเสเนว สํสฺปนาการสฺส
ปจฺจยตาย ทฎฺฐพฺพํ.

ส่วนโฏฐัพพะณะ เป็นไปด้วยอาการวินิจฉัย
ในเนื้อความตามที่ได้พิจารณาแล้ว ย่อม
เป็นปัจจัยแก่การกระทำอย่างนั้น ของธรรม
ทั้งหลาย ที่เป็นไปอยู่เบื้องหน้า. ถามว่า
ก็ถ้าเป็นเช่นนั้น โฏฐัพพะณะจะมีอยู่ใน
จิตตูปบาทที่สัมปยุตด้วยวิจิกิจฉา อย่างไร ?

^๑ ฉ. ปสาทาธิโมกฺขชาติ.

^๒ ฉ. ปวตฺติตฺวา.

ทารกสฺส วิย อโตะ จิตฺตํ จ สํสพฺปนสฺส
"กริสฺสามิ น กริสฺสามิ"ติ อนิจฺจนฺตสฺส
ปฏฺธิกฺขกิริยา อํสํสพฺปนํ, เยสุ จิตฺตฺตฺตฺตฺต
อํยํ สนฺนิฏฺฏจฺานลฺกฺขโณ อธิโมกฺโข, เตสํ
อารมฺมณฺธมฺโม เอว สนฺนิฏฺฏเจยฺยธมฺโม.

ตอบว่า พึงเห็นโดยความที่จิตตฺตฺตฺตฺต
สํมฺปยุตฺตด้วยวิจิกิจจา แม้เหล่านั้นเป็นปัจจย
แก่อาการที่รวนเร โดยส่วนเดียนั้นเอง.

การกระทำอันเป็นปฏิปักษ์ ต่อความรวนเร
ไปข้างโน้นข้างนี้ เหมือนอย่างเด็ก คือการ
ไม่ตกลงใจว่า "จักกระทำ จักไม่กระทำ"
ชื่อว่า ความไม่รวนเร, อธิโมกฺชนี้ มีการ
ตกลงใจ ในจิตตฺตฺตฺตฺตฺตเหล่าใดเป็นลักษณะ,
ธรรมอันเป็นอารมณ์ ของจิตตฺตฺตฺตฺตเหล่า
นั้นแหละ ชื่อว่า สนฺนิฏฺฏเจยฺยธมฺโม แปลว่า
ธรรมที่จะพึงตกลงใจ.

๔๗๓. กิริยา กาโรติ การสทฺทสฺส
ภาวสาธนตฺมาท. มนสิกาโรติ มนสิ
อารมฺมณฺตสฺส กรณํ. เยน ทิ มโน อารมฺมณ
กรียติ อารมฺมณฺตสฺส สโยชนโต, ตโต
เอว เตน อารมฺมณฺมฺปี มนสิ กรียตีติ.
ปุริมฺมนโตติ ภวฺกฺมนโต. วิสฺทิสฺมนนฺติ
วิธิชวณํ มนํ กโรตีติ มนสิการสามณฺเณน
วิธิชวณปฏิปาทเก ทสฺเสตี.

๔๗๓. ท่านอาจารย์กล่าวว่า การ-
ศัพท์เป็นภาวสาธนะว่า กิริยา กาโร การ
กระทำ ชื่อว่าการะ. คำว่า มนสิการ
แปลว่าทำอารมณ์ไว้ในใจ. ก็เจตสิกธรรม
โดย้อมทำใจไว้ในอารมณ์ เพราะผูกใจ
นั้นไว้ด้วยอารมณ์, เพราะเหตุนั้น เจตสิก
ธรรมนั้น จึงกระทำแม้อารมณ์ไว้ในใจด้วย
แล. คำว่า จากใจเดิม ได้แก่จากภวังค-

จิต. คำว่า ใจที่ต่างกัน คือยอมทำใจให้
แล่นไปสู่วิถี เพราะเหตุนี้ ท่านอาจารย์
 จึงแสดงมนสิการ ที่จัดแจงในวิถีจิตและที่
 จัดแจงในชวนจิตโดยเป็นมนสิการเสมอกัน.

สัมปยุตตมเม อารมมณานิมุขํ
 สาเรนโต วย โทคิตี มนสิกาโร สารณ-
ลกชโน วุคโต. สติยา อสมมุสสนวเสน^๑
 วิสยาภิมุขภาวปัจจุภูฏานตา, มนสิการสส
 ปน สโยชนวเสน อารมมณานิมุขภาว-
 ปัจจุภูฏานตาติ อยเมเตสํ วิเสโส.

อารมณปฏิบาทกมนสิการ ย่อมเป็น
 เหมือนยังสัมปยุตธรรมทั้งหลาย ให้แล่นไป
 เฉพาะหน้าต่ออารมณ์ เพราะฉะนั้น
 มนสิการท่านจึงกล่าวว่า มีการยังสัมปยุต-
ธรรมให้แล่นไปเป็นลักษณะ. สติกับมนสิการ
 เหล่านี้ มีความต่างกันดังนี้คือ สติมีความ
 เป็นธรรมที่มุ่งหน้าต่ออารมณ์ ด้วยอำนาจ
 ความไม่ลืมนเป็นปัจจุภูฏาน, ส่วนมนสิการ
 มีความเป็นธรรมชาติ มุ่งหน้าต่ออารมณ์ด้วย
 อำนาจความประกอบไว้เป็นปัจจุภูฏาน.

อารมมณปฏิบาทกสส สงฺขารกฺขนฺธปริยา-
 ปนฺนตาจันํ อิตรมนสิการานํ ตทณฺณกฺขนฺธ-
 ปริยาปนฺนตามคฺคํ โชเตคิตี ตถาโชคิตํ คํ

การกล่าว ความที่อารมณปฏิบาทกมนสิการ
 เป็นธรรมนับเนื่องด้วยสังขารชั้น ย่อม
 ส่องเนื้อความ เพียงแต่ความที่มนสิการ

^๑ ก. อปมมุสสนวเสน.

คุณสุริย์ ศรีสมวงศ์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

วิญญาณกฺขนฺธ โอตาเรตฺวา ทสฺเสตฺถุ
"วิธิปฏิปาทโก"ติอาทิ วุตฺตํ.

นอกนี้ เป็นธรรมเนียมเนื่องด้วยชั้นอื่นจาก
 สังขารชั้นนั้น เพราะฉะนั้น ท่านอาจารย์
 ประสงค์จะแสดงการกล่าวว่าเป็นธรรม
 นับเนื่องด้วยสังขารชั้นนั้น ที่สองเนื้อความ
 เช่นนั้น ให้หยั่งลงในวิญญาณชั้น จึงกล่าว
 คำว่า "วิธิปฏิปาทกมณสิการ" (ดำเนินไป
 ในวิถี) ดังนี้ เป็นต้น.

๔๗๔. เตสฺ ฐมฺเมสุติ เยสุ ฐมฺเมสุ สยํ
 อุปฺปนฺนา, เตสฺ อตฺตนา สมฺปยุตฺเตสฺ
 จิตฺตเจตฺตสิกฐมฺเมสุ. อนารมฺมณตฺเตปิ หิ เตสฺ
 สมฺปวตฺเตสฺ อุทาสินภาวโต "ตฺตร-
มชฺฌตฺตตา"ติ วุจฺจติ. สมวาหิตลภขณาติ สมํ
 อวิสมํ ยถาสกฺกิจฺเจสุ ปวตฺตณลภขณา.

๔๗๔. คำว่า ในธรรมเหล่านั้น
 มีความว่า ตัตรมชฌตตตาเกิดขึ้นเอง ใน
 ธรรมเหล่าใด, ก็ในธรรมคือจิตและเจตสิก
 ที่สัมปยุตกับตนเหล่านั้น. ก็แม้เมื่อเป็น
 ธรรมชาติที่รับอารมณ์ไม่ได้ ธรรมชาตินี้ท่าน
 ก็เรียกว่า "ตัตรมชฌตตตา" เพราะภาวะ
 ที่วางเฉยอยู่ในธรรมเหล่านั้น ซึ่งเป็นไป
 สม่่าเสมอ. คำว่า มีการนำไปสม่่าเสมอ
เป็นลักษณะ ก็มีความเป็นไปตามกิจ คือ
 หน้าที่ของตนอย่างสม่่าเสมอ ก็ไม่ใช่ไม่
 สม่่าเสมอเป็นลักษณะ.

อุทาสินภาเวน ปวตุคมานาปี เทสา
 สมฺปยุตฺตธมฺเมสุ ยถาสกฺกิจฺเจสุ ปวตุเตติ
 ยถา ราชา คุณฺที นิสินฺโนปี อตุถกรณ
 ธมฺมภูเจ ยถาสกฺกิจฺเจสุ อปฺมตฺเต ปวตุเตติ.
 อลีนานุทฺตปวตุติปจฺยตา โอนาธิกทานิ-
วารณฺรสา, กิจฺจวเสน เจตํ วุคฺตํ.

ก็ตัดรรมชัฒตตานี้ แม้เป็นไปอยู่ด้วยภาวะที่
 วางเฉย ก็ย่อมยังสัมปยุตธรรมทั้งหลายให้
 เป็นไปในกิจตามหน้าที่ของตน เหมือนอย่าง
 พระราชา แม้ประทับนั่ง ๆ ก็ย่อมยังการ
 ตัดสินคดีให้เป็นไป ตั้งอยู่ในความยุติธรรม
 ไม่ประมาท ในกิจตามหน้าที่ของพระองค์.
 ตามที่ตัดรรมชัฒตตา มีความเป็นไปไม่หตุ
 และไม่ฟังชานเป็นปัจจัย ชื่อว่า มีอันห้าม
เสียซึ่งความหย่อนและความยิ่งเป็นรส, ก็
 คำนี้ท่านกล่าวไว้ ด้วยอำนาจแห่งกิจ.

ยถิ เอวํ สหชาตาธิปตีโน กถนฺติ ? ตมฺปิ
 ตสฺสา กิจฺจเมว. ยํ สหชาตธมฺมานํ
 อธิปตีภาโวติ, ตสฺสาปี ตถापวตุตนเมวาติ
 นายํ โทโส. "อิทํ นิหีนกิจฺจํ โทศุ, อิทํ
 อติเรกตรกิจฺจนฺ"ติ เอวํ ปกฺขปาตวเสน วिय
 ปวตุติ ปกฺขปาโต, ตํ อฺปจฺฉินฺทนฺตี วिय โทตีติ
 อธิปฺปาโย.

ถามว่า ถ้าอย่างนั้น ตัตรรมชัฒตตา จะพึง
 เป็นอธิบดีแห่งสหชาตธรรมได้อย่างไร ?
 ตอบว่า แม้ชื่อนั้นก็เป็นกิจของตัดรรมชัฒตตา
 นั้นเอง. ชื่อที่ว่า ภาวะที่ตัดรรมชัฒตตาเป็น
 อธิบดีของสหชาตธรรมทั้งหลาย ก็เป็นไป
 อย่างนั้นนั่นเอง แม้แห่งตัดรรมชัฒตตานั้น
 เพราะฉะนั้น ชื่อนี้จึงไม่ผิด. อธิบายว่า
 ความเป็นไปเหมือนกับเกี่ยวกับการตกไปใน
 ผักฝ้ายอย่างนี้ว่า "อันนี้เป็นกิจแล้ว จงยก
 ไว้, อันนี้เป็นกิจที่ยิ่งกว่า" ชื่อว่า การ

คุณบุญสม พรหมแก้ว

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ตกไปในฝักฝ้าย, ตัตรมัชฉัตตตาย่อมเป็นเหมือนการเข้าไปค้ดเสี่ย ซึ่งการตกไปใฝักฝ้ายนั้นจะนั้น.

"อนียเตส อัจฉนตี"ติ อิมินา
 เจตสิกนุตรภาเวน อัจฉนตีติ ทสเสติ.
อโทโสเยว เมตตา. ตถา หิ โสเยว "เมตตา
 เมตตายนา"ติอาทีนา นิตฺทิกฺโข. อุกฺเขชาติ
 ยํ อุกฺเขขํ เมตตาย สหฺธิ ปริกฺขเปเนติ, สา
ตตรมชฉตตูปกฺเขยาเยว.

ด้วยคำว่า "ย่อมปรารณาไว้ใน
อนียตสังขาร" นี้ ท่านแสดงว่า อาจารย์
 บางพวก ย่อมปรารณาโดยความเป็น
 เจตสิกอื่น. อโทสะนั้นแหละ ชื่อว่า เมตตา.
 จริงอย่างนั้น อโทสะนั้นแหละ ท่าน
 แสดงไขไว้โดยนัยว่า "ได้แก่เมตตา กิริยา
 ที่เมตตา" ดังนี้เป็นต้น. คำว่า อุเบกขา
 มีความว่า ท่านอาจารย์ย่อมกำหนดอุเบกขา
 ใดไว้กับเมตตา, อุเบกขานั้นก็คือ ตัตรมัช-
ฉัตตเบกขานั้นเอง.

๔๗๕. กายทฺจจริตาทิวตฺถุนนตี ปร-
 ปาณปรณปรอติถิอาทีนํ. อมทฺทนํ มทฺทน-
 ปฏิปกฺขภาโว. กายทฺจจริตาทิวตฺถุโต
 สงฺกอนกิริยาปเทเสน กายทฺจจริตาทิวโต เอว

๔๗๕. คำว่า วัตถุแห่งทฺจริตมีกาย-
ทฺจริตเป็นต้น ได้แก่ ปาณะของผู้อื่น ทรัพย์
 ของผู้อื่น หญิงของผู้อื่นเป็นต้น. การไม่ย้าย
ได้แก่ภาวะที่เป็นปฏิปักษ์ต่อการย้าย. ฟัง

๑ อภิ. ส. ๓๔/๒๗๒.

๑ คำว่า ปาณะ โดยโวหารคือโดยบัญญัติ
 ได้แก่สัตว์ โดยปรมัตถ์ ได้แก่ชีวิตินทรีย์.

สงฺโฆจนกิริยา วุตฺตาทิ ทฏฺฐพฺพ.

น ทิ วิรฺตฺติโย ทุจฺจริทวตฺตฺตโน อภิรฺริย-
ปจฺจปฏฺฐานา ยุชฺชนฺติ, อถโช ทุจฺจริทสฺส
 วิรฺตฺตีนนฺจ โสจรฺจวเสน สงฺโฆจนํ, อภิรฺริยานนฺจ
 ทิโรตฺตปฺปานํ ชิกฺขุจฺจนาทิวเสนาติ อยเมเตสํ
 วิเสโส.

๔๗๖. สงฺขาราทิ สงฺขารกฺขนฺธมฺเม^๑
 สนฺธายาท. เต ทิ อิทฺธาธิปฺเปตา, อณฺณตา
 อฏฺฐตฺติสฺสาทิ วตฺตพฺพํ สียา. ยถา จิตฺตํ, เอวํ
 ตํสมฺปยุตฺตมฺมาปิ ทุคฺคิเย สสงฺขาราทิ เอวาทิ
 อาท "สสงฺขารภาวมตฺตเมว ทิ เอตฺต
วิเสโส"ติ. อวเสสา ปจฺจเม วุตฺตมฺมา.

เห็นว่า การกล่าวกิริยา คือการสยัหน้า
 จากทุจจริตมีกายทุจจริตเป็นต้นนั่นเอง โดย
 การอ้างถึงกิริยา คือการสยัหน้าจากวัตถุ
 แห่งทุจจริตมีกายทุจจริตเป็นต้น.

เพราะว่า วิรฺตฺติใช้ว่าจะมีการกระทำวัตถุ
 แห่งทุจจริต เป็นปัจจุปัฏฐานถูกต้องไม่, โดย
 ที่แท้ วิรฺตฺติและทิริโอดตฺตปฺปะนี้ มีความต่างกัน
 ดังนี้ ทุจจริตมีความหตุ ้วยอำนาจโสรัจ-
 ธรรมของวิรฺตฺติ การไม่กระทำมีความหตุ
 ้วยอำนาจการเกลียดบาปเป็นต้น แห่งทิริ
 และโอดตฺตปฺปะ.

๔๗๖. ท่านกล่าวหมายถึงธรรม คือ
 สงฺขารชั้นที่ว่า สงฺขาร. จริงอยู่ ธรรมคือ
 สงฺขารชั้นเหล่านั้น ท่านประสงค์เอาใน
 ที่นี้, เมื่อถือเอาความโดยประการอื่น ก็
 ชอบที่จะกล่าวว่าสงฺขาร ๓๘. จิตเป็น
 ฉันทฺ, แม้ธรรมที่สัมปยุตฺกกับจิตนั้น ก็เหมือน

^๑ อภ. ล. ๓๔/๒๗๒.

ฉนั้น ในกามาวจรกุศลจิตดวงที่ ๒ จึงเป็น
สังขารเหมือนกัน เพราะฉะนั้น ท่าน
อาจารย์จึงกล่าวว่า "ในกามาวจรกุศลจิต
ดวงที่ ๒ นี้ ต่างกันแต่เพียงเป็นสังขาร
เท่านั้น". อวเสสา โยค ปจเม วุตตมมา
แปลว่าธรรมที่กล่าวแล้ว ในกามาวจรกุศล-
จิตดวงที่ ๑ ที่เหลือ.

อวเสสา ปณจเมน สมฺปโยคํ กจฺจนฺตํ
เอตฺถ กถํ กฺรณามุทิตา อุเปกฺขาสทฺคเต
สมฺภวนฺตํ ? ปุพฺพภาคภาวโต. อปฺปนยาปฺตฺตา
เอว ทิ กฺรณามุทิตา อุเปกฺขาสทฺคตา น
โหนติ, ตโต อณฺตฺต ปน อุเปกฺขาสทฺคตาปิ
โหนตํ อจฺริยา.

ในคำว่า ธรรมที่เหลือ ถึงการ
สัมปโยคเข้ากับกามาวจรกุศลจิตดวงที่ ๕ นี้
มีคำถามว่า กรุณาและมุทิตา จะมีอยู่ในจิต
ดวงที่สหรคด้วยอุเบกขา ได้อย่างไร ?
ตอบว่า มีได้เพราะเป็นบุพภาค. ท่าน
อาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า เพราะกรุณา
มุทิตาที่ถึงอัปนาเท่านั้น จึงไม่เป็นอุเบกขา-
สหรค, แต่ในจิตอื่นจากกามาวจรกุศลจิต
ดวงที่ ๕ นั้น ย่อมเป็นอุเบกขาสหรคก็มี.

^๑
สุวิสุทฺธกายกมฺมาทิกสุส จิตฺตสมฺมาธาน-
วเสน รูปรูปาวจรกุสลปฺวตฺติ, น

บุคคลผู้มีกายกรรมบริสุทธิ์แล้วเป็นต้น
ก็จะเกิดรูปาวจรกุศล และอรูปาวจรกุศลได้

๘

^๑ ฉ. สุวิสุทฺธสุส กายกมฺมาทิกสุส.

กายกมฺมาทีนํ โสธนวเสน, นานิ ทุจฺจริต-
 ทุราชีวานํ สมุจฺฉินฺทนปฏิปสฺสสมฺภนวเสนาคิ
 มหคฺคตจิตฺตูปปาเทสุ วิรตีนํ อสมฺภโวเยวาคิ
 อาท "จเปตฺวา วิรตีตฺตยณฺ"ติ. คโตติ
 รูปาวจรปจฺจเม วุตฺตเจตสิกโต.

ด้วยอำนาจตั้งจิตมั่น, ไม่ใช่ด้วยอำนาจการ
 ชำระกายกรรมเป็นต้นให้บริสุทธิ์, ทั้งไม่ใช่
 ด้วยอำนาจการตัดไ้เกิดขาดและการระงับ
 ซึ่งทุจริตและมิจฉาชีวะ เพราะฉะนั้น ใน
 จิตตูปบาทฝ่ายมหัคตะ จึงไม่มีวิรติเลย
 เหตุนี้ ท่านอาจารย์จึงกล่าว "เว้นวิรติ
ทั้ง ๓". บทว่า คโต โยค รูปาวจรปจฺจเม
 วุตฺตเจตสิกโต แปลว่า จากเจตสิกที่กล่าว
 ไว้ในรูปาวจรกุศลจิตดวงที่ ๑ นั้น.

เตเยวาคิ รูปาวจรปจฺจเม วุตฺตเจตสิกเก เอว.
 ยทิ เอวํ รูปาวจรโต โภ วิเสโสติ อาท
 "อรูปาวจรภาโวเยว หิ เอตถ วิเสโส"ติ.

บทว่า เตเยว ก็โยค รูปาวจรปจฺจเม
 วุตฺตเจตสิกเก นั้นเอง แปลว่าเจตสิกที่กล่าว
 ไว้ในรูปาวจรจิตดวงที่ ๔ นั้นแหละ. ท่าน
 อาจารย์กล่าวว่า "ก็ในรูปาวจรกุศลจิต
ทั้ง ๔ ดวงนี้ ต่างกันแต่เพียงอรูปาวจร
เท่านั้น" ดังนี้ เพื่อจะเลี้ยงซึ่งคำถามว่า
 ถ้าอย่างนั้น จะต่างไปอย่างไรจาก
 รูปาวจรเล่า.

ปจฺจมชฺฌานินิเกติ ปจฺจมชฺฌานวติ. มคฺค-
วิญญาณนติ จตฺตพฺพิเชปปี มคฺควิญญาณน. ปจฺจมชฺฌาน.
 วุตฺตตนเยเนว เวทิตพฺพาคิ สมฺพนฺโธ. ในมรรคจิตทั้ง ๔ ดวง. เชื่อมความบาปว่า

บทว่า ปจฺจมชฺฌานินิเก แปลว่ามี
 ปจฺจมชฺฌาน. บทว่า มคฺควิญญาณน ความว่า
 ในมรรคจิตทั้ง ๔ ดวง. เชื่อมความบาปว่า

หุติยชฌานิกาทิเกเท มคฺควิณฺญาณเติ เอตถ
อาทิ-สทฺเท ตติยจตุตถปญฺจมชฌานิกานิ
 สงฺคณฺหาติ. "วุตฺตนเยนา"ติ วุตฺตํ ก็
 อวิเสสenaติ โจนายเน ตํ ทสฺเสนฺโต
 "กรณามุทิตานน"ติอาทิมาท.

วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพา แปลว่า พึงทราบ
 ตามนัยที่ได้กล่าวไว้แล้ว. ด้วยอาทิ-
 ศัพท์ในคำว่า หุติยชฌานิกาทิเกเท มคฺควิ-
ณฺญาณเ ซึ่งแปลว่า ในมรรคจิตอันต่างด้วย
 มรรคจิตมีมรรคจิตที่มีหุติยฌานเป็นต้นนี้ ท่าน
 อาจารย์รวมเอามรรคจิตที่มีตติยฌาน มี
 จตุตถฌาน และมีปัญฺจมฌานเข้าไว้ด้วย. ใน
 ข้อที่หักท้วงว่า ที่ท่านพูดว่า "ตามนัยที่ได้
กล่าวไว้แล้ว" ดังนี้ จะมีประโยชน์อะไร
 ด้วยข้อที่ไม่ต่างกันแล้ว ท่านอาจารย์เมื่อ
 แสดงความต่างกันนั้น จึงกล่าวคำว่า
 "กรณามุทิตานน" เป็นต้น.

ตตฺถ มคฺควิณฺญาณานํ นิพฺพานารมฺมณตฺตา,
 กรณามุทิตานญจ สตฺตารมฺมณตฺตา น ตาสึ
 ตตฺถ สมฺภโว. มคฺคธมฺเมสุ จ ปาทกาทินิยเมน
 กทาจิ สมฺมาสงฺกปฺปวิโร สียา, น ปน
 วิรติวิโร กายทฺวจริตาทีนํ สมฺจุณฺนิทฺทวเสเนว
 อริยมคฺคสุส ปวตฺตนโตติ นียตฺวิรติตา.

ในคำนั้น เพราะมรรคจิตมีนิพพานเป็น
 อารมณฺ์ และเพราะกรณามุทิตามีสัตว์เป็น
 อารมณฺ์ กรณามุทิตานั้นจึงไม่มีในมรรคจิต
 นั้น. และในมรรคธรรมทั้งหลายแล้ว ก็จะมี
 พึงมีความเว้นจากสัมมาสังกัปปะ ได้อยู่ใน
 บางครั้งบางคราว โดยการกำหนดธรรมที่
 เป็นบาทเป็นต้น, แต่ไม่พึงมีการเว้นจาก

๘

คุณสุเนตรา คงสิริ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

วิริติ เพราะอริยมรรคจะเกิดได้ก็ด้วย
อำนาจการตัดกายทุจริตเป็นต้น ได้เด็ดขาด
นั่นเอง เพราะฉะนั้น จึงเป็นวิริติที่เป็น
นียตะ.

๔๗๘. น หิริยติ น ลชชตีติ อหิริโก,
บุคฺคโล, จิตฺตํ, ตํสมฺปยุตฺตธมฺมสมฺมาโย วา.
"อหิริกนฺ"ติ วตฺตพฺเพ เอกสฺส กการสฺส
โลปํ กตฺวา "อหิริกนฺ"ติ วตฺตํ. "น
โอดตฺตปฺปนฺ"ติ โอดตฺตปฺปสฺส ปฏฺิปกฺขภูตํ
ธมฺมาท. อชฺคฺจณฺ อหิพนฺ. อลชฺชา อวิริพา.^๑
เตเหวาทิ กายทฺจฺจริตาทีหิ เอว. อสารชฺช
นิพฺภยตา. อนตฺตาโส อสมฺภโม.

๔๗๘. ชื่อว่า อหิริโก โดยความ
หมายว่าไม่เกลียด คือไม่รังเกียจ, เป็น
วิเสสณะของ บุคฺคโล แปลว่า บุคคลผู้ไม่
เกลียด, เป็นวิเสสณะของ จิตฺตํ แปลว่า
จิตที่ไม่เกลียดก็ได้ เป็นวิเสสณะของ
ตํสมฺปยุตฺตธมฺมสมฺมาโย แปลว่าประชุมแห่ง
ธรรมที่ประกอบด้วยจิตนั้น ที่ไม่เกลียดก็ได้.
เมื่อควรจะกล่าววว่า "อหิริกํ" ท่านกล่าว
ว่า "อหิริกํ" เพราะลบ ก อักษรไปเสีย
ตัวหนึ่ง. ท่านกล่าวธรรมอันเป็นปฏิภาณ
ต่อโอดตฺตปฺปะว่า "น โอดตฺตปฺ" แปลว่า
ไม่ใช่โอดตฺตปฺปะ. อชฺคฺจณฺ แปลว่า
ไม่เกลียด. อลชฺชา แปลว่าไม่รังเกียจ.

^๑ วิริพา, ลชชชา อมรโทส. ๗/๒๓.

บทว่า เตเหว โยค กายทฺจฺจริตาทีหิ นั้นเอง
 แปลว่า แต่กายทฺจฺจริตเป็นต้นเหล่านั้นนั้นแหละ.
อสารชฺช แปลว่าความไม่กลัว. อนุตฺตาโส
 แปลว่าความไม่สะอึกกลัว.

วุตฺตปฏิปกฺขวเสนาติ อลชฺชนากาเรน ปาปานํ
 วรรณรสํ อหิริกํ, อนุตฺตาสากาเรน อโนตฺตปฺปํ,
วุตฺตปฺปกาเรเนว ปาปโต อสงฺโกจนปจฺจุ-
 ปฏฺฐานานิ อคฺคฺตนิ, ปเรสุ จ อการว-
 ปทฺฏฺฐานานิ. ความสุกฺรสุส วิย อสฺสุจฺโต
 กิเลสํ อชฺชฺจฺฉนํ อหิริเกน โหติ,
 สลภสุส วิย อคฺคฺกิตฺโต ปาปโต อนุตฺตาโส
อโนตฺตปฺเปน โหติ อวิ วุตฺตปฏิปกฺขวเสน
 วิตุถาโร เวทิตฺตฺโพ.

คำว่า ด้วยอำนาจแห่งคำที่เป็นปฏิปักษ์ที่ได้
กล่าวไว้แล้ว ความว่า พึงทราบความพิสดาร
 ด้วยอำนาจคำที่เป็นปฏิปักษ์ ที่ได้กล่าวไว้แล้ว
 อย่างนี้ว่า อหิริกะ มีการกระทำความ โดย
 อากาโรที่ไม่รังเกียจเป็นรส อโนตฺตปฺปะมีการ
 กระทำความ โดยอากาโรที่ไม่สะอึกกลัวเป็นรส
 อหิริกะและอโนตฺตปฺปะ มีความไม่ถดถอยจาก
 บาบ โดยประการที่ได้กล่าวแล้วนั้นแหละเป็น
 ปัจจุบันฐาน มีความไม่เคารพตนและบุคคลอื่น
 เป็นปทัฐาน. ความไม่เกลียด ความไม่
 สะอาดคือกิเลส ย่อมมีด้วยอหิริกะ เหมือน
 สุกรบ้าน ไม่เกลียดสิ่งที่ไม่สะอาด, ความไม่
 สะอึกกลัวต่อบาบ ย่อมมีได้ด้วยอโนตฺตปฺปะ
 เหมือนแมลงเม่าไม่กลัวไฟ.

คุณสุเนตรา คงสิริ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

๔๖๙. ลพฺภณฺตี เตนาตีอาทีสุ ยํ
 วตฺตพฺพํ, ตํ เหฏฺฐา วตฺตณยานุสาเรน
 เวทีตพฺพํ. ลพฺภณฺตี อภิกิษุณฺตี. มยฺหนฺตี
 น พฺชฺชนฺตี. อารมฺมณคฺคหณฺ "มม อิทฺน"ตี
 ตณฺหาภินิเวสวเสน อภินิวิสฺส อารมฺมณสฺส
อวิสฺสชฺชนํ, น อารมฺมณกรณมคฺคํ. อภิสงฺโก
อภิมุขภาเวน อาสคฺติ. อปฺริจฺจาโค อวิชฺหนํ,
ทุมโมจฺนียตา วา. อสุสฺสาททสฺสนํ อสุสฺสาททฺฏฺจ.
 "อสุสฺสาทานุสฺสลิโน ตณฺหา ปวชฺชตฺตี"ตี^๑ ทิ
 วตฺตํ.

๔๖๙. คำใดที่ควรจะกล่าวในคำว่า
ลพฺภณฺตี เตน เป็นต้น, คำนั้นพึงทราบตาม
 แนวแห่งคำ มีนัยตามที่ได้กล่าวไว้แล้วใน
 หนหลัง. คำว่า ย่อมโลก ความว่า ย่อม
อยากอย่างยิ่ง. คำว่า ย่อมหลง ความว่า
ย่อมไม่รู้. ความยึดอารมณ์ ได้แก่ความ
 ไม่ปล่อยอารมณ์ยึดมั่น ด้วยอำนาจความ
 ยึดมั่นคือตัดหาว่า "นี้ของเรา", ไม่ใช่เป็น
 แต่เพียงทำให้เป็นอารมณ์. ความคิด ได้แก่
 ความข้อง ด้วยความเผชิญหน้าต่อกัน. ความ
ไม่สละ ได้แก่ความไม่ละ หรือได้แก่ภาวะ
 ที่จะพึงเปลืองไต่ยาก. บทว่า อสุสฺสาททสฺสนํ
 แปลว่า ความเห็นที่น่ายินดี. สมจริงดัง
 พระบาลีที่ตรัสไว้ว่า "ตัดหาย่อมเจริญทั่ว
 แก่บุคคลผู้มีปกติตามเห็นที่น่ายินดี".

๔๘๐. ธมฺมสฺภาวสฺส ยาดาวโต
อทสฺสนํ จิตฺตสฺส อนฺธภาโว. อณฺณาณํ
ณาณปฏิปกฺโข. สมฺปฏฺวิชฺฉณฺตี อสมตฺตตา

๔๘๐. ความไม่เห็นตามความเป็นจริง
 ซึ่งสภาวะแห่งธรรม ชื่อว่า ความบอดแห่ง
จิต. ความไม่รู้ ได้แก่ธรรมอันเป็นปฏิปักษ์

^๑ ส. น. ๑๖/๑๐๕, ๑๐๗, ๑๑๑.

อสมมุติเวโร. ยถา ฌาณ อารมมณสภาวะ ต่อความรู้. ความไม่สามารถแทงตลอดได้
 ปฏิวิชัยคฺ น ลภติ, โมหสฺส ตถา ปวตฺติ ชื่อว่า ความไม่แทงตลอด. โมหะเป็นไป
อารมมณสภาวะจฺฉาหนิ. โดยประการที่ญาณจะแทงตลอดสภาวะ แห่ง
 อารมณิไม่ได้ จึงชื่อว่า ปกปิดสภาวะแห่ง
อารมณิ.

อสมมาปฏิบัติ ปจฺจปฏฺฐาเปติ, สมมาปฏิบัติยา โมหะ ชื่อว่า มีความปฏิบัติไม่ชอบเป็น
 ปฏิปกฺขภาเวน คยฺหตีติ วา อสมมาปฏิบัติ- ปัจจุปัฏฐาน โดยความหมายว่า ยังความ
ปจฺจปฏฺฐาโน. ยสฺส อุปฺปชฺชติ, ตสฺส ปฏิบัติไม่ชอบให้เข้าไปตั้งไว้เฉพาะ หรือ
 อนฺธกรณิ อนฺธกาโร, ตถา ปจฺจปฏิบัติภูติ โดยความหมายว่า ย่อมถือเอาได้โดยความ
อนฺธการปจฺจปฏฺฐาโน. เป็นปฏิปักษ์ต่อความปฏิบัติชอบ. โมหะ
 เกิดขึ้นแก่บุคคลใด, การกระทำความมืด ก็มีแก่บุคคลนั้น จึงชื่อว่ามืด, โมหะย่อม
 เข้าไปตั้งไว้เฉพาะด้วยประการนั้น เหตุนั้น จึงชื่อว่า มีความมืดเป็นปัจจุปัฏฐาน.

๔๘๑. มิจฺฉาติ ฌมฺมสภาวะสฺส วิปริตฺ,
 นิจฺฉาติโตติ อตฺถ. อโยนิโส อภินิเวโส
 อุนฺปายาภินิเวโส อุปฺปดาภินิเวโส. ฌมฺมสภาวะ

๔๘๑. คำว่า ผิด ได้แก่ความวิปริต
 แห่งสภาวะของธรรม, อธิบายว่า จาก
 ความเที่ยงเป็นต้น. ความยึดมั่นโดยความ

๑ ก. นิจฺฉาติตาติ.